

ВІСНИК

Луганський
державний університет
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

СПЕЦІАЛЬНИЙ ВИПУСК

Частина 1

2'2010

ВІСНИК

Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ
ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ:
ПРАВОВІ НАСЛІДКИ
ТА ФІЛОСОФСЬКЕ
ОСМИСЛЕННЯ

Спеціальний випуск № 2

У двох частинах

Частина 1

Луганськ
2010

УДК [340.12+32:001+930.1](063)
ББК 67.3я43
С-69

Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

ВІСНИК

СПЕЦІАЛЬНИЙ ВИПУСК № 2-2010

Науково-теоретичний журнал Виходить щоквартально* Заснований 1997 року* Засновник і видавець: Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка* Реєстр. свід. КВ № 15990-4462 ПР, видане Міністерством юстиції України 20.11.2009 р.* Включений до переліку фахових видань ВАК України з юридичних наук*

Редакційна колегія:

<i>Комарницький В.М.</i>	- канд. юрид. наук, доц. (головний редактор)
<i>Козаченко І.П.</i>	- д-р юрид. наук, проф. (заст. гол. редактора)
<i>Розовський Б.Г.</i>	- д-р юрид. наук, проф.
<i>Бурбело О.А.</i>	- д-р екон. наук, проф.
<i>Віленська Г.В.</i>	- д-р філос. наук, проф.
<i>Замойський І.С.</i>	- д-р юрид. наук
<i>Газор Л.І.</i>	- д-р юрид. наук, проф., член-кор. АПРН України
<i>Бобкова А.Г.</i>	- д-р юрид. наук
<i>Знаменський Г.І.</i>	- д-р юрид. наук, проф., член-кор. АПРН України
<i>Малишева Н.Р.</i>	- д-р юрид. наук, проф., член-кор. АПРН України
<i>Мамутов В.К.</i>	- д-р юрид. наук, проф., акад. НАН України
<i>Сегій М.Я.</i>	- д-р юрид. наук, проф., акад. АПРН України
<i>Дудоров О.О.</i>	- д-р юрид. наук, проф.
<i>Любачиц В.Я.</i>	- д-р філос. наук, проф.
<i>Атоян О.М.</i>	- д-р юрид. наук, доц.
<i>Мордовцев А.Ю.</i>	- д-р юрид. наук, канд. філос. наук
<i>Проласв С.В.</i>	- д-р філос. наук
<i>Левченков О.І.</i>	- канд. юрид. наук, доц. (відповідальний редактор)

Рекомендовано до друку вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (протокол № 3 від 30 жовтня 2009 року)

У даному спеціальному випуску розміщено наукові доповіді й повідомлення вчених, викладачів вищої школи, аспірантів і ад'юнктів з України, Росії, Білорусі та Ізраїлю з проблем впливу подій на динаміку сучасного соціального життя, на легітимність суспільних і державних феноменів, проблем віртуального виміру подій, що розглядалися на засіданні міжнародного науково-теоретичного семінару "Соціально-політичні події сучасності: правові наслідки та філософське осмислення" 6-7 листопада 2008 року.

Статті публікуються в авторській редакції.

✉ Україна, 91493, Луганськ, сел. Ювілейне, вул. Генерала Дідоренка, 4.
Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
☎ 35-11-57, 35-11-40, факс 93-50-77.

© Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, 2010

РОЗДІЛ 1

ПОДІЯ ЯК "КВАНТ" СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН: ЧИ ДОБРЕ ЖИТИ У ДОБУ ЗМІН?

А.М. Еременко

кандидат філософських наук, завідувачий кафедрою
філософії права, історії і культурології
*(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е. А. Дідоренка)*

МИРЧА ЭЛИАДЕ И ФРЕНСИС ФУКУЯМА: "УЖАС ИСТОРИИ" ИЛИ "КОНЕЦ ИСТОРИИ"?

Статья чиновника госдепартамента США Ф. Фукуямы "Конец истории?", опубликованная в 1989 году, и вышедшая затем книга того же автора "Конец истории и последний человек" имели почти сенсационный успех. Не вдаваясь в детальный анализ причин такого успеха, отметим, что не последнюю роль здесь сыграли заглавия статьи и книги. Благодаря влиянию христианства, эсхатологические мотивы в той или иной мере постоянно присутствуют в западной ментальности. Поэтому мыслители, возвещающие "смерть Бога", "исчезновение человека" или "конец истории", можно сказать, обречены на успех.

Сенсационность концепции, конечно же, не избавляет ее от критического анализа, который был осуществлен представителями социальных наук. Целью настоящего доклада будет сопоставление философско-исторических взглядов Ф. Фукуямы и М. Элиаде, которое послужит основой для выводов, обладающих, на наш

взгляд, определенной значимостью для современной социальной философии, особенно в контексте проблематики направленности исторического процесса.

Фукуямовская идея (предвосхищая последующее изложение, хотелось бы сказать "мифологема") "конца истории" заслонила и оттеснила ранее высказанную французским религиоведом румынского происхождения Мирчей Элиаде идею "ужаса истории". Между тем, идея "ужаса истории", как и в целом философско-историческая концепция Элиаде, на наш взгляд, являются более глубокими и интересными, чем соответствующие положения Фукуямы.

Элиаде приложил немалые усилия к анализу различия и даже противоположности между мифологическим и историческим временем. Согласно его концепции, жизнедеятельность архаического человека концентрировалась вокруг воспроизведения архетипических прасобытий, совершенных *in illo tempore* ("во время оно", в начале времен) мифическими существами: богами, героями, первопредками. Все обыденные действия архаического человека оказываются возможными и наделенными смыслом лишь в качестве более-менее точного воспроизведения архетипических событий, совершенных "во время оно". Мирское время периодически "отменялось" при совершении ритуала, обряда, праздника, как бы возвращавшего его участников в мифическое "время оно". Архаический человек не воспринимал свою повседневную деятельность как подлинную реальность. Подлинная реальность - это *gesta*, архетипические деяния богов или первопредков, а все повседневные действия человека обладают реальностью лишь вследствие причастности к архетипическим деяниям "во время оно". Мифологическое время никуда не движется, оно пребывает в "вечном настоящем", и само мирское время, постоянно возвращающееся к мифологическому истоку в акте ритуала, также перестает двигаться, ибо бесконечное повторение одного и того же как бы "упраздняет" необратимость: если события бесконечно повторяются, то они как бы "стоят на месте". Так архаический человек "уничтожал время" и "сопротивлялся истории" благодаря мифу. [1, с. 44-46, 55-62, 91].

Глубочайший водораздел между мифологическим и историческим пониманием времени М. Элиаде видит в иудаизме. "Под давлением истории и опираясь на опыт пророчеств и мессианства, новая интерпретация исторических событий появилась на свет в недрах израильского народа. Не отвергая окончательно традиционную концепцию архетипов и повторений, Израиль пытается "оправдать" исторические события, трактуя их как проявление активного присутствия Яхве. ... Согласно верованию Израиля времен мессианских пророков, исторические события можно было вынести потому, что, с одной стороны, их *пожелал* Яхве, а с другой стороны, они были необходимы для окончательного спасения избранного народа. Возвращаясь к старым сценариям (типа Таммуза) "страстей господних", мессианизм придает им новую ценность тем, что отрицает, прежде всего, возможность их повторения до бесконечности. Когда придет Мессия, мир будет спасен раз и навсегда и *история прекратит свое существование*. В этом случае можно говорить не только о придании эсхатологической ценности будущему "оному дню", но и о "спасении" исторического становления. История больше не предстает как цикл, повторяющийся до бесконечности, как это думали первобытные народы; непосредственно управляемая волей Яхве, история предстает как последовательность "отрицательных" или "положительных" богоявлений, каждое из которых имеет свою внутреннюю ценность". [1, с. 102-103].

Христианство, помещая приход Спасителя в конкретную историческую эпоху, еще более усиливает восприятие времени как необратимого, а событий как однократных; это восприятие усиливается благодаря эсхатологизму христианства. [2, с. 73].

Мистический историцизм иудеохристианства эсхатологичен. Для него суть истории, строго говоря, не в ней самой, а в ее отрицании – в неизбежном конце. Отсюда вытекает возможность обесценивания реальной исторической событийности. "На мессианском духовном уровне истории оказывается более упорное сопротивление, чем на традиционном уровне архетипов и повторений; если здесь от истории отказывались, игнорировали или отменяли ее путем периодического повторения сотворения и периодического возрождения времени, то в мессианском восприятии мира

историю нужно терпеть потому, что она несет эсхатологическую функцию, но ее можно терпеть, лишь зная, что она в один прекрасный день прекратится. Таким образом, история отменяется не осознанием того, что жизнь длится в вечном настоящем ... она отменяется в будущем. Периодическое возобновление сотворения заменяется единственным возрождением, которое произойдет в предстоящее время оно". [1, с. 106-107].

Далее в философско-историческом сознании происходит следующее. Основной тенденцией новоевропейского сознания является десакрализация мира, секуляризация, победа светского над церковно-религиозным, "разволшебствование" или "расколдование" мира (М. Вебер). Но неизбежным следствием десакрализации мира оказывается десакрализация истории. "Религиозное значение повторения образцовых актов теряется. А повторение, лишённое религиозного содержания, с необходимостью ведет к пессимистическому видению существования. Если цикличное Время не доносит более первичных событий, если оно не обнаруживает таинственного присутствия богов, если оно десакрализовано, оно начинает наводить ужас, так как предстает в виде вечно вращающегося вокруг своей оси и бесконечно повторяющегося круга". [2, с. 71]. Именно поэтому современный историзм, лишая события трансцендентной глубины, делает труднопереносимым ужас истории. [1, с. 134].

По мнению Элиаде, со времен Гегеля все усилия философов истории "направлены на то, чтобы спасти и наделить ценностью историческое событие как таковое, событие в себе и для себя". [1, с. 133]. Утрата современным историцистским мышлением трансториического, сотериологического смысла событий является, с точки зрения Элиаде, причиной ощущения "ужаса истории", охватившего душу современного человека. [1, с. 133-134].

Теперь вкратце изложим концепцию Ф. Фукуямы. Она основывается на гегелевской трактовке всемирной истории в интерпретации А. Кожева. Особое значение придается Фукуямой диалектике раба и господина, изложенной в "Феноменологии духа". Человек представляет собой существо, не всецело озабоченное приобретением материальных благ и тривиальным выживанием. В

душе человека присутствует начало, которое Фукуяма вслед за Платоном именует "тимосом", то есть "страстью", "гордостью", "честью", "честолюбием". Тимос заставляет человека "ставить свою жизнь на карту", то есть рисковать не ради каких-либо реальных благ, а ради демонстрации своей свободы, своего превосходства, просто ради того, чтобы получить признание. Таким образом, на заре истории люди вступают в кровавую битву друг с другом ради престижа. Тот, кто дрогнул и струсил, становится рабом; тот, кто не дрогнул и продемонстрировал готовность умереть ради славы, становится господином. Но признание, которое получает господин, ущербно, ибо это признание раба, то есть "недочеловека". Тимос толкает господина на все новые битвы, ибо настоящее признание – это признание такого же, как он, господина. Исход для господина двояк: либо победить, либо погибнуть. В непрестанных битвах за признание проходит вся мировая история.

Но господин при этом не изменяется: он лишь идет от одной битвы к другой. Как говорит Кожев: "господина можно убить, но нельзя обучить" (цит. по: [3, с. 298]). Между тем, раб, вынужденный трудиться, эволюционирует, развивается. Он открывает различные способы изменять природу, он формирует трудовую этику, он создает различные эгалитаристские идеологии, величайшая из которых – христианство, которое учит о равенстве всех людей перед Богом. Развиваясь таким образом, раб формирует в своем сознании чувство собственного достоинства, чувство признания, альтернативное господскому. И наконец, раб бросает господину вызов на традиционном поле господина – на поле брани. Это происходит во времена Великой французской революции. Теперь раб не уступает господину в готовности умереть за признание его человеческого достоинства.

Государство, которое формируется в результате буржуазных революций, является либерально-демократическим государством. Постепенно все более широкие социальные слои получают в нем признание. В конце концов, когда во второй половине XX века признание получают все граждане, либерально-демократическое государство становится Универсальным однородным государством, которое знаменует собой конец истории. Оно знаменует конец

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

истории потому, что с его становлением завершается диалектика раба и господина. Раб сверг господина в кровавой борьбе, продемонстрировав тимотическую готовность умереть ради свободы. В Универсальном государстве нет ни господ, ни рабов; в нем все свободны и все "признаны".

События, которые выражают собой конец истории, – это крах тоталитарных и авторитарных режимов как левого, так и правого толка во второй половине-конце XX века. По мнению Фукуямы, эти события показывают, что у либеральной демократии не осталось серьезных противников, и если в обозримом будущем она не охватит собой все человечество, то, по крайней мере, наиболее развитые, так сказать, "авангардные" общества будут либерально-демократическими.

Фукуяма поясняет, что под концом истории он вовсе не подразумевает время, когда не будет происходить никаких значительных событий. Он говорит о конце так называемой Универсальной истории или Истории с большой буквы. "Но то, что по моему предположению подошло к концу, это не последовательность событий, даже событий серьезных и великих, а История с большой буквы – то есть история, понимаемая как единый, логически последовательный эволюционный процесс, рассматриваемый с учетом опыта всех времен и народов. Такое понимание Истории более всего ассоциируется с великим немецким философом Гегелем. Его сделал обыденным элементом интеллектуальной атмосферы Карл Маркс, свою концепцию Истории заимствовавший у Гегеля ... Для обоих этих мыслителей существовал логически последовательный процесс развития человеческого общества от примитивного племенного уклада, основанного на рабстве и жизнеобеспечивающем земледелии, к различным теократиям, монархиям и феодальным аристократиям, к современной либеральной демократии и капитализму, основанному на современных технологиях. ...

И Гегель, и Маркс верили, что эволюция человеческих обществ не бесконечна; она остановится, когда человечество достигнет той формы общественного устройства, которая удовлетворит его самые глубокие и фундаментальные чаяния. Таким образом, оба эти мыслителя постулировали "конец истории": для Гегеля

это было либеральное государство, для Маркса – коммунистическое общество. Это не означало, что остановится естественный цикл рождения, жизни и смерти, что больше не будут происходить важные события или что не будут выходить сообщающие о них газеты. Это означало, что более не будет прогресса в развитии принципов и институтов общественного устройства, поскольку все главные вопросы будут решены". [3, с. 8-9].

Таким образом, Универсальная История есть история, понимаемая как линейный и финалистский процесс. Такое понимание истории является вариантом иудео-христианского историзма, что, по сути, признает и Фукуяма. Так, он пишет: "Как ясно показывает христианский взгляд на историю, "конец истории" неявно следует из всех писаний всех Универсальных Историй. Конкретное историческое событие может приобрести значение лишь по отношению к некоему большему событию или цели, достижение которой с необходимостью влечет за собой прекращение исторического процесса. Окончательный финал человеческой истории – именно он придает потенциальный смысл всем частным событиям" [3, с. 103].

Что же исчезает в концепции Фукуямы по сравнению с иудео-христианством, с Элиаде и даже по сравнению с Гегелем, последователем которого он себя считает? Исчезает сакральное измерение, которое является чрезвычайно важным аспектом в иудео-христианстве, гегельянстве и в концепции Элиаде. Фукуямовская трактовка истории является чисто светской, рационалистически-позитивистской, почти на сто процентов буржуазной. Состояние всеобщего признания в Универсальном однородном государстве не несет в себе ничего мистического, никакой сакральной ценности, никакого трансцендентного смысла.

Попутно отметим, что Фукуяма не так прост, как кажется: он способен к самоиронии и к иронии по отношению к "последнему человеку" (так он, вслед за Ницше, именует обитателей Универсального государства). Ярким свидетельством неоднозначности мировоззрения Фукуямы может служить следующий фрагмент из "Конца истории": "Конец истории будет означать конец войнам и кровавым революциям. Согласившись о целях, люди не будут иметь великих дел, за которые можно воевать. Они будут удовлетворять

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

свои потребности путем экономической деятельности, но не будут рисковать жизнью в бою. Иными словами, они снова станут животными, какими были до того, как кровавые битвы начали историю. Пес рад, что спит на солнышке и в миске есть еда, и у него нет недовольства своим положением. Его не волнует, что другие собаки работают лучше, или что он застрял на карьерной лестнице, или что где-то на другом конце света собак угнетают. Если человек сможет создать общество, из которого изгнана несправедливость, его жизнь станет похожей на жизнь этого пса". [3, с. 466]. Думается, что такое описание "благоденствия" в постисторическом обществе не может быть оценено как апологетическое. Мысль автора искрится едкими оттенками иронии. Возможно, научное сообщество слишком всерьез восприняло идею "конца истории". Не окажется ли жизнерадостный оптимизм Фукуямы относительно постисторического "рая", так сказать, смехом "сквозь невидимые миру слезы"?

Мировоззрение Фукуямы представляет собой важный (возможно, заключительный) этап процесса десакрализации мира. В отличие от Августина, у Фукуямы в финале истории торжествует не Град Божий, а Земной Град.

И тут мы обнаруживаем простую вещь: "конец истории" Фукуямы представляет собой частный случай "ужаса истории" Элиаде. Страх добропорядочного, но совершенно неидеалистического (в обыденном, а не философском смысле слова) западного обывателя перед историческими событиями, несущими угрозу его благополучию, побуждает его верить в то, что история "успокоилась", то бишь, "закончилась", по крайней мере, для него, для его социума. Архаичный человек с помощью мифа "вечного возвращения" сопротивлялся вхождению в историю; современный западный человек с помощью мифа "конца истории" сопротивляется продлению истории. Повторяем, это просто вариант "ужаса истории". А потому концепция Элиаде (которого, кстати, Фукуяма ни разу не упоминает в своей работе), на наш взгляд, обладает большей объяснительной силой.

И все же, идея "конца истории" заключает в себе чрезвычайно глубокий смысл, правда этот смысл оказался сокрыт от автора

идеи. В своей концепции Ф. Фукуяма, конечно же, не зафиксировал конец реальной истории. Что же он зафиксировал? Две чрезвычайно важные вещи.

1. *Завершение господствовавшего в предыдущей истории способа событийствования.* Понятие способа событийствования введено нами в работе "История как событийность". Но оно не было развито в данной работе, а лишь намечено. Между тем, указанное понятие обладает, на наш взгляд, весьма высоким методологически-эвристическим потенциалом. Пока мы употребляем его как интуитивно понятное, по аналогии со "способом производства". Разработка этого понятия будет знаменовать переход философско-исторического знания и в целом социальной философии на качественно новый уровень.

2. *Завершение классического историзма.* В конечном счете, понятия "классический историзм" и "иудео-христианская парадигма" являются синонимами. Современный динамичный, многомерный, многоуровневый исторический мир требует принципиально нового осмысления истории. Возьмем на себя смелость утверждать, что предложенное в работе "История как событийность" понимание истории выходит за рамки классического историзма.

Для Фукуямы Универсальная история обладает смыслом (что, на его взгляд, и означает "быть историей") при двух условиях: 1) наличия "большой идеи", которая направляет поток событий; 2) наличия финала, который, по сути, представляет собой момент воплощения "большой идеи".

Суть нашего, "событемного", видения истории в следующем. Существуют некие константные структуры исторической событийности – событемы. Они являются, своего рода, "эйдосами" событий. *История есть заполнение сравнительно небольшого набора событием огромным множеством единичных событий. Это заполнение осуществляется сравнительно небольшим набором способов событийствования. Осуществляются события огромным множеством единичных исторических деятелей – актантов, но это множество актантов сводится к сравнительно небольшому числу историко-психологических типов.*

Одним из важных следствий такого эйдетического видения истории может стать новый этос исторических деятелей. Линейный финализм ориентирует актанта, прежде всего, на достижение ус-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

пеха в реализации некоей сверхцели, что, в конечном счете, стимулирует прагматизм и утилитаризм в каждом конкретном случае событийствования. Событийный же подход ориентирует актанта на эстетическое совершенство его деяния в каждом конкретном случае, поскольку это деяние должно, насколько возможно, соответствовать эйдосу истории. Осуществляемый таким образом этос исторического деятеля окажется сродни рыцарскому этосу, что может стать эффективным противовесом современному "событийному беспределу".

"Этика истории" современной эпохи должна получить опору в "эстетике истории".

Использованная литература:

1. Эпиаде М. Космос и история. – М., 1987.
2. Эпиаде М. Священное и мирское. – М., 1994.
3. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. – М., 2004.

А.И. Атоян

кандидат философских наук,
доцент кафедры философии культуры и культурологии
(Восточноукраинский национальный университет имени В. Даля)

ПЛАНУЄМОЄ СОБЫТИЕ: СЛУЧАЙ НЕСОВПАДЕНИЯ ПОЛИТИКО-ПРАВОВОЙ И ЭТИКО-ЭСТЕТИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ

Эстетика в поисках границ своего предмета давным-давно зашла так далеко, что обнаружила трансграничный характер собственных оценок. История и повседневность, экономика и технологии, политика и право, мораль и религия, фольклор и дизайн – трудно отделаться от мысли, что все является предметом эстетической оценки. Однако, только феномен истории объединяет эти и многие другие сферы в тотальность эстетического. Историзм переносит всеобщие характеристики исторического на любые объекты познания, ибо познания нет вне истории. Так гегелевское

"историческое животное" (человек) обречено быть в истории. Быть в истории означает быть данным в событии. С другой стороны быть эстетически – значит быть выраженным в образе. Событию образа, то есть тому, что фиксировано в оценке, должно предшествовать нечто в событии, что родственно, генетически связано и вместе с тем отделено от события. Данное событие должно стать воспринятым и востребованным событием. А как таковое оно нуждается в образе события. Образ события содержится в его эйдосе, а эйдетическому предзадано архетипическое. Эйдосу события уделили внимание такие философы истории и теоретики исторического процесса как А. Дж. Тойнби, Дж. Р. Коллингвуд, Р. Арон, Ф. Анкерсмит, Н.И. Кареев, Б.Ф. Поршнев, В.Ж. Келле, М.В. Ковальзон, А.И. Ракилов, А.М. Еременко и другие. На основании общеметодологических соображений, однако, при переходе к эстетике обычно подменяется предмет эстетической оценки события оценкой предметности его образа. Как известно образ многозначен и не редуцируется к понятию. Здесь тоже своя традиция рассмотрения эстетического в событиях: Р. Фокс, Д. Лукач, Е. Анчел, М. Науман, М.А. Лифшиц, К.М. Долгов, И.Ф. Волков, А.И. Володин, Л.Ф. Левчук, В.Ю. Даренский и многие другие. Так множество образов одного и того же события воспринимается как живая мифология истории. Утверждают даже, что выхода из ситуации множественности значений образа найти нельзя, а потому нет одной единственной истории. Торжественное провозглашение смерти истории логически следует из умножения истин мифа. Представляется тупиковой опора на изначальный синкретизм исторических мифов или обращение к архетипическим программам как конструктивной предпосылке существования исторического события. Таковое возможно не потому, что есть заданная программа, а программа задается тем, что есть история, дискретно данная в исторических событиях, перманентно данная в исторических процессах и законосообразно оформленная в тенденциях. Конечно, можно и всю историю представить как единое событие, но таковым оно может быть, по сути, только для существ, обзирающих ее с "внечеловеческих" позиций.

Событие образа и образ события применительно к любому историческому конструкту (факту, событию, деятелю, процессу, тен-

денции) в прошлом и настоящем соединены в эстетике истории и истории эстетики противоположным способом. Образ становится событием, воплощаясь в ткань исторических законосообразных феноменов. Он явственно проступает в действительности. Событие становится образом и это фиксирует история эстетики, когда его оценки выходят за рамки данного в истории и становятся достоянием внеконтекстуального восприятия. Так исторически Рубикон перешли раз, эстетически возможно множество переходов через Рубикон. Зыбкая почва метафор, однако, существенно заряжается иными смыслами, если речь пойдет о планируемом событии.

Вырисовывается тема планируемого события, в котором оценки с позиции истории и с позиции эстетики могут, как совпасть, так и не совпасть. Совпадение оценок в различных сферах обычно используется как доказательство истинности того, о чем идет речь в глазах субъекта, оценивающего событие. Так формируется ритуальное ("юбилейное") отношение к событию. Тысячелетие христианства на Руси не событие, а юбилей события, но в известном смысле событийность включает и возможность обращения к событию на основе его следствий. Входят ли последствия события в структуру самого события? Нет, ибо тогда события были бы бесконечны, на чем обычно и настаивают их сторонники. Событие как повод к воспоминанию о нем подменяет служение музе Клио служением Мнемозине. История в этом случае воспринята как память о событии и воспроизведена в ритуале. Светскими ритуалами становятся исторические реконструкции, включая исторические игры. Эстетика истории привлекает все новые методы оживления памяти. История эстетики даст им философскую и научную оценку, но специфически эстетическая оценка чего-либо как прекрасного и безобразного может здесь совпасть. Да, бой жесток, но бой и прекрасен. Да, он бесчеловечен, но он восхитителен и так далее (как в известном стихотворении С. Гудзенко). Однако, Мнемозина общается не только с Клио, но и с другими музами, а потому Каллиопа даст событию эпически-поэтическое прочтение, Талия – комическое или трагикомическое и тому подобное. Общим будет то, что вместо тотальности выступит фрагментарность восприятия события. Поскольку историцизм и его эстетика предполагают тоталь-

ность истории как целостного потока, перемальвающего структуры в процессе изменений, например, в силу закона возвышения потребностей и сведения индивидуального к социальному, то единство логического и исторического достигается в диалектике событийного и обуславливающего событие, субъективного и объективного. Сами законы истории носят при таком допущении объективно-субъективный характер и не выражают ни неминувости, ни свободы воли в чистом виде. Среди них можно различать события-факты, события-процессы, события-действия, события-тенденции, их уценка или гиперболизация, экстравагантность или типизация не отменяют того, что история целого не есть история системной общности, а мироцелостность возможна лишь как совокупность системных, антисистемных и внесистемных сил и факторов развития, в том числе субъективного характера. Позволим себе рискованное сравнение: целостность производна от цельности как молочные продукты от цельного молока. Цельное содержит в себе целостность как совокупность проявлений только потенциально, как сумму возможностей. Трансценденция исторических обстоятельств возможна только потому, что существует тотальность, пронизанность которой обычно отрицают профессионалы и любители критиковать тоталитаризм от Ханны Арендт до Джин Киркпатрик (на крайность этих авторов в книге "Империя" указывают А. Негри и М. Хардт). Тотальность предполагает "единение противоположностей" (так Г. Маркузе акцентирует единство противоположностей), или тождественное и иное (М. Хайдеггер), или взаимодействие психического и исторического (Ф. Анкерсмит), или парсического и генеративного (В.В. Кизима). Можно предложить понимание тотальности как завершенности исторического в эстетическом и осуществленности исторического в эстетическом, понимая эстетику как вторую онтологию (близко к такому пониманию подошел Х. Васконселос).

В такой фундаментальной отрасли знания как философия истории оценки не могут носить исключительно философский, эстетический или даже научный характер. В работе А.М. Еременко, посвященной структуре событийности в философии истории, заданы сциентистские и антисциентистские рамки анализа исто-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ:
ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

рической событийности со сдвигом проблемы оценки события в сторону мировоззренческого релятивизма. Может заинтересовать совмещение эзотерических и экзотерических аспектов понимания смысла истории: "На ранних стадиях развития люди нуждались в вере в абсолютно совершенное существо. Повзрослев, они поняли, что абсолютного совершенства не существует, но это не должно их привести к всевозможным эксцессам, к разочарованию в гармонии Мирового Целого и к отказу от дальнейшего событийствования. И сам Господь меняется вместе с людьми, находясь в потоке истории; он также движется от менее полного знания к более полному. А абсолютной полнотой знания не обладает никто, хотя бы по той причине, что Мир (вкупе с так называемыми "вечными ценностями") изменяется. Кстати, именно такому Богу пристало быть Богом Истории... Бог знает заранее, экспериментирует же не Он, а Дьявол. Но тогда именно Дьявол окажется Богом Истории. История - дьявольское изобретение. Не случаен эсхатологизм христиан, с упованием, но и с трепетом ожидающих конца истории. Но тогда дление истории путем событийствования, к которому мы так настойчиво призываем, окажется делом дьявольским. Нам остается надеяться на то, что, поскольку Бог "терпит" историю, она не такое уж дьявольское дело, но также и божье. К тому же, напоминаем, что мы призываем не к какому угодно событийстванию, но к правильному и красивому." (5, 337)

Этот характерный для современной философии истории символический и эстетически окрашенный язык оттеняет сциентистскую постановку проблем логики и структуры исторического в той же работе, где автор надеется, прежде всего, на отклик историков (4, 7), хотя не исключено, что рассчитывает и на то, что откликнутся и другие, в ком жива тяга к событийстванию и размышлениям о событии как основной единице истории. Структура истории, схваченная в ее фундаментальном звене, - события, определенном как превращение возможного в действительное, то есть довольно сциентистски, даже не без естественнонаучного кокетства (правда, и историзм апеллирует к естественноисторическому процессу) оказывается ничем иным как структурой событийности. Событийность истории в ином контексте вызывает в культуре реминисценции,

то есть постоянно проступает в культурной ткани сообществ людей, под какие бы рубрики мы их не поставили. В приведенном отрывке есть и момент оценки события. "Правильное" и "красивое" тут не случайны, но, почему же тогда не "доброе" и "справедливое"? Разумеется, истина и красота есть ценности, но в историо-зисе как единстве исторического бытия и исторической ситуации сущность события является именно как тотальность, цельность, завершенность и осуществленность усилий актантов (заимствуем это слово у А.М. Еременко) в определенном контексте порождаемого события (социальный класс Маркса, идеальный тип Вебера, структура действия Парсонса, воля к событию Бахтина, вызов и ответ Тойнби). Однако, ценность, отнесение к ценности и практическая оценка разведены неокантианцем Г. Риккертом тоже не случайно. Всеобщность оценки реализуется в ее конкретности, то есть составном, сращенном, сложном характере. Несовпадение оценок события коренится не только в гетерогенности субъекта, но и в многослойности самого события. Единство исторического и ценностного проявлено в многообразии оценок.

Антропологический поворот темы истории, возможно, открывает еще один аспект оценки – антропологию способностей к оценке. Представляется возможным разделить оценки, изначально коренящиеся в истории (политические, правовые), и вынесенные за рамки непосредственно исторического, – этические и эстетические. Правовая оценка события и оценка политическая находятся в пространстве дискурсов общности – не бывает оценок права и политики, разрабатываемых для единственного человека. Этика и эстетика обращены к оценкам совести и вкусу, носящим принципиально индивидуальный, если не личностный характер. Это не значит, что право и политика не обращены к человеку, но мотивация от общности и от личности акцентируются только в плане единения двух оценок: политико-правовые механизмы важны в воспроизводстве типичных оценок общностей и только в таком качестве оказывают влияние на оценку событий. Индивидуальная реакция совести и вкуса также социально обозначена, но тут важнее, что масштаб оценки сужен до интериоризации требований социума (если мы стоим на позиции гетерономного характера всякой зако-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

носообразной этики). Таким образом, истина события дана в различных оценках, которые могут совпасть и не совпасть у отдельного лица и общности, к которой он принадлежит. Различие права и морали, политики и эстетики позволяют моделировать различные модели оценок исторического события, а тем паче планируемого события.

Кто-то скажет, что такое понимание истории компенсаторное, психологическое. Ничего подобного: объективно-типологическое, деятельно-личностное и внешне увлекательное. Люди различных взглядов на историю могут найти доказательства в свою пользу без опровержения иных подходов в их научной части. Но не будет ли историцистский взгляд на целое истории предрешением и гадамеровским пересмотром событийности, то есть оценкой всеобщего бытия до явления конкретного события? А потому герменевтические процедуры отсылают нас к таким слоям понимания, из которых историзм процесса как самостоятельный принцип изымается в пользу логики и структуры традиций. Историзм в праве, политике, этике и эстетике реализует тотальность не против личности или общности вообще, а против тех личностей и общностей, чье историческое пространство-время свертывается силами истории. Она, как известно, не имманентный бог и не особая трансцендентная личность, а преследующий в объективных обстоятельствах свои цели человек, действующий на свой страх и риск без гарантий успешности.

Вернемся к высказываниям А.М. Еременко. Дьявольский ли характер носит история, и каким предпочтительно быть богу, оставим за рамками суждений о процессуальности самодвижущейся истории. Тем более, что философ истории и не настаивает на обязательности эзотерической картины истории для научного содержания работы. Цельное (тотальное) проступает в отражениях исторического (реминисценциях эстетического) как сфера оценок. *"... Следует по возможности сохранить все, даже весьма маргинальные и аутсайдерские общности, поскольку мы не знаем какой именно опыт и какая именно модель поведения понадобится для решения будущих Вызовов. В будущем может пригодиться весьма локальный, необычный, даже экстравагантный и нелепый опыт. В этом плане исто-*

рия может быть осмыслена не только как лаборатория, или, скажем полигон, но и как склад или, лучше, как книгохранилище." (5, 336) (курсив А.М. Еременко). Ясное дело, что эти мысли понятны только в эстетическом ключе, ибо хранение некоторых общностей слишком дорого бы обошлось человечеству. Ни право, ни политика, ни этика не выдержат такого релятивизма. В эстетике же принято сохранять любую ценность, если она может быть закреплена образом. Общности канут в Лету, но останутся в отражениях образов.

Образы планируемых событий позволяют продолжить ряд метафор. История может быть представлена как школа Схоластики. Квадриум в ней составят свобода, равенство, братство и справедливость, а тривиум – истина, добро и красота. Такое гипостезирование Сущностей может показаться натяжкой, но оценки с обозначенных позиций права, политики, этики и эстетики вполне совместимы в смысловом пространстве обучения пониманию истории, так как " вечные ценности" изменяются для нас, но не для "школы"... Антропологически помыслим ярко выраженных представителей типов личности – носителей гносеологической ситуации. Для удобства назовем их типом актанта. Доминанта чувства дает нам поэта (условно таких актантов можно назвать классом Высоцкого), доминанта мысли дает мыслителя (класс Сартра), доминанта практики дает социального практика, деятеля по преимуществу (класс Че Гевары) и, наконец, доминанта интуиции дает тип провидца смыслов – реформаторов сакрального пространства (класс Вивекананды). Переживания первого, мышление второго, действия третьего и предвосхищения четвертого указывают на предельно длительное звучание и широкий диапазон возможностей в каждом из классов. Важно, что эти классы в гносеологическом смысле ориентированы не на одинаковую направленность оценок. Оценка чувства и оценка мысли могут не совпасть, как и оценка предвидения и оценка действием. Таким образом, чисто гипотетически антропология носителей оценок подсказывает неодинаковость готовности человека к восприятию, трансляции и изживанию тех или иных оценок.

Политико-правовые оценки планируемого события, например, краха глобалистской стратегии в экономической истории и этико-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

эстетические оценки планируемого события, например, краха пост-модернистской парадигмы в культурной истории, как бы различны они не были, полагают друг друга и тем самым позволяют говорить о единении квадриума и тривиума в схоластической школе. Оценки события предполагают событие оценок. Для примера можно взять планируемое глобальное событие и его отражение в одном отдельно взятом артефакте, например, книге. Типы личностей и классы общностей важны именно как диапазоны возможностей. Упомянутые далее персонажи от литературных и апокрифических до вполне респектабельных и информационно доступных разнообразны. Они дают ключ к пониманию события оценок.

Планируемые события вовсе не отвечают и никогда не отвечали чаяниям всех. Нет такого события, которое бы рассматривалось как желательное для всех антропологических типов или носителей доминанты.

Любой эстетик, выбирая объектом своих изысканий планируемое событие, не сможет сразу перейти к его человеческому смыслу, и, отказывая внешнему авторитету в лице бога или универсального закона в разрешающей санкции, обречен искать также примирение между областями человеческой единичной жизни, будь то этика, право, политика или искусство и абстракциями области социальных языков, ибо не совпадают процедуры восприятия и выражения, а равно и связанные с восприятием реальности переживания, а также связанные с выражением нормы. Социомаргинализм и связанные с ним общности маргиналов и аутсайдеров, как правило, не учившиеся ни в одном из четырех условных классов, но причастные к ним всем, как раз и позволяет обозначить критерий для отбора. Границу сплетения действий, норм, повелений и образов, на которой неожиданно совпали аксиологические, антропологические, онтологические и социокультурные аспекты, образуют отрицания того, что культура есть текст и только текст.

Знаменитая формула Дерриды "Il n'y a pas de hors texte" – нет ничего кроме (вне) текста – упала на подходящую почву, но мотивировки возвращают нас к проблеме маргиналов: "Нельзя сказать, что этот опыт неизречаем – я сообщаю его тому, кому он неведом: у этого опыта трудная традиция (в записи он будет лишь введением

к опыту изустному); от другого он требует для начала тоски и желания. Этот опыт, который не идет по пути откровения, в котором ничего не открывается, кроме неизвестного, отличается тем, что не приносит умиротворения."; (1, 12) Так говорит Ж. Батай, называющий внутренний опыт, очевидно по аналогии с книгой Селина, путешествием на край возможности человека. "И поскольку опыт выступает как отрицание других ценностей и авторитетов, сам он, обретая позитивное существование, становится ценностью и авторитетом (парадокс в авторитете опыта: будучи основан на постановке под вопрос, внутренний опыт ставит под вопрос сам авторитет; это позитивная постановка под вопрос, поскольку авторитет человека определяется как постановка человека под вопрос." (1, 23) Далее оказывается, что внутренний опыт это экстаз, но тогда его трудно передать другому. (4, 32) И теперь. Если с кантовской моралью осуждают наш поступок или за отсутствием одного желание, нечистую совесть – в пору отвечать: "Вы хотели быть всем, а теперь, когда обман раскрылся, будете игрушкой в наших руках." (1, 58).

Морис Бланшо вторит этому пониманию опыта: "Я повторяю за Батаем вопрос: для чего нам "сообщество"? Ответ на него дается достаточно ясный: "В основе каждого существа лежит принцип недостаточности... (принцип неполноценности). Это и на самом деле принцип, определяющий возможности определенного существа и направляющий их... Таким образом, существование каждого существа вызывает к другому или к множеству других (это подобно своего рода цепной реакции, для осуществления которой нужно известное количество элементов... Тем самым оно вызывает к общности, общности конечной..." (2, 12-13) Это конечное общество не потерпит, чтобы его не довели до высшего напряжения. В этой странной танатографии Эроса смерть другого освобождает некое внутреннее, сокровенное пространство, которое уже у Батая не было сугубо субъективным пространством. А скорее ускользанием за его пределы. Бытие вне себя или вовне себя и есть восторг и бездна, не перестающие служить взаимосвязью. "Так вот, "основа коммуникации" – это совсем не обязательно слово или даже молчание, само по себе представляющееся и основой, и запин-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ:
ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

кой, а открытость смерти, но уже не меня самого, а другого, чье живое присутствие является вечным и невыносимым отсутствием, не устранимым с помощью самого тягостного сожаления...Такой была и будет дружба, свидетельствующая о том, что мы сами себе незнакомцы; встреча с нашим собственным одиночеством – подтверждение того, что мы не одни его испытываем ("я не способен в одиночку дойти до крайнего предела"). (2, 39)

У Делеза: "Либо в этике вообще нет никакого смысла, либо все, что она может сказать нам, сводится к одному: мы заслужили то, что с нами происходит. И, наоборот, видеть в происходящем незаслуженную нами несправедливость (всегда виноват кто-то другой) – значит усугубить наши раны, породить личное озлобление: озлобление против события. Нет иной болезни воли. Что действительно аморально, так это употребление этических понятий типа справедливое-несправедливое, заслуга-вина. Так что же это такое – воля к событию? Не покорное ли это принятие войны, раны, смерти – когда они приходят? Весьма вероятно, что покорность – лишь одна из фигур озлобления, поскольку у последнего поистине много фигур." (3, 180).

Красота и величие и есть смысл события. Событие не то, что происходит по Делезу, а то, что внутри происходящего. Событие – это то, что должно быть понято, то, на что направлена воля и что представлено в происходящем. "...Стать достойным того, что происходит с нами, а значит желать и освобождать событие, стать результатом собственных событий и, следовательно, переродиться. Обрести вторую жизнь – стать результатом собственных событий, а не действий, ибо действие само есть результат события". (3, 181).

Вот мы и подходим к примеру планируемого события. Для разминки назовем крах СССР нарочно актом вандализма тупых обывателей с куриными мозгами, взбунтовавшихся против истории (история не личность, но она "мамаша суровая" – может и воздать по заслугам). Эмоциональный момент оценки сразу же вызывает напряжение восприятия. Форма и содержание мысли оказываются неприемлемыми по ряду резонансов. Можно обратиться к их длинному списку, но можно и найти того, кто в принципе согласится с выраженной здесь оценкой. Разумеется этико-эстетической, а не по-

литико-правовой. Принятие данной оценки как политически-правовой есть дело той или общности.

События провоцируют мысли, поступки, оценки. Предположим, что оценка планируемого события относится к будущему концу света (Откровение Иоанна), наступлению коммунизма в 1980 году (Хрущев), концу истории (Фукуяма), столкновению цивилизаций (Хантингтон), концу Запада (Бьюкенен) и так далее, – при всей разнокалиберности предвосхищения оценки базируются на иудеохристианском финализме и восходят к образу конца света, буквального, переносного или символического с последующим симпозиумом или без такового (Лем). Но возьмем примером несовпадения оценок более достоверный кризис однополярного мира и его трансформацию в новый период "борющихся царств" или примирение в новом качестве. М. Хардт и А. Негри моделировали такое событие как трансценденцию за пределы современной системы. Ф. Джеймсон называет их книгу событием культурного ряда – "самым значительным анализом" мировых тенденций в XXI веке.

Хотя капитализм как система сложился к началу XX века, он имел системные характеристики и ранее, в циклах доминирования Гenuи, Голландии и Англии. В 1894 году в четвертом цикле началось восхождение США к мировому лидерству. Под их эгидой окончательно сформировались характеристики нынешней системы, которую М. Хардт и А. Негри именуют Империей. (6, 23) Сомнительный тезис о преодолении империализма в рамках Империи и условиях постмодернизации как становления информационного общества они дополняют идеей о том, что центр приобретает рассредоточенный характер и в XXI веке уже нельзя локализовать, где именно помещаются командные пункты системы, поскольку иерархия приобретает сетевой характер. Тем не менее ведущие страны названы.

М. Хардт и А. Негри прогнозируют падение роли США, но оспаривают тезис о веке Японии. Скорее Империя поглощает национальные интересы и им на смену идут солидарные интересы самой империи, что, однако, не есть реализация старых пророчеств об ультраимпериализме (Каутский полагал, что мир идет к единому производству и единой монополии), об автоматическом крахе капитализма (Люксембург полагала, что отсутствие некапиталистиче-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

ского окружения приведет капитал к исчерпанию возможностей экспансии) или о единовременной мировой революции (Троцкий полагал, что всякая будущая революция будет носить пролетарский, всемирный и социалистический характер). Правда, остается пророчество о том, что либо мировая война приведет к мировой революции, либо мировая революция предотвратит мировую войну (Мао настаивал на катастрофическом сценарии). Империя подобно Сесилию Родсу мечтает колонизовать даже звезды, но теперь ситуация иная. Контроль носит тотальный характер, но он скользит помимо человеческих субъективностей. Миграции рабочей силы – фактор освобождения и выравнивания условий, а оно смертельно для нормы прибыли. У Маркса особенности национальной нормы прибыли и эксплуатации лежали в основе многих надстроечных переменных системы. Капитализм формировался как система, и потому особенности стирались. Задача Империи в игре на особенностях, разделение субъектов ради их манипулирования и в этом секрет успешности ее административной и командной составляющих. Наднациональные органы не могут контролировать национальные государства, но это не беда, транснациональные корпорации также не всемогущи, как и труд, но в кажущемся хаосе отношений выстраивается имперский характер. Экономика, политика, идеология и культура вновь подчинены целому, тотальности негативных характеристик.

Майкл Хардт и Антонио Негри называют себя коммунистами, но это странные коммунисты, отрицающие эффективность очагового сопротивления, а взывающие к скорейшему торжеству Империи как началу ее заката и падения. Чтобы преодолеть Империю, ей нужно уступить всю сцену, но что же это будет означать для тех, кто как писец Бартлби из рассказа Германа Мелвилла посвятил свою жизнь отказу. "Я предпочел бы отказаться" – говорил романтик на все выгодные с точки зрения Системы предложения. Его смерть на тюремном дворе была вызовом. Теперь нужен иной путь – пройти вместе с Системой ее путь, но – куда? К обрыву!

Странные коммунисты начали писать политический манифест и обнаружили противопоставление Макиавелли и Маркса-Энгельса у Альтюссера как невозможность говорить о трансценденции об-

стоятельств в традиционных терминах борьбы и напряжения плюсов. Поход против Системы для итальянских коммунистов завершился унылым компромиссом, потерявшим исторический характер, а похожим на логическое резонирование. Столько же аргументов за, сколько и против. Протест и согласие уравнились в правах, как бы не вел себя левый субъект он обречен и укреплять и ослаблять Систему, его усилия ничего не меняют. Систему нельзя победить извне, создавая группировки недовольных стран, но нельзя и изнутри через коалиции за перемены. Остается смирение паче чаяния, работа на Систему под предлогом неумолимости постмодернизации и информационном насыщении возможностями сил труда и культуры, уступивших гегемонию системным силам. Так гибнут благие пожелания стать соавторами "Капитала" и развернуть дискурс освобождения на языке постмодернистской интеллектуальной элиты. Страх попасть в прошлое, где нужно умирать за идею, сочетается с воображаемым прорывом в будущее. Виртуальное – де предшествует реальным переменам. Так принципиальная политика уступает реальной, Макиавелли и Маркса меняют на Вебера и Бисмарка. Империя побеждает и оказывается в тупике – труд берет реванш у капитала и вместе они сулят третьего человека – го-мо го-мо, настолько эластичного, что мы уже не знаем кто же он – властитель или слуга, угнетенный или хозяин, невежда или носитель разума, человек или киборг. Маргинализация приобретает новое измерение – распад социальных связей компенсируется виртуальными связями. Все при деле, но это дело – чужой бизнес. Труд облапошили в очередной раз. Гибкость и мобильность ресурсов – необходимое условие перехода к новому обществу, но новое общество – мираж в компьютерной сети.

Так виртуальные коммунисты забыли заповеди партизана, а ведь согласно одной из них – все, что исходит от Системы или побывало в ее тенетах, носит яд лернейской гидры. Геракл пропал, если облачится в ее одежды, не запасаясь противоядием. Насмешки над отказом как средством борьбы не новы для человека – этой "боевой тактической единицы", но ирония неизбежно превращается в самоиронию. "Идейные борцы за денежные знаки" изменили не Систему, а самих себя. Они выпали из казенника, ими больше не стреляют по танкам...

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Борець в фінале виглядає новичком, не знаючим, що його чекає в дійсності. Якщо згадати Гегеля: народ – сукупність тих, хто не знає, чого він хоче. Неорганізований народ. Так, але саме тому він і потребує в Організації або Контр-Імперії, а це і є Герилья – асиметричний відповідь Системі, відмова від компромісу по суті справи. Ми приходимо – ви йдете, решта – опортунізм. Коли ви є – нас ще немає, коли ми будемо – вас уже не буде. Катастрофа і є Освобождение. Вічні тільки Матерія і Врив...

Использованная литература:

1. Батай Ж. Внутренний опыт. СПб. 1997
2. Бланшо М. Неопишуваний суспільство. СПб. 1998
3. Делез Ж. Логіка значення. М. 1995
4. Єременко А. М. Історія як подійність. – Луганськ. – 2005. – Т. 1.
5. Єременко А. М. Історія як подійність. – Луганськ. – 2005. – Т. 2.
6. Хардт М., Негрі А. Імперія. М. 2004.

О.М. Литвинов

кандидат філософських наук, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри філософії права, історії та культурології
(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)

ПОЛІТИКА VERSUS ПРАВО: СПРОБА ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО ОСМИСЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПАРАЗИТИЗМУ ЯК ЯКОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

"Паразитизм – 1) біол. Форма співжиття організмів різних видів, за якої один з них (*паразит*) живе за рахунок іншого (хазяїна, живителя), живлячись тканинами хазяїна або перетравленою ним їжею. 2) Переносно – існування за рахунок чужої праці, дармоїдство. Як соціальне явище властивий експлуататорським класам."¹

---

¹ Словник іноземних слів / За ред. О.С. Мельничука. – К.: Головна редакція УРЕ, 1974. – С. 499.

Доводити актуальність будь-якої теми, що стосується політичного життя в нашій країні, є вочевидь зайвим. Тим більше це стосується питань взаємовідношення та взаємодії політики і права, їхнього розуміння й тлумачення, їхніх концепцій та інституцій. Проблем у цій площині безліч: реальних і уявних, природних і штучно створених. Тут можна б було обмежитися "черговою" сентенцією про складність процесів, притаманних будь-якій "молодій демократії", але "будь-яка" нас не влаштовує хоча б тому, що ці проблеми не просто стосуються нашого життя, вони і є нашим життям. Не може нас влаштовувати і посилання на "становлення" демократії в Україні: футуристично-прогностичні модальності вже відверто набридли ще за часів панування комуністичної ідеології. Крім того, така постановка питання не має аж ніякого евристичного навантаження, оскільки говорити про "старі" чи "сталі" демократії вельми важко саме у площині політичній, оскільки тоді дискурс обов'язково переводиться (переходить) у площину культурну. А звідси ми вже маємо й інший контекст, і перш за все це стосується підмурків того ладу (точніше б було – тих ладів), який ми називаємо демократією. Бо для ідеологічно і політично не заангажованої свідомості очевидною є лише чи переважно етимологічна єдність у сприйнятті цього терміну, та ще й єдність певного ступеню умовності: йдеться зазвичай (як правило), не про "владу народу", а про "владу більшості".

Однак визначеність будь-якій суспільній термінології (категоріям), включаючи політичну, надає не сама поточна політична доцільність, а ґрунтовні культурні смисли. Вони хоча і мають відому інтерпретаційну багатозначність, втім завжди спираються на основне, суттєве, визначальне тощо. Можна зауважити, що особливо нового у такому ракурсі постановки проблеми небагато, але ж нову якість їй надає сучасна система трансляції інформації. І справа не тільки у миттєвості донесення її до величезної кількості людей, справа у можливості наблизити до них реальні політичні процеси мов би багатократно їх збільшуючи. Це ж, звичайно, надає можливість більш прискіпливо придивлятися до них і більше побачити саме суттєвого, а не тільки демонстраційного, а часто й буафорського.

Почнемо з пояснення єдиного етимологічного джерела права і справедливості. Тобто, *jus* латиною є останнім наріжним каме-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

нем у фундаменті розуміння права і справедливості будь-якою (не-ієрогліфічною) мовою¹. Далі справа у тлумаченні, втім обмежимося класичним визначенням одного з пра-батьків європейської раціональності Піфагора, який тлумачив справедливість як відплату рівним за рівне. Але зважаючи на сучасне, більш глибоке розуміння права як терміно-поняття, яке є назвою різних явищ², додамо до його основної сутнісно-сміслової характеристики ще атрибути необхідності та загальності, що дозволить досить адекватно його розуміти та відповідним чином оперувати. Таким чином право визначає хоча й особистісне та індивідуалізоване, але ж як втілення якості загального, тобто того, що стосується кожного або всіх.

З правом найтіснішим чином пов'язана політика. Навіть набув поширення й наукового статусу термін "політико-правове", і це відбиває об'єктивний стан речей, оскільки правовим стає перш за все таке, яке є результатом політичних рішень. Втім останнє часто є результатом несвободного використання понять, у цьому випадку понять права і закону, які за змістом мають співпадати, але ж не у повній мірі. Іншими словами, більш безпосередньо детерміновані взаємовідношення політики і закону, а взаємовідношення політики і права опосередковані у своїх взаємовпливах досить широким колом детермінацій різноманітного характеру (моральних, релігійних, навіть буденних, взагалі таких, що обумовлені культурою).

Політика зазвичай визначається як загальний напрям або характер діяльності держави, певного класу або політичної партії, часто пов'язаний з тією чи іншою галуззю чи періодом, це також можуть бути події й питання внутрішнього та зовнішнього державного і суспільного життя³. Політика завжди пов'язана з формуванням вла-

---

¹ Питання, що розглядається, не вимагає апелювати до категорій "мораль" та "легітимність", звичайно ж, автор свідомий їхнього значення та необхідності врахування стосовно категорій "справедливість" та "право".

² Див.: Рабинович П.М. Основи загальної теорії права та держави: Навч. Посібник. – Вид. 10-е, доповнене. – Львів: Край, 2008. – С.9-11. Див. також: Дудаш Т.І. Правоназви як закономірний прояв праворозуміння // Філософія права: проблеми та підходи: Навч. посібник для студентів спеціальності "Правознавство" / За заг. ред. П.М. Рабиновича. – Львів: юрид. факультет Львівського нац. ун-ту імені Івана Франка, 2005. – С.92-118.

³ Див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ "Перун", 2001. – С.849; див. також: Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука. – К.: Укр. рад. енциклопедія, 1975. – С.536; ін.

ди та її інститутів, але цим контекстом не обмежується: "в основі політики лежать індивідуальні, групові, суспільні інтереси"¹. Тобто політикою можна назвати прагнення влади як інструмента втілення певних інтересів, останні ж не завжди виражають загальне, і у цьому головний пункт протиріччя між нею та правом, що й відбиває досить складну діалектику їхніх взаємовідносин та взаємодії. Тому для виявлення ступеню глибини цього діалектичного протиріччя ключовим поняттям виступає поняття інтересу, який закладений в основу тієї чи іншої політичної дії й процесуального втілення у відповідній події. Точніше йдеться про рівень або обсяг того інтересу, який закладено у політичні дії, тим більше такі, результатом яких є рішення правового характеру, тобто такі, які стосуються загалу (всіх) і які є обов'язковими для цього загалу (суспільства).

Йдеться про невідповідність указанного рівня політичних інтересів (наприклад, інтересів групових або навіть індивідуальних – останнє є характерним для досить простих – примітивних – за устроєм та структуризацією суспільств²) сутності правового як загального за визначенням. Тому виникають колізії взаємодії права і закону, які втілюються у понятті неправового (або нелегітимного) закону і які є насамперед наслідком примітивізації суспільних процесів (превалювання у них рис біологічних та т.і.). Так політика фактично виступає проти права, використовуючи зовнішні ознаки дій юридичного характеру і навіть у демократичний спосіб, звісно, також через формально-зовнішні процедури.

Тут є необхідним невеличкий відступ для пояснення такого тлумачення політики. Йдеться про *нашу* політику, про *наше* політичне

---

¹ Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку / Редкол. Ф.М. Рудич (голова) та ін. – К: Парламентське вид-во, 1998. – С.7.

² Тут автором скоріше навмисне редуковано думку про примітивізацію не стільки фактичності, скільки принципів, які створюють та організують (структурують) розподіл суспільних ролей, примітивними їх робить не самі посилення та орієнтири минулого, традиційного, тобто більш простого, а підмурки мотивів, що реально впливають на функціонування соціуму. Іншими словами, по-перше, йдеться про перевагу буденної свідомості, яка насамперед апелює до інстинктів та сили, а по-друге, таким чином говоримо про нас і нашу свідомість, культуру тощо тому, що це саме наше, втім суспільств, де превалює ірраціональність буденної свідомості надто багато, більше, ніж побудованих на принципах раціональних. Але претензії на місце в європейській спільноті та роль у світових процесах розвиваються саме через неспроможність раціоналізувати організаційні принципи суспільного об'єднання, маючи навіть такий потужний інструмент, як держава.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

життя, про їхню своєрідність та певну розбіжність із класичними і сучасними уявленнями та теоріями, які відбивають реалії західного, точніше західнохристиянського світу. Звичайно політика це є, наприклад, згідно Т. Парсонса, такою суспільною підсистемою, яка забезпечує функцію колективного ціледосягнення, маючи на увазі саме загальне¹. Втім, особливості культурно-історичного розвитку держави і політики у нашій країні породили специфічне функціонування систем, підсистем та інституцій, які мають назви, запозичені у західних політико-правових словниках, але ж за реальним змістом надто часто їм не відповідають². Звідси вже висновки вітчизняних дослідників, які констатують навіть факт одержавлення демократії за часів незалежності³, оскільки наше загальне, тобто державне й політичне життя генетично (тобто, так би мовити, культурно-природно) значною мірою запрограмовано "радянською моделлю партійно-державного апарату"⁴.

Цей апарат, виконуючи функції управління на кшталт східних деспотій, тобто досить примітивізованими методами, що спиралися здебільшого на жорстку силу, через заохочування намірів та дій, редюкованих до біологічних інстинктів, став основою різноманітних структур та підрозділів, які часто мали назви державних. Але ці структури суто державні, тобто загальні (позитивні для загалу, усіх) функції не виконували, а існували за рахунок суспільства, більша частина членів якого піддавалася над-експлуатації та періодичному залякуванню задля підтримки такого режиму життя⁵. Не є нашим завданням перелічувати хрестоматійні характеристики тоталітарного ре-

---

¹ Див.: Парсонс Т. Система современных обществ. – М.: Аспект Пресс, 1998. – С.23-24.

² Див.більш докладно: Литвинов О.М. Про культурно-історичні підмурки правової свідомості як філософсько-правову проблему // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2009. – №1. – С.42-50.

³ Див.: Дергачев А. Место политических партий в осуществлении власти в Украине // Политическая мысль. – 2002. – №1-2. – С.4.

⁴ Проблеми модернізації політичних систем сучасності /За заг. ред. Л.М. Герасіної О.Г. Данильяна. – Х.: Право, 2008. – С.270.

⁵ В термінології філософії комунікативної дії (К.-О. Апель, Ю. Габермас) це означає відсутність раціонального дискурсу, тобто переваги найвагомішого аргументу, який стає основою суспільного консенсусу, – а тому вирішальним у створенні правової нормативності стає використання сили. У цій статті використовується більш прийнятна й зняйома юристам термінологія, яка продовжує формувати їхню професійну свідомість у пострадянські часи, і яка значною мірою є продовженням радянської гносеологізованої традиції доби Модерну, зокрема й особливо марксизму.

жиму, констатуємо лише ту його якість, яку назвемо *соціальним паразитизмом*. Йдеться про колосальний шар споживачів суспільного продукту та загального багатства країни, який для цього суспільства та цієї країни фактично своєї праці не витрачав. Значна кількість представників партійно-державного апарату та функціонерів інших привілейованих структур на кшталт комсомолу, профспілок та верхівки воєнізованих репресивних органів тиском своїх потреб, нерациональних з точки зору необхідності та можливостей суспільства, постійно руйнували життя країни, відновлюючи та зберігаючи його знову ж над-експлуатацією, яка обставлялася ідеологічними гаслами та діями, що й означало політику, у цьому випадку внутрішню. Звісно, що логіка соціального паразитизму не могла не втілюватися у заперечення та обмеження можливостей і свободи загалу, іншими словами, протистояла праву у тому його розумінні, яке стало досягненням західноєвропейської (західнохристиянської) культури Нового часу, тобто праву, яке рівною мірою стосується кожного та визначається через поняття свободи – свободи також кожного¹. Таким чином соціальний паразитизм забезпечує протистояння політики (такої – *нашої* – політики) праву незважаючи на декларативний антураж конституційних положень, прийнятих законів тощо.

Втім, є ще як мінімум два моменти культурно-історичної обумовленості та існування соціального паразитизму.

Перше стосується загальної характеристики східнохристиянського світу, насамперед у відношенні до політико-правової сфери та питань державності у цьому ж аспекті раціональності існування та функціонування державних інституцій та структур. Постійна перевага ірраціональних підходів у забезпеченні чиновництва можливостями виконання своїх функцій, які значною мірою формують-

---

¹ Ці величезні досягнення політико-правового характеру від Лютера, Бодена та Гоббса до Канта, Гегеля та Константа були культурно-історичним підґрунтям сучасних західних теорій, насамперед інтерсуб'єктивного напрямку, де саме права кожного стають наріжним каменем організації суспільного та державного життя. Найбільш яскравим прикладом тут є досліджений та доведений Габермасом принцип універсалізації як обов'язковий для обґрунтування претензій на нормативну значимість. Це означає, що кожним приймається якась норма, якщо приймаються й наслідки її дії, а тому можна уявити, що всі будуть її дотримуватися.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

ся не через функціональні потреби, що пов'язані з певною посадою, а стосунками конкретних людей, які обіймають ті чи інші посади. Це обумовлено традиційною відсутністю громадського контролю суспільства над державою і неспроможністю сприймати критично-раціональний стиль мислення, який, до речі, й створив ті цінності, включаючи політико-правові, прихильність до яких декларується нашою владою. Глибинні причини культурно-історичного характеру пов'язані з нашою належністю до ортодоксальної версії християнства, яка не сприймала протягом століть раціоналізованої та юридизованої вченості її західної версії. Звідси й покора як основа відношення до держави, яка починається з покори церкви на відміну від західнохристиянського світу, де самостійність і самодостатність церкви робила її постійним опонентом світської влади навіть у боротьбі за першість у державі. Іншими словами, з менталітетом, що зріс на тлі ірраціональності та покори, не може не бути перевернутий у тлумаченні (а значить і у відповідних діях) західних зразків і політики, і права. Тому людина, що мислить та діє вільно, відкидається, а часто і карається суспільством, і прикладів цього і в нашій історії і в нашому сьогоденні безліч. До речі, і в західному світі під тиском навали носіїв іншого, не раціоналізованого та юридизованого менталітету все більш важко стає утримувати устрій та статус-кво правової системи, де реальна юридична рівність є правом кожного.

Друге - це відома риса, що витікає з вищевикладеного, тобто йдеться про схильність генетичну, що є наслідком переважаючої ірраціональності, іншими словами - про над-бюрократизацію суспільного життя. Взагалі саме поняття бюрократії не є чимось негативним, тим більш лайливим, оскільки означає необхідність формалізації та фіксації (документальної, юридичної) організаційного структурування багатозначного та багато аспектного життя¹. Але вихід у конкретних діях конкретних осіб за межі суспільної доцільності та означеної нею (як правило) функціональності у сферу буденної свідомості, де однозначно переважають інтереси часткового

---

¹ Див.: Абушенко В.Л., Грищанов А.А. Бюрократия // Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грищанов. - Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. - С.105-107.

(індивідуального)¹, породжує той прошарок суспільства, який має назву чиновництва, і який саме за служіння загалу, усьому суспільству заслуговує на високий ступінь визнання, а Г. Гегель, наприклад, вважав цей стан найвищим (так і називаючи його "загальним") у державі саме тому, що його "приватний інтерес знаходить своє вдоволення в його роботі для загального"². Тільки особливістю існування його є здатність породжувати фіктивну функціональність, фіктивність якої пов'язана із перевагою забезпечення потреб уже серед самої цієї бюрократичної системи (звісно ж, за рахунок суспільства, на кшталт феодалної синекури), а не потреб суспільних чи то державних, заради чого і створюється ця система. Іншими словами, це один із видів відтворення соціального паразитизму, який досліджував ще у 1950-х роках англійський професор – історик і політолог – С.Н. Паркінсон у досить оригінальний гостро-критичний та при цьому жартівливо-іронічний спосіб, назвавши це законом існування бюрократії і надавши йому своє ім'я³.

Однак сама раціоналізація життя передбачає її бюрократизацію, як то довів ще на початку ХХ століття Макс Вебер⁴, а це й у раціонально побудованих модерних суспільствах породжує суперечності між вимогами до чиновників та до якостей політиків, сутність яких коротко можна викласти так: політик має бути пристрасною, мужньою та відповідальною людиною⁵, чиновник – людиною дисциплінованою та старанною⁶. Але змішування таких видів діяльності (не персоніфіковане, а діяльнісне) є для такого суспільства неприродним, природність же взаємовідносин цих формалізованих постатей забезпечує саме право. І в будь-якому випадку йдеться про діяльність, тобто про визначене напруження та працю. Безді-

---

¹ Фактично знову йдеться про подміну понять: загальне, персоніфікуючись в особі виконавця певної функції, значною мірою заміняється частковим (індивідуальним).

² Див.: Георг В.Ф. Гегель. Основи філософії права, або природне право і державознавство. – К.: Юніверс, 2000. – С.182.

³ Див.: Паркінсон С.Н. Законы Паркинсона. – М.: Прогресс, 1989.

⁴ Див.: Вебер М. Парламент и правительство в новой Германии // Вебер М. Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – С.126-145.

⁵ Див.: Вебер М. Политика как призвание и профессия // Вебер М. Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – С.690.

⁶ Див.: Там само. – С.666.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

яльність та намагання поглинути результати чужої праці принципово відкидаються, навіть якщо також формально правосуддя закріплює нерівність у матеріальному добробуті. Іншими словами, підстав для соціального паразитизму у раціонально організованому суспільстві (насамперед у правовій сфері) існує незрівнянно менше, ніж у суспільствах, де рудименти традиціоналізму мають вплив на всі сфери життя та рівні свідомості – від буденної до соціальної та квазі-державної.

Йдеться не стільки про плутанину понять загального та особливого, тим більш, що інтереси та користь завжди тиснули й будуть тиснути на всі сфери життя (а результати цього тиску можуть бути й негативними, й позитивними), йдеться часто і про несвідомі, обумовлені культурними архетипами установки, які створюють загальне ірраціональне середовище постійної неоднозначності смислів. Тобто, гносеологічна оцінка, наприклад, плутанини понять та відповідних рішень та дій (хоча вони набули масштабу, коли аномалії стають нормами реального життя) є обов'язковою, але недостатньою, важливо усвідомити онтологічну вкоріненість цих процесів. Ми можемо зафіксувати нелогічність та неадекватність вирішення адміністративних проблем засобами політичними, політичних – фінансово-економічними, економічних – кримінально забарвленими адміністративними, політичними та іншими тощо. Крім тиску елементарної жадоби користі така атмосфера суспільного життя обумовлена досить низьким рівнем освіти так званої еліти спрощених суспільств. Йдеться про сучасні знання щодо функціонування механізму сучасної держави та суспільства в цілому, згідно яких слід розуміти їхні системи та підсистеми як певною (і досить значною) мірою автономні і тому, наприклад, порушення закону в іншій системі координат (наприклад, економічній) може розглядатися як ефективна поведінка¹. Але за постановкою питання "що" потрібна постановка питання "чому", а це вже занурює нас у культурно-історичний контекст, в онтологію питання при розумінні значення аспектів психологічних, соціальних тощо.

---

¹ Див.: Teubner G. Law as an Autopoietic Sistem. – Oxford: Blacwell, 1992. – P.79.

Сучасна, тобто модерна правова система ґрунтується на раціональності, яка при народженні та створенні її спиралася на раціональні структури свідомості, у новочасній термінології – здоровий глузд (*common sens*), і це дозволило розвинути її як один з головних аспектів суспільного життя і характеристики культури. Таким же здоровим глуздом відзначаються системи інші – економічна, освітянська тощо¹. Але мало хто буде сперечатися, якщо ми скажімо, що основною проблемою для досягнення життєвого успіху (насамперед матеріальних благ) у суспільствах на кшталт нашого є вимушена обов'язковість, навіть необхідність постійного згоджування (згоди) із думкою начальників (керівників), що є постійним чинником ерозії моральної та правової свідомості тощо. Щодо останнього, то якщо додати таку ж необхідність координації своїх дій та своєї справи з криміналізованими елементами (часто саме у бюрократично-чиновницькому середовищі), то вплив фактору соціального паразитизму навряд чи можна заперечувати. Неможливо собі уявити у нас те, що яскраво демонструє приклад видатного французького філософа, публіциста й семиолога Ролана Барта, для якого спеціально було створено кафедру у найстарішому навчальному закладі країни Колеж де Франс саме тому, що він піддавав нищівній критиці буржуазний спосіб життя та буржуазний (тобто демократичний) устрій держави взагалі й сучасної йому Франції². Логіка дій керівництва країни зрозуміла: твереза наукова критика є дуже ефективним інструментом виявлення недоліків у функціонуванні держави, а значить збільшує можливості поліпшення справ, висока оцінка діяльності Барта пов'язана із розумінням її як роботи лікаря-діагноста і вельми справедливою впевненістю у необхідності такої роботи. Так проявляється якість західної культури, яку Макс Вебер назвав цілерациональністю, і сутність якої у подоланні традиційної дії, що базується на сакральності³.

¹ Повторимо, йдеться про культурно-обумовлені принципи організації соціального життя, а не фактичність, яка, звісно, більш строката, багатозначна та різноманітна.

² Див.: Косиков Г.К. Ролан Барт – семиолог, літературознавець (Вступительная статья) // Барт, Ролан. Избранные работы: Семиотика: Поэтика. – М.: Прогресс, 1989. – С.12-13.

³ Див.: Бусова Н.А. Модернизация, рациональность и право. – Х.: Изд-во "Прометей-Прес", 2004. – С.21.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Найбільш виразно ця якість втілена у капіталістичній економічній діяльності, управлінні та праві, насамперед буржуазному приватному праві¹.

У примітивних суспільствах, де раціональна критика не може зруйнувати сакральність, насамперед у неусвідомлених формах буденної свідомості, й відбувається означена вище постійна підміна видів конкретних дій, що демонструє відповідна політика. Звісно, у цих рядках думка подається схематично, оскільки докладний аналіз таких процесів вимагав би значного обсягу роботи, але вона, ця думка, уявляється досить продуктивною і такою, що має очевидні евристичні перспективи. Це стосується можливості створення задовільних для таких суспільств механізмів подолання традиційного імунітету до критичного мислення.

Таким механізмом може бути тільки право. Інструментальний потенціал його може спиратися на загальногуманістичні принципи, на які у свою чергу спираються провідні світові релігійно-світоглядні системи, але інші нормативні сфери, насамперед мораль, надто залежні від цих систем й в аспектах часткових та специфічних. Повторимо, що йдеться про право, яке розуміється саме у модерному, буржуазному сенсі, як то, наприклад, воно тлумачиться і в чинній Конституції України, тобто – про право кожного. Раціональність, побудована на здоровому глузді й підкріплена економічною доцільністю, в умовах сучасного світу конкуруючого поступу має подолати таким чином елементи та прояви соціального паразитизму, його проявів перш за все у політиці. Використовуючи іншу термінологію можна сказати про необхідність підкорення політики праву спочатку, як мінімум, у приватному праві, або скажімо так: йдеться про такий соціальний устрій, який формулюється як "правова держава"². Важливим тут є й аспект більшої захищеності осіб, які здатні критично та інноваційно сприймати та публічно інтерпретувати різні соціальні й політичні процеси

---

¹ Див.: Вебер М. Наука как призвание и профессия // Вебер М. Избранные произведения. - М.: Прогресс, 1990. - С.719-721.

² Поняття правової держави є достатнім у цьому контексті, хоча на початку вже ХХІ століття, звичайно, слід говорити й про державу соціальну, а також державу благоденства.

та явища, що у суспільствах примітивізованих вельми проблематично, оскільки для придушення такої інтерпретації використовуються механізми й соціальні, й державні, включаючи правоохоронні органи (які у цих випадках і стають соціально паразитуючими структурами).

Складність ситуації у країнах перехідного типу породжується чинниками внутрішніми й зовнішніми. Останнє має бути предметом окремого дослідження, а стосовно внутрішніх, то можна дійти висновків про можливість попередньої класифікації рівнів соціального паразитизму. Спираючись на ситуацію у нашій країні наведемо такі.

Перший рівень державний та загальносуспільний, коли установи, визначені навіть законодавством, не несуть задовільного щодо потреб держави та суспільства функціонального навантаження, а тому у способі їхнього існування переважає фактор споживання, а не створення необхідних державі та суспільству продуктів чи послуг. Це можуть бути установи чи навіть регіони. Для України яскравим прикладом є місто Київ, яке як столиця фактично функціонально (тобто стосовно його ролі в організації життя держави) не є визначеним, а тому перебрало на себе функції та стиль існування, який у радянські часи мала Москва. Іншими словами, за ступенем концентрації влади, ресурсів, насамперед фінансових тощо столиця України стала новим імперським центром, точніше – столицею імперського типу, де цей факт надконцентрованих ресурсів породжує безліч прикладів паразитичних форм існування за рахунок крайнього зубожіння країни, тобто регіонів, або провінцій.

Другий рівень корпоративний, коли склад установ та створених ними або наближених до них структур комерційного характеру замикається виключно на інтересах певної купи індивідів, які створюють товариства, що взаємодіють із соціумом так би мовити у режимі "входу", але принципово без "виходу". Прикладами кримінально забарвленими можуть бути фірми, які "спеціалізуються" на ошукуванні своїх співгромадян, виведення коштів у так звані офшорні зони, а в загальнонаціональному масштабі – стосовно правової системи – це не тільки відсутність законодавчого регулювання меценатства, а й постійна присутність домінанти настрою

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

ухилення від податків у взаємовідносинах із державою, яка репрезентує загал та загальні інтереси.

Рівень третій – індивідуальний, складність його визначення пов'язана з постійною присутністю його на рівнях інших. Звичайно, для його характеристики важливими є аспекти психологічні, соціальні й правові. Щодо психологічних, то тут можна коротко сказати про природні нахильності та вплив соціуму, щодо соціальних, то деякі аспекти (культурно-історичні) було розглянуто, звернемо увагу лише на аспект відносин до влади та ідеологічних лідерів, в якому постійно відроджуються патерналістичні форми цих відносин. Щодо ж правових, то тут слід говорити насамперед про легалізовані форми соціального паразитизму, оскільки інші регулюються Кримінальним кодексом. Легалізовані форми – це і є ті привиди суспільного та державного функціоналізму, які створюються для задоволення приватних амбіцій та потреб. Це нескінченний перелік посад, відділів та комісій в установах, конкретних дій, що імітують вирішення реальних проблем, а фактично створюють комфортні умови життя певних осіб за рахунок населення, відстороненого від влади, тобто можливості впливати на суспільне й своє власне життя.

Зазначені у цьому тексті проблеми, що розглянуті з точки зору соціального паразитизму як аспекту існування суспільств із недостатнім (відповідно вимог початку XXI століття) рівнем раціоналізації основних сфер життя, включаючи правову, є результатом зіткнення різноякісних культурних цінностей¹, а також є значною мірою відбиттям процесу, який є основною характеристикою доби Модерну, тобто процесу індивідуалізації, сутність якої визначають як звільнення "людини від приписаної, успадкованої та природженої визна-

---

¹ Див. більш докладно: Борисова С.В., Литвинов А.Н. Столкновение цивилизационных ценностей в процессе национальной самоидентификации как проблема образования и общественного развития (методологические аспекты) // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. – 2006. – №8 (103). Педагогічні науки. Частина 1. – С.23-29; Ваховський Л.Ц., Литвинов О.М., Євроінтеграція і культурний традиціоналізм у регулюванні соціальних відносин: зіткнення цінностей і цілі освіти // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – Харків: ХНУВС, 2006. – Вип. 35. – С.346-350.

ченності наперед її соціальної ролі¹. Рационалізовані й секуляризовані цінності та відповідні орієнтири, на яких побудовано сучасний західний світ, насамперед у правовій площині, в умовах існування у суспільствах з великим впливом цінностей та орієнтирів традиційного й архаїчного (більш примітивного з точки зору індивідуалізації) суспільства інтерпретуються буденною (нераціоналізованою, некритичною) свідомістю й функціонують на рівнях прийняття загальних рішень. Перекручене через це саме поняття загального мовчазно сприймається та втілюється у відповідні дії стосовно суспільства, що й спричиняє конфлікт між цими діями (політикою) та сучасним - модерним - розумінням права, тобто права індивідуалізованого, права кожного. Одним з показників такої складної ситуації слід вважати соціальний паразитизм, головною небезпекою якого є його руйнівна роль у державотворенні у таких країнах, як Україна, оскільки постійна недостатність ресурсного (матеріально-економічного та соціально-правового) забезпечення поступу у напрямку зближення із більш рационально побудованими суспільствами може привести до неможливості самого цього поступу.

Є мінімум два шляхи подальшого аналізу цієї проблеми. Перший, внутрішній - осмислення та пояснення постійних колізій правового характеру, які викликані політичними діями вказаного гатунку і які прямо відбиваються у нашому законодавстві. Другий, зовнішній - дослідження проблеми з огляду на обмеженість природних ресурсів на планеті у порівнянні з претензіями та намаганнями людства, значна частина якого також демонструє неспроможність не тільки подолання, а й необхідного обмеження соціального паразитизму як фактора свого існування, оскільки він є якістю не тільки нашої національної культури. Тому на завершення - вислів представника західної культури, який винесено в епіграф нової книжки української відомої дослідниці та щирої патріотки: "Політик дбає про наступні вибори. Державний діяч - про наступне покоління. Альчиде де Гаспері"².

¹ Бауман З. Индивидуализированное общество. - М.: Логос, 2002. - С.131.

² Пахльовська, Оксана. Ave, Europa! ст., доп., публіц. (1989-2008) /Оксана Пахльовська. - К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008.

В.М. Шелюго

кандидат исторических наук, доцент
кафедры мировой философии и эстетики
(Восточноукраинский национальный университет имени В. Драля)

ТЕУРГИЧЕСКОЕ ТВОРЧЕСТВО КАК ПРОЯВЛЕНИЕ САКРАЛЬНОГО СИМВОЛИЗМА В РЕЛИГИОЗНОЙ ЭСТЕТИКЕ

С процессом творчества символических форм в сакральном искусстве связано понятие теургии. Свое происхождение слово "теургия" ведет от греческого *teourgia*, что означает божественное деяние, сакральный ритуал, мистерию. В античные времена оно имело смысл как сакрально-мистериальное общение с миром богов в процессе особых ритуальных действий. Теургическое начало имеет существенное воздействие на сакральное искусство, где оно рассматривается в плане сотворчества художника и божества. Теургия в своем изначальном смысле присуща именно божеству, является его изначальной характеристикой, поскольку божество есть творящее начало. Следовательно, оно по определению не может быть инертным и пребывает постоянно в состоянии творения. Началом всякой теургии является творение мира Богом. Всякая последующая, если ее можно так назвать, теургия может рассматриваться как порождение этой первой теургии. Эта последующая теургия и есть творение художника, в душу которого вложена "искра Божия", проявляющаяся именно в способности к творчеству.

Концепции символизма и теургии можно найти в философском учении Платона, неоплатоников, а также в религиозных проповедях апологетов, "отцов церкви" и других христианских духовных учителей. Взгляд на искусство как на теургию был присущ многим мыслителям античности, средневековья, Ренессанса. Проблема теургического творчества, в котором выражена связь символизма со сферой сакрального, волновала украинских мыслителей Г. Сквороду, П. Юркевича и др. Эта проблема получила дальнейшее развитие у представителей русской религиозной философии конца XIX века, особенно у В. С. Соловьева [1]. Понимание теургии в тру-

дах В.С. Соловьева нашло живой отклик в трудах российских религиозных мыслителей начала XX века П. А. Флоренского, Н. А. Бердяева, Е. М. Трубецкого, С. Н. Булгакова и др. [2 - 5], а также в стихах и литературно-критических произведениях российских поэтов-символистов А. Белого[6], Вяч. Иванова, Эллиса и др. Эти мыслители и поэты всегда чувствовали глубокую связь между символизмом и сакральным. Одна из важнейших идей, которую проводили эти мыслители, является идея "свободной теургии". Проблеме символизма и теургии посвящены также научные труды современных исследователей Д. Н. Беловой, В.В.Бычкова, Л. Н. Голубевой, Д. М. Угриновича [7 - 10]. Исследование роли, места и взаимосвязи теургического творчества с процессом символизации в искусстве, с проявлением сакрального начала в символе, имеет глубокое значение для понимания всей сложности и многообразия эстетического процесса и художественного творчества в целом.

Представление в европейской культуре о божественном творчестве как о теургии берет свое начало еще во времена античности. Согласно Платону, божественный разум творит мир из идей, которые содержатся в этом разуме изначально. Божественный разум творит мир не по какому-то произволу, а именно по законам истины, добра и красоты. Таким образом, античное представление о теургии изначально предполагает идеал калокагатии, как некую исходную установку божественного разума. Античный космизм отождествляет божество с самим космосом и, таким образом, космос как бы творит сам себя по изначально данному закону и в соответствии с изначально данным идеалом.

Христианская позиция в отношении к теургии существенным образом отличается от античной философии именно тем, что Бог трансцендентен этому миру и не может отождествляться с миром как космосом. Хотя в античной философии, в особенности у Сократа, также существовало представление о трансцендентной причине существования мира, которая есть причина самого себя. Однако, эта идея в античной философии не была доминирующей, поскольку античные философские школы в большинстве своем не противопоставляли друг другу мир видимый и мир невидимый. Они не противопоставляли дух телу в той мере, как это противопоставле-

ние было свойственно христианам. Среди греческих мыслителей досократического и сократического периода такое противопоставление наиболее отчетливо выражено только у Сократа и Платона. Так Платон говорит об изначальной инертности, косности материи, которая лишь благодаря творческому началу, содержащемуся в идее и посредством мировой души, снисходящей в мир, обретает какую-то форму. У мыслителей более поздней эпохи, в особенности у неоплатоников, такое противопоставление двух миров также существует. Гораздо в меньшей степени противопоставление материи и идеального начала присуще Аристотелю. В своей философской системе Аристотель рассматривает Бога как перво-двигатель, придавший первый импульс движения космосу. В его произведениях, речь идет преимущественно о нашем видимом, ощущаемом органами чувств, мире. Метафизика Аристотеля ближе к земному началу, нежели диалектика идей Платона. Вследствие подобного подхода сама задача художественного творчества у Аристотеля заключается в мимезисе, заключающемся в том, что художник в своем творчестве подражает природе, окружающему миру, космосу. Поскольку Аристотель считает, что идея непосредственно связана с вещью и является формой этой вещи, то красота рассматривается им именно как красота, присутствующая в окружающем нас мире. В платонизме и христианстве проводится другая линия подхода к теургическому творчеству. Истинная красота – это красота внеземная, не связанная с окружающим нас миром. Наоборот, то, что красивым мы полагаем в этом мире является лишь искаженным обликом внеземной красоты. Такая позиция представлена в Евангелии. Эту же мысль в русской религиозной философии особенно подчеркивал В. С. Соловьев: "Все, что видимое нами, только отблеск искаженный от незримого очами". Платоновское представление о красоте заложено в самой идее красоты, которая есть "прекрасное само по себе". Идея же у Платона пребывает вне существующего (в материальном смысле) мира вещей. Она невидимая, и никаким другим образом не ощущаемая, созерцаемая только разумом. Отличие христианства от платонизма заключается именно в том, что идея в первую очередь не мыслится, а соотносится с сердцем, то есть переживается. Христианское понимание идеи глу-

боко екзистенціально, поскільки дається тільки через опыт переживання и акт веры. И в платонизме и в христианстве идея может передаваться с помощью символики, которая не является произвольной, а изначально канонична. Как Бог-демиург творит вещи из идей, так и художник в процессе теургического творчества посредством символики передает существование внеземного мира средствами пластического искусства и музыки. В какой-то мере художника можно сравнить с переводчиком, который не создает свой особый язык, а дает символическое обозначение того, что нельзя выразить посредством слова, краски или звука, но, что существует и даже имеет более высокий онтологический статус существования. Сакральное начало нельзя выразить, просто копируя реальность или подражая ей, т. е. средствами мимезиса. Построение этой символики сакрального во всем ее многообразии и сложности возможно лишь в процессе теургического творчества, как сотворчества Богу.

Манифестация сакрального происходит в сфере искусства. Поскольку искусство – это символическая сфера, то и манифестация сакрального в нем имеет символический характер. Благодаря символическому характеру манифестации, сакральное, как данность непосредственного акта внутреннего переживания, трансформируется из экзистенциального, глубоко личностного переживания на уровень коллективных представлений, которые четко прописаны в религиозном каноне.

Искусство, с одной стороны, является важнейшей сферой, через которую сакральное проявляет себя, с другой стороны, оно играет важную роль в приобщении каждого человека к миру сакрального, к божественному. Искусство, обладая своей "тайной", делает "тайное" и невыразимое по своей природе сакральное, доступным для чувственного восприятия и, в известной степени для интеллектуального осмысления, благодаря соответствующей символике. Эстетика, как учение о выразительности чувственных форм, всегда связана с символизмом. Символ является таким местом, где встречаются друг с другом сферы сакрального и экзистенциального.

Теургия имела большое значение в христианской культуре Средневековья. Особенно представления о теургии имели влияние

на християнское сакральное искусство, в частности на иконопись, которая не рассматривалась средневековой религиозной эстетикой как сугубо художественное творчество, подобное живописи, как один из жанров изобразительного искусства. Иконопись существовала именно как сакральное действо. Она предполагала своеобразную "таинственность", связанную с проявлением религиозных чувств. Ее глубокий канонический характер свидетельствовал о том, что художник является только проводником Божественной идеи и воли, а не индивидуальным автором – творцом конкретного произведения искусства. Теургическое творчество всегда связывалось с символическим восприятием мира, которое настолько же давнее, как и человеческая культура.

Взгляды православных мыслителей, на природу творчества значительно отличались от представлений западноевропейских мыслителей, принадлежащих к католической и протестантской традиции. Православная традиция всегда исходила из того, что правила канона должны определяться вовсе не художниками, а именно теми, кто ближе всех стоит к сфере сакрального, "отцами церкви", святыми и подвижниками, духовными учителями, церковными иерархами. Такие правила в своей совокупности и составляют религиозный канон, на котором всегда базировалось православное сакральное искусство.

Канон – это сфера религиозной эстетизации чувств. Он создавался как совокупность норм, которые были обязательны для всех, кто принадлежал к данной религиозной конфессии. Он показывал верующего человеку как раз то, что является "прекрасным само по себе", прекрасным, исходя из божественных установлений. Канон утверждал единственную нормативность, которая господствовала в пределах единой христианской церкви в эпоху первых вселенских соборов. Эта единственная эстетическая нормативность проявлялась в образном строе иконописи, архитектуре храма, музыкальном оформлении литургии. В основе канона находились положения "отцов церкви", которые обладали абсолютной истиной не только для каждого художника, но и для каждого, кто молился перед иконами или слушал религиозную музыку в момент богослужения. Канон был важным средством приобщения человека к ре-

лигиозной вере. Смутное ощущение Бога в сознании человека Средневековья становилось более ясным после посещения им богослужения в храме. Именно эстетика богослужения с ее глубоким символизмом способствовала тому, что человек поднимался выше себя. Поэтому канон с его высокой планкой религиозных и эстетических ценностей, способствовал просветлению сознания человека. Посредством символики, связанной с воплощением Бога в образе Иисуса, верующий человек поднимался по вертикали духовных ценностей, достигал духовного просветления, обогащения души и выхода на трансцендентный уровень общения с Богом. От смутного ощущения присутствия Бога человек поднимался к ощущению "выпуклости" Бога, которое присутствовало в архитектурных сооружениях храмов, скульптурах и иконах.

В духовной сфере Церковь стремилась к тому, чтобы ее искусство воспитывало верующих в том же направлении, что и богослужение, передавало им ее учение и освящало их присутствием благодати Духа Святого. В этом процессе именно эстетическая сторона символа и образа способствовала вызыванию соответствующего эмоционального состояния в душе верующего человека. Как свидетельствуют летописные памятники, на выбор князем Владимиром религиозной веры повлияли не только соображения политической целесообразности, но и эстетичная сторона православной религии и сакрального искусства. Пышность и великолепие канонического обряда, которые запали в душу посланников киевского князя при византийском дворе, склонили Владимира в сторону принятия именно православной религии как государственной религии Киевской Руси.

Благодаря регламентации религиозного канона, иконопись и другие виды сакрального искусства были непосредственно связаны с особой процедурой, которая отличалась от создания картин или скульптур светским художником или скульптором, реализующим свое индивидуальное творческое "Я". Иконопись была невозможна без глубокого знания религиозного канона. Для иконописца была нужна серьезная духовная подготовка к работе над произведением сакрального искусства, нужно было его очищение от всего "профанного", повседневных и суетных мыслей.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Религиозный канон построен на глубоком символическом понимании Бога, человека и мира. Сам человек, с религиозной точки зрения, является символом Бога. Согласно монотеистическим религиям, человек создан по образу и подобию Бога (Бытие: 1, 26). Этот символизм человека относительно Бога наиболее ярко воплощается в христианстве. Христианская религия всегда подчеркивает наличие божественных черт у людей, в особенности у святых.

Представления о сакральном начале в человеке нашли свое выражение в догмате Халкидонского собора 451 года о Христе как Богочеловеке, который утверждает, что у Христа две природы – божественная и человеческая. Этот догмат утверждает то, что Бог стал человеком именно во Христе. Как замечает христианский автор II ст. Ириней именно Боговоплощение раскрывает перед человеком перспективу стать Богом: "Сын Божий становится Сыном человеческим, чтобы Сын человеческий стал Сыном Божиим".

Благодаря Боговоплощению у Христа есть образ Отца, который человек может видеть внутренним взглядом. В отличие от иудаизма и ислама, где не существует подобных представлений, а канон устанавливает строгий запрет на изображение Бога и человека, христианство дает нам пример возможности изображения Божественного, невидимого, "горнего" мира средствами сакрального искусства. Поскольку в христианстве существует догмат о Богочеловеке, канон допускает символическое изображение Бога. Так Бог в иконописи символично может передаваться через изображение человека. Именно этот подход создал возможность последующего существования живописи и скульптуры у народов, которые исповедовали христианство. В то же время отсутствие представлений о Богочеловеке в иудаизме и исламе, делает невозможным символическое изображение Бога через образ человека. Об этом и свидетельствует отсутствие у народов, которые исповедуют иудаизм и ислам, развития таких жанров изобразительного искусства, как живопись и скульптура. Именно глубоко символический по своему содержанию догмат Халкидонского собора 451г. о богочеловеческой природе Христа является той догматической основой, на которой может существовать само сакральное искусство иконописи в христианстве. Более того сам этот догмат, рядом с эсте-

тическими идеями античного символизма, которые берут свое начало в мире ейдосов Платона, всегда стимулировал развитие пластических жанров искусства в последующем развитии европейской культуры, особенно в эпоху Ренессанса.

Сакральное искусство христианства характеризуется возможностью изображения религиозных идей и образов в символической форме. Этот символизм был очень глубоко укоренен в психологии человека.

Передача какой-то вещи через устное слово, которое имеет право на самостоятельное существование, изображение слова в виде графического знака, иероглифа или буквы присуще человеку со времен глубокой древности. Этот символизм имел и глубокий эстетичный характер для разных культур. Об этом свидетельствует большая ценность каллиграфии в Древнем Китае и исламской культуре, где каллиграфия стала одним из самых главных жанров искусства. Об этом свидетельствует и представление о сакральном характере Торы, Библии, Корана, как священных книг. Великолепное оформление рукописных книг в эпоху Средневековья, не только религиозных, а книг вообще, было связано именно с тем, что все книги воспринимались в некоторой степени, как сакральные объекты. Книгой книг была в христианстве Библия, но каждая другая книга служила для нее символом. Можно говорить даже о своеобразном культе книг в монотеистических религиях.

Как уже было сказано выше, изображение Бога или человека в сакральном искусстве глубоко символично. Символ как обозначение сакрального наиболее себя проявляет средствами искусства. Иначе говоря, искусство всегда имеет символический характер, даже если оно опирается на идею мимезиса. Оно никогда не ограничивается только изображением каких-то объектов окружающего мира, оно этот мир воспроизводит, и в какой-то мере даже созидает заново. Эта важная идея оказала существенное влияние на всю европейскую эстетику, которая со времен Ренессанса рассматривала художника как творца. Хотя средневековая эстетика это и отрицала, признание человека творцом произведения искусства имело глубокие предпосылки именно в персоналистском характере христианской религии. Этот персонализм христианст-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

ва и проявлялся особенно в христианском символизме, в основе которого стояла не какая-то абстрактная геометрическая форма, наподобие Сфейроса у древних греков, а именно Богочеловек, личность Иисуса Христа, а как следствие и сам человек, во всей полноте его бытия.

Десакрализация символа начинается с его деканонизации, когда символ может интерпретироваться достаточно свободно без ссылки на канон. Такая десакрализация символа впервые происходит в эпоху Ренессанса. В стиле барокко символ уже почти полностью десакрализован и трактовка этого символа не имеет какой-либо существенной связи с каноном. Она носит полностью субъективный характер. В отличие от средневекового сакрального искусства, где смысл каждого символа закреплялся религиозным каноном и имел конкретное значение в системе мистического символизма, в символизме барокко символ уже не имеет жесткого закрепления и интерпретируется свободно.

В конце XIX – в начале XX века западноевропейские поэты-символисты, философы и мыслители-эстетики, мнение которых было в значительной степени секуляризованным, не уделяли значительного внимания проблеме теургии и связи символа с сакральным. Отдельному друг от друга рассмотрению проблем символизма и теургии способствовала новоевропейская традиция, которая была связана как с философами-рационалистами эпохи Ренессанса и Просвещения, так и с именами представителей философского иррационализма XIX века А. Шопенгауэром и Ф. Ницше. Для европейской традиции символизма, проявившейся с особой силой во французском символизме второй половины XIX столетия, понимание творчества было связано с человеческим, сугубо индивидуальным деянием. Если российскому символизму этого периода непосредственно предшествовал по времени символизм иконописи, что имело большое влияние на формирование эстетичных взглядов русских религиозных философов и теоретиков искусства, западноевропейский символизм воспринял прежде всего рациональные идеи классической философии и идеи философов-иррационалистов второй половины XIX века – представителей философии жизни. Эти идеи не были связаны с какой-либо конкретной рели-

гией и наоборот провозглашали "смерть Бога" и "верность земле". С другой стороны представители европейского иррационализма активно повлияли как на формирование западноевропейского, так и российского символизма XIX – XX века, поскольку всегда подчеркивали символический характер всякого художественного творчества и искусства вообще.

Представители европейского иррационализма XIX века, в частности Ф. Ницше, намеривались сделать из искусства религию. Эта религия должна быть не религией, провозглашающей единого Бога высшей сакральной ценностью, а религией сверхчеловека, который связан в своей основе не с небом, Богом и духовностью, а с землей и телесным началом. Сам стиль Ф.Ницше, в особенности его программного труда "Так говорил Заратустра", свидетельствует о том, что эта книга была стилизована под религиозные тексты, но в отличие от Библии или Корана она устанавливала принципиально новые символы, которые согласно Ф. Ницше и должны выразить новое истинное значение вещей. Символика Ф. Ницше имела субъективный, индивидуальный характер, она по форме и содержанию противостояла символике предыдущего этапа развития культуры, поскольку старые символы были в значительной степени связаны с традиционной религией. В конце XIX – в начале XX века они уже не очень почитались западноевропейской образованной публикой, которая находилась под сильным влиянием атеистического мировоззрения в разных его проявлениях, прежде всего марксизма и философии жизни.

Однако и в западноевропейской культуре мы тоже видим стремление к теургическому творчеству, которое было характерно для тех же французских поэтов-символистов П. Верлена, А. Рембо, С. Малларме и др. Попытка теургического творчества осуществляется и в философии и поэзии "антихристианина" Ф. Ницше. Этот немецкий философ провозглашает идеей сверхчеловека выход за пределы обыденного человеческого существования, а, значит, и постулирует необходимость прорыва к сфере трансцендентного, сакрального. Поэтому именно в идее сверхчеловека, российский поэт-символист А. Белый видел "стремление к теургии" немецкого философа [11, 218-219]. Как подчеркивает А. Белый, Ф. Ницше видел

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

реальный выход из духовного кризиса эпохи в создании новой "религии", в которой "символика становится воплощением, символизм – теургией" [11, 194]. Таким образом, идея теургии, хотя и не проводится в большинстве направлений западноевропейской философии так активно и постоянно, как в русской религиозной философии, однако полностью и не игнорируется. Если философия Ф. Ницше имела в целом оптимистичный характер и предусматривала выход из кризиса благодаря появлению сверхчеловека, поиски выхода из кризиса большинства западноевропейских философов XX века не находились на путях теургического творчества. Современные западноевропейские философы и эстетики, представители постмодернизма, рассматривая современную эпоху как кризисную, не видят выхода из кризиса культуры в теургическом творчестве. Они рассматривают сакральное как своего рода симулякр, утверждая обыденность и однородность мира и "одномерность" самого человека

В отличие от большинства западноевропейских философов, к идее теургического творчества постоянно обращались поэты-символисты и религиозные мыслители России и Украины конца XIX – начала XX века. Осмысление места и значения теургии в восточнославянской философии начинается с Григория Сковороды. Оно первоначально было глубоко связано с православным вероисповеданием, в особенности с символическим и эсхатологическим его аспектом, а также с философией сердца. В то же время на российскую символическую интерпретацию идеи теургии во второй половине XIX–начале XX века имело влияние не только традиционное православие, но и "антиитеистические" по своей сути идеи А. Шопенгауэра и Ф. Ницше. В особенности эти европейские мыслители имели влияние на сознание российской творческой интеллигенции, в частности поэтов-символистов. Но в отличие от западноевропейской мысли, которая провозгласила десакрализацию символа и, в конце концов, в эпоху постмодерна превратила символ в знак, лишенный всякого внутреннего содержания, российские философы были всегда обращены к православной традиции. Для сохранения культуры и выхода ее из кризиса, они подчеркивали важность идеи теургического творчества, глубинно связанной с

символи́зм. Теоретики російського символізму Владимир Соловьев, Андрей Белый, Вячеслав Иванов пришли різними шляхами к ідеї зв'язи символічного початку культури с сакральним в теургічному творчестві.

Вяч. Иванов и А. Белый утверждають, что разрушение традиционной религии - процесс объективный. Они видят возможность религиозного обновления лишь на путях возрождения искусства античности и Средневековья, искусства которое представляется им именно искусством-религией, искусства, говорящего на языке мифа-символа. Обладая значительным потенциалом сакрального и сохранившее себя в доступных понимающему разуму художественных формах, искусство прошедших эпох может возродиться в новом историческом контексте в большей мере, нежели древнегреческие божества и религия античности, ставшая мертвой. То же касается и средневекового искусства по сравнению с духовной атмосферой того времени. Именно так произошло уже один раз в эпоху Возрождения. Именно сакральное начало прошлых эпох, трансформировавшись в эстетическое стало той основой, на которой сформировалось и развивалось великое искусство европейского Возрождения. Древнегреческие боги уже не могли быть реанимированы и превращены в объект культового почитания, т. е. в сугубо религиозном смысле. Но как недостижимые образцы теургического творчества произведения искусства античности воплощали в себе ту сакральную основу, благодаря которой стало возможным сохранить на долгие годы уже истощающуюся в эстетическом смысле сакральность искусства христианского Средневековья. Именно это и привело к недостижимому взлету европейской культуры в эпоху Ренессанса, объединившую в себе античную и христианскую сакральность.

Проблема теургического творчества и искусства как религии грядущего века затрагивается в одной из фундаментальных работ выдающегося художника и теоретика абстрактного искусства В. В. Кандинского "О духовном в искусстве" [12]. В ней излагаются теоретические установки в отношении абстрактного искусства - именно как искусства духовного, сакрального; искусства, основанного на теургии. В. Кандинский утверждает, что любое произведение

искусства одновременно "дитя своего времени и мать наших чувств", подчеркивая преемственность представлений о сакральном в сменяющихся друг друга типах культур. Благодаря высокому потенциалу сакрального в искусстве становится возможной трансформация одних художественных форм в другие, сохраняя на высоком уровне духовность самого искусства. Критически относясь к материалистическому прагматизму, "сделавшему из жизни Вселенной злую бесцельную игру", В. Кандинский говорит о "пробуждении души" художника, "таящей в себе печать отчаяния - следствия неверия, бессмысленности и бесцельности" к духовной жизни, питаемой сакральным источником. Однако если художники предшествовавших эпох, иконописцы А. Рублев и Ф. Грек, стремились в символической форме иконы передать "как Бог выглядит", В. Кандинский "идет к изображению не ока, но взгляда, самого присутствия, духовного просветления" [13; 14]. Таким образом, сакральное как духовное начало стремится сохраниться уже в новых формах, адекватных мировоззрению XX века. Высокое духовное содержание искусства обеспечивается вследствие перекодировки сакрального как религиозного в эстетическое, благодаря чему и обеспечивается в искусстве подыскание художественной формы адекватной духовной ситуации эпохи.

А. Белый считает, что суть теургии наиболее четко сформулировал В. Соловьев. Он утверждал, что "сочетание вершин символизма как искусства с мистикой" и есть теургия [11, 218]. В. С. Соловьев осмыслил теургию как "субстанциальное единство творчества, поглощенного мистикой", суть которой складывалась в единении земного и небесного начал в творческом процессе. В. С. Соловьев выделяет современный этап теургии, который обозначает как "свободную теургию". Сущность такой теургии он видел в сознательном мистическом "общении с высшим миром путем внутренней творческой деятельности", которая основывалась на внутреннем органическом единстве основных составляющих творчества: мистики, "изобразительного искусства" и "технического искусства" [14, 286]. Концепция "свободной теургии" повлияла на формирование взглядов всех значительных представителей культуры "серебряного века".

Согласно терминологии Андрея Белого, творчество художника на высшем этапе состоит из трех "актов". Первый акт – это сотворение мира искусств. Второй – "творение себя по образу и подобию мира", то есть совершенствование самого себя, что происходит в острой борьбе со своим отсталым "Я", которое не пускает личность в царство свободы. На этом этапе происходит трагический разрыв личности художника с самим собой, что и проявляется в отходе художника от искусства. Примером этого, по словам А. Белого, является сожжение "Мертвых душ" Гоголем, безумие Ф. Ницше и М. Врубеля. Третий акт – это вступление личности в царство свободы и "новую связь безусловно свободных людей". Это достижение вершин духовного творчества, пребывание в мире горнем, осуществление того предназначения, которое "тайно вписано Духом" [11, 465]. Настоящий последний акт и отвечает в понимании А. Белого уровню теургического творчества. Он описывает его как спяние "Я" художника с самим творчеством, когда его жизнь становится творчески одухотворенным бытием, а сам он обнаруживает в себе "слово, которое стало плотью".

Невзирая на разницу в подходах к проблеме теургии, одной из главных особенностей российского символизма стало именно провозглашение теургии, как главного принципа искусства будущего. Идея, подобная идее теургии, но в секуляризованной форме, была характерна и для марксистской философии, поскольку созидание коммунизма в значительной степени выглядело как творчество, подобное теургии, но без Бога. Сакральные истоки такой, на первый взгляд сугубо атеистической идеологии, как марксизм, подчеркивает Н. А. Бердяев в своем труде "Истоки и смысл российского коммунизма"[15]. Об этом говорит и творчество такого мастера художественного слова как А. Платонов. Такая позиция была в чем-то подобна позиции Ф. Ницше, который хотя и находился на антиатеистических позициях, но стремился создать новую религию. Но если Ф. Ницше видел теургическое творчество в деяниях сверхчеловека, то коммунисты видели его в деянии масс, огромных человеческих коллективов. В произведениях а. Платонова "Котлован" и "Чевенгур" и повествуется о таком своеобразном варианте "свободной" теургии.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Согласно концепции "свободной теургии" А. Белого художник станет орудием Бога-Слова в реальном преобразении мира. Такие взгляды в значительной мере имеют родство с взглядами на место и роль художника как творца в эпоху Ренессанса. Леонардо да Винчи всегда настаивал на том, что настоящий философ - это именно художник, а сам Бог именуется у европейских мистиков - масонов и розенкрейцеров "Великим Архитектором".

Рассмотрение данной проблемы позволяет нам сделать определенные выводы.

1. Сакральное в эстетике неразрывно связано с символом, метафорой и мифом, поскольку именно через них оно себя проявляет. Символическое начало в искусстве совмещает сакральное и эстетическое, поскольку само сакральное по своей природе имеет тоже глубокую символическую почву и проявляет себя в искусстве именно как эстетическое. Сакральное начало в искусстве может быть выражено в значительной степени благодаря естественным способностям художника, в первую очередь его таланта, который понимается с религиозной точки зрения, как "искра Божья". В то же время, особенными символическими средствами сакрального искусства человек пытается изобразить мир божественных форм, которые не поддаются чувственному восприятию, и даже рассудочному пониманию, и могут быть восприняты лишь благодаря религиозной вере и творческой интуиции. Поэтому религиозное понимание значения искусства исходит из того, что врожденный талант художника для изображения сакрального мира еще недостаточный. Для выражения сакрального средствами искусства нужны четкие правила, которые, в свою очередь, должны иметь для религиозного сознания сакральное происхождение.

2. Христианское сакральное искусство было всегда тесно связано с богословием, поскольку оно базировалось на строгом религиозном каноне. Такое искусство существовало всегда на основе идей, которые были высказаны "отцами церкви", богословских трудов, положения которых дают идейное религиозное и эстетичное обоснование формы и содержания произведений сакрального искусства. Это идейное содержание нужно было для правильного в каноническом отношении понимания сакрального искусства всеми

веруючими. Изображения Бога в христианском сакральном искусстве не должны быть кумирами, идолами или фантазией, которые были характерны для язычества.

3. Между теургом эпохи символизма и художником эпохи Ренессанса есть существенная разница. Теург фактически выходит за пределы "изобразительного искусства", искусства как специфически эстетической формы деятельности, тогда как художник эпохи Ренессанса всегда находится внутри эстетического пространства. Эстетическое для него главная ценность и он не ставит перед собой задачи создать какую-то новую религию, тогда как теург, который во многом подобен сверхчеловеку Ф. Ницше, создает новое религиозное пространство.

4. Символы в теургическом творчестве взаимосвязаны и составляют особенный язык, с помощью которого мы выражаем наше внутреннее состояние. Язык символов – это язык, в котором внешний мир является символом внутреннего мира, символом души и ума. Символ всегда несет в себе сакральное начало. Сакральное всегда проявляется как символическое. Символическое и сакральное начала совмещаются друг с другом в экзистенциальной сфере, в сфере переживания, поскольку и символическое, и сакральное переживаются человеком. Таким образом, символизм – это не только направление в искусстве, "школа" или творческий метод, даже миропонимание, но, и действующая сила и энергия будущего преобразования мира и человека, их перехода на высший статус бытия. Эта высшая цель символизма и отражается в теургическом творчестве.

Использованная литература:

1. Соловьев В.С. Философия искусства и литературная критика. – М.: Искусство, 1991. – 701 с.
2. Флоренский П.А. Небесные знамения (Размышления о символике цветов) //Философ и социолог. мысль. – 1990. – № 4. – С. 112 – 115.
3. Бердяев Н. А. Философия свободы. Смысл творчества. – М.: Правда, 1989.- 608 с.
4. Трубецкой Е.М. Умозрение в красках. Вопрос о смысле жизни в древнерусской религиозной живописи//Философия русского религиозного искусства XVI-XX вв. Антология.- М.: Прогресс, 1993.- 400 с.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ:
ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

---

5. Булгаков С.Н. Свет невечерний: Созерцания и умозрения - М.: Республика, 1994.- 415 с.
6. Белый А. Символизм как миропонимание. - М.: Республика, 1994. -528 с.
7. Белова Д. Н. Образ Богоматери - эстетический идеал православия // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. №5. 2001 - С. 84-94
8. Бычков В.В. Эстетические пророчества русского символизма Полигнозис № 1. - М., 1999. С. 83 - 104
9. Голубева Л. Н. Теургическое беспокойство современного художника как эстетическая проблема // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. - 2001. - № 5. - С. 94 - 103
10. Угринович Д. М. Искусство и религия.- М.: Политиздат., 1982.- 288 с.
11. Белый А. Критика. Эстетика. Теория символизма. Т. 1. - М., 1994.
- 12.Кандинский В. О духовном в искусстве. - М.: Изд-во "Архимед", 1992. - 108 с.
- 13.Круглый стол: Духовность, художественное творчество, нравственность // Вопросы философии, №2, 1996, - С. 14.
- 14.Соловьев В. С. Собрание сочинений. Т. 1. - Брюссель, 1966.
- 15.Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма. - М.: Наука, 1990.

Р.О. Кабальський

кандидат юридичних наук, асистент кафедри
соціально-економічних дисциплін Полтавського факультету
(Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого)

**НОРМАТИВНІСТЬ ПРАВА
В УМОВАХ СУСПІЛЬСТВА, ЩО ТРАНСФОРМУЄТЬСЯ**

Нормативність є основою здійснення правового регулювання. Проте таке регулювання суспільних відносин має носити організований характер. У зв'язку з цим актуальним є з'ясування сутності правової нормативності, що сприятиме усвідомленню механізму со-

ціального регулювання. Також при розгляді питання нормативності права, не можна оминати увагою ті трансформаційні процеси, що тривають у сучасному українському суспільстві. Тому, зважаючи на іманентність нормативності праву, нагальним є питання дослідження особливостей прояву нормативності права в умовах перехідного суспільства.

Дослідженню означеної проблематики значну увагу приділяли вітчизняні вчені різних напрямків, серед яких слід виділити соціологів (М.І. Бобнева, В.Д. Плахов, Є.М. Пеньков, С.В. Поросенков, П.А. Сорокін), теоретиків права (С.С. Алексєєв, В.К. Бабаєв, М.І. Байтін, С.Н. Братусь, І.О. Іпін, Н.М. Коркунов, Ю.В. Кудрявцев, П.Є. Недбайло), філософів (М.М. Алексєєв, О.Г. Данильян, А.М. Єрмоленко, О.А. Івін, С.І. Максимов). Крім того, дослідженням цієї проблематики займались також іноземні науковці, зокрема, Ж.-Л. Бержель, В. Гюсле, Ж. Карбоньє, Г. Кельзен та багато інших.

Система завжди знаходиться над її елементами чи підсистемами та має якість, що не є сумою якостей її елементів. Завдяки зв'язкам між елементами, їх набір перетворюється у поєднане ціле, де кожен елемент є пов'язаним з іншими і його якості не можуть бути зрозумілі без урахування цього зв'язку. У свою чергу, якості системи є не просто сумою якостей її елементів, а визначаються наявністю та специфікою зв'язків та відносин між елементами, тобто їх слід розглядати як інтегративні якості, або якість системи як цілого. Наявність зв'язків та відносин між елементами системи та інтегративні цілісні якості системи, що породжуються ними, забезпечують відносно самостійне (відособлене) існування та функціонування системи. Насправді, об'єднання елементів у нормальну систему здійснюється у результаті формування узгодженої взаємодії (погодження зусиль) у щось нове, що має інтегративну якість, якої самі елементи до об'єднання у системи не мали. Інтегративною якістю штучних (креаційних) систем, створених людьми для певних цілей є їх основне призначення, у випадку правової системи – ціннісне регулювання суспільних відносин (у вузькому значенні) та упорядкування соціальної реальності (у широкому значенні). У цьому сенсі правова нормативність, по суті, є вираженням функціонального призначення правової системи та забезпечує її

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

інтегральний вплив на суспільні відносини, як особливу сферу життєдіяльності людини.

Правова система має всі ознаки системи, адже крім сукупності елементів та зв'язків між ними правова система наділена інтегративною якістю, якої не мають її елементи поза системою. У сучасній юридичній літературі робились спроби щодо виявлення такої якості. Так, зокрема існують думки, що таким "системоутворюючим відношенням правової системи є зв'язок з державою як організуючим чинником. Відповідно визначається, що правопорядок у суспільстві утверджується не завдяки функціонуванню права як складноорганізованої відкритої системи, а винятково завдяки державі" [7, 35]. З такою позицією не можна погодитись з міркувань, які будуть викладені у наступних розділах. Вважаю, інтегративною якістю правової системи є нормативність. Нормативність задається закладеною у ній цінністю, тому правові цінності є принципами-основами, на яких будується правова система та завдяки яким вона має цілісний характер. Як вже відзначалось, норми є способом прояву, об'єктивації нормативності. При цьому певна норма позбавлена нормативності, якщо її "видалити" з правової системи. Так, наприклад, якщо вичленувати окремо певну сукупність норм, їх адресатів та інститут контролю у вигляді сторонньої інстанції (зокрема, держави), і на такій підставі робити висновок про обов'язковість та нормативність цих норм, як на тому наполягали деякі науковці, то такий "нормативний" правовий порядок буде скоріше схожий на порядок, існуючий на якійсь рабовласницькій латифундії, де є набір правил-норм, визначене коло їх суб'єктів (рабів) та наглядач, який контролює та забезпечує додержання та виконання цих правил-норм. Тому, на думку автора, певна норма-правило набуває нормативності лише через та завдяки інтегративній єдності всіх структурних елементів правової системи, зокрема правосвідомості, правових цінностей, інституту правозастосування та інститутів оскарження правозастосовних рішень тощо. Нормативність виражає "підхід до права як до цілісного соціального інституту, що має нормативно-регулятивну соціально-корисну природу" [2, 324].

Правова нормативність може бути пояснена у трьох вимірах: (1) як функція правової системи, яка полягає в упорядкуванні (вре-

гулюванні) її структурних елементів, зокрема суспільних відносин; (2) нормативність права - це визначаюча риса права, яка, ґрунтуючись на рефлексивній здатності людини, є способом об'єктивації (формою) правового належного (правових цінностей) та зорієнтована на виникнення відношення належності певних моделей поведінки у соціальних суб'єктів; (3) нормативність характеризується рефлексивним поєднанням загальнообов'язковості та загальнозначущості права для необмеженого кола суб'єктів, які задаються елементом належності закладеним у нормі (чи в іншому носію) через інтегровану нею цінність [6, 199].

Правова система суспільств транзитивного типу перебуває у нестійкому, рухливому середовищі. Як відзначав В.А. Бачинін, будучи системою, що самоорганізується, соціально-правова реальність здатна сама себе будувати та структурувати. І суб'єктам правотворчості важливо враховувати тенденції її саморозвитку, щоб діяти у такт з ними і тим самим породжувати резонансні ефекти [1, 16]. Разом з тим, з огляду на те, що право не може бути відірваним від суспільства у якому воно функціонує, не можна вважати константою і підґрунтя регулятивної (нормативної) дії права. Тому нормативність права як його функціонування, за умов нестабільності оточуючого середовища, характеризується не лише упорядкуванням соціальної реальності, а й тим, що зазнає зворотного впливу суспільства внаслідок зміни ціннісних парадигм легітимації. Зміна ціннісних орієнтацій суспільства або, за висловом Ф. Ніцше, "переоцінка цінностей", сприяє тому, що змінюється й обґрунтування зобов'язальної сили права, змінюється відповідь на питання, чому суб'єкт має коритися вимогам права.

Сучасна правова система України є одним з різновидів відкритих реактивних систем. Як правова система суспільств транзитивного типу вона має свої ознаки, такі як еkleктичність, імітація, перехідність, динамічність, суперечливість (дисгармонія). Ці ознаки визначають особливості протікання регулятивних процесів у суспільстві. Правова система суспільств транзитивного типу перебуває у нестійкому, рухливому середовищі. Разом з тим, з огляду на те, що право не може бути відірваним від суспільства у якому воно функціонує, не можна вважати константою і підґрунтя регулятив-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

ної (нормативної) дії права. Тому нормативність права як властивість його функціонування, за умов нестабільності оточуючого середовища, характеризується не лише упорядкуванням соціальної реальності, а й тим, що зазнає зворотного впливу суспільства внаслідок зміни ціннісних парадигм легітимачії. Зміна ціннісних орієнтацій суспільства сприяє тому, що змінюється й обґрунтування зобов'язальної сили права, змінюється відповідь на питання чому суб'єкт має коритися вимогам права.

Нормативність права у соціокультурній реальності обумовлюється цінністю, що міститься та реалізується у нормі. Нормативна сила права ґрунтується на дискурсивно обґрунтованому консенсусі, що досягається через визнання соціальними суб'єктами певного набору цінностей. Цінності, як особлива категорія світу належного, відповідно до головного постулату баденської школи неокантіанства, мають не існування, а значення. Проте таке значення об'єктивується у соціальну реальність (стає нормативним фактом) через акт визнання та артикулюється у мові. Як було викладено вище, правова система у суспільстві, що трансформується, в силу постійної взаємодії з таким суспільством як зовнішнім середовищем, знаходиться у постійно збуреному стані, хоча і з різним ступенем ентропії. Все це безпосередньо впливає і на особливості прояву правової нормативності в умовах правової системи транзитивного суспільства.

На основі аналізу різних наукових підходів зарубіжних та вітчизняних дослідників, українська вчена Н.М. Оніщенко, поряд з системним напрямком, виділяє ціннісно-нормативний напрям дослідження правових систем, котрий на відміну від першого виходить з урахування культурно-історичного, духовного змісту правової системи, яка ґрунтується на ідеалах свободи, рівності, справедливості [9, 148]. Цінності – це ті концентровані форми, в які відливаються ідеологічні та світоглядні уявлення людини. При цьому вони виходять далеко за межі якої-небудь визначеної ідеології. Саме цінності забезпечують легітимачію зобов'язальної сили права, допомагаючи здійснювати зв'язок між індивідом та нормою, поєднуючи суб'єктів у єдиний правопорядок.

Діалектика правових цінностей передбачає як заперечення, так і спадкоємність, трансформацію в їх змісті. Цінності, пов'язую-

чись лише з даною епохою чи з даним суспільством, при переході до нової епохи та нового суспільства змінюються чи скасовуються. З'являються нові цінності, цінності перетворюються в не цінності і навпаки [8, 179-180]. Таким чином, спільні цінності потребують постійної конкретизації та інтерпретації відносно до певної історичної ситуації. Тобто розвиток відбувається не шляхом нарощування нових знань, а через періодичну корінну трансформацію та зміну основних уявлень, через зміну парадигм. Така "зміна парадигм" бачення цінностей передбачає не зміну у самих цінностях, в силу їх ідеальної природи, а зміну у свідомості самих оцінюючих – соціальних суб'єктів.

Як наслідок соціальних трансформацій та наступної "переоцінки цінностей" змінюється і набір цінностей-орієнтирів, що визнаються людиною та інтегруються у соціальну систему. В межах синергетичної парадигми під час аналізу соціальних і політичних процесів широко використовується категорія "атрактор", що має значення і для даного дослідження. Під атрактором (від лат. *attractio* – тяжіння) у літературі, присвяченій системам, що самоорганізуються, розуміють, як правило, діяльність, що спрямовує розвиток системи певною траєкторією ("тимчасової послідовності") у фазовому просторі [3, 927]. Водночас атрактори не є силами в класичному значенні цього слова, тому що їхня дія поширюється на систему в цілому, і ця дія, яка змінює динамічні якості системи, поширюється за межі конкретного положення вказаної системи. При виході системи за межі певних порогових величин вона з одного набору атракторів переключається на інший, тобто входить у новий динамічний режим. У точці переходу від одного динамічного режиму на інший відбувається біфуркація. Під впливом цих різних чинників системи переходять від динамічного режиму одного набору атракторів, звичайно більш стійких і простих, до динамічного режиму набору більш складних і "хаотичних" атракторів.

За такого підходу можна сказати, що роль атракторів у соціальних системах (зокрема право і суспільство) і відіграє певний набір цінностей. Такі цінності-атрактори, сприймаючись системою, спрямовують її розвиток на досягнення нового граничного значення

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

та змінюються при переході (трансформації) системи. Цю зміну атракторів, як зміну ціннісних основ обґрунтування нормативної сили права можна простежити в умовах практично кожного транзитивного суспільства (зокрема України, Росії). Соціальне визнання норм засновується на їх соціально-ціннісному значенні. Саме тому воля законодавця, якщо вона не "вписується" у існуючу систему цінностей, не може породити право. Іншими словами, такі норми не отримують соціальної легітимаци. При цьому слід мати на увазі, що процес легітимаци нормативних фактів включає не лише нормативно-ціннісний, але і когнітивний момент [10, 193]. Отже, особливості функціонування правової нормативності в значній мірі визначаються діалектикою цінностей суспільства як наслідок взаємодії суспільства та правої системи (як системи та підсистеми) [4, 135].

Амбівалентність правової свідомості людей у перехідному суспільстві характеризується інертністю свідомості людини, її нездатністю одразу звільнитися від застарілої системи ціннісно-правових установок тоталітаризму, що може декларативно заперечуватися особистістю, але продовжувати існувати на рівні підсвідомості, визначаючи світогляд людини її інтереси, вчинки [5, 150]. За таких умов лише частина суб'єктів суспільства виявляється здатною пристосуватися до нових політико-правових цінностей і норм правової культури, одержати новий соціальний статус і місце в економічній і політичній структурі, яка формується. Інша ж частина не здатна або не бажає приймати нові цінності, правові норми, зразки поведінки й поповнює ряди маргіналів. Таким чином, в умовах швидкої, обвальної трансформації соціуму одні прошарки і групи народжуються або отримують пріоритетний розвиток, а інші втрачають свою колишню роль. Подібні процеси викликають загострення соціальних протиріч у суспільстві, що також не сприяє формуванню високої правової культури в ньому.

Дія права та його нормативний вплив означають його системне функціонування. Воно має місце тоді, коли правові тексти інтерпретують соціальними суб'єктами як правові норми, що "породжують" суб'єктивні права і обов'язки та викликають певні правові відносини, тобто активну або пасивну правову поведінку, відпо-

відно до прав і обов'язків, яке формує правопорядок. Дія права і є реальним здійсненням ним регулятивних і охоронних функцій. Виникнення у суб'єктів прав і обов'язків означає наявність соціальної (не лише індивідуальної) поведінки, співвіднесеної зі змістом цих належних суб'єктам прав і обов'язків.

Розвиток форми і змісту (структури і функції) системи відбувається нерівномірно. Структура, або форма, системи в силу своєї пасивності відстає у розвитку від функції, або змісту, системи. Така нерівномірність розвитку призводить до виникнення протиріч між структурою (формою) і функціями (змістом), що вирішуються тим, що, наприклад, стара форма (структуру) системи рано чи пізно змінюється відповідно до нового змісту (функції) [11, 129]. Таким чином, протиріччя між структурою і функціями, як правило, вирішується шляхом зміни структури. Якщо ця зміна не відбувається (чи відбувається повільно), то можливості функціонування системи послаблюються та призупиняються. У цьому сенсі помилкова чи повільна зміна структури системи є дисфункціональною. Нормативність права як системоутворююча (інтегративна) якість правової системи залежить від цінностей-атракторів системи. Тому регулятивний (нормативний) вплив на суспільні відносини, в умовах транзитивного суспільства, ускладнюється – переломлюється та розсіюється двома різновекторними наборами атракторів (демократичних та тоталітарних ціннісних орієнтацій). Це призводить і до структурних протиріч у межах правової системи, що, у свою чергу, послаблює внутрішньосистемні зв'язки, внаслідок чого "розсипається" нормативність як інтегративна якість.

Можливості уникнення таких деструктивних впливів, на думку автора, слід шукати у виявленні структури правової системи. Ми не будемо розглядати всі існуючі концепції структури правової системи, що існують у сучасній юридичній літературі, а зосередимося лише на тих, що вбачаються найбільш значущими.

За умови трансформації суспільства, та, як наслідок, реформування правової системи, обов'язково здійснюється зміна ціннісних орієнтирів легітимації нормативної сили права. У зв'язку з цим виникає потреба у підвищенні ролі держави у гарантуванні мінімальних засад правопорядку та збереженні регулятивних здат-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

ностей правової системи. Можна погодитись з В.В. Цветковим, що "реформаторські зусилля повинні зосереджуватися не на обмеженні ролі держави, а на посиленні іманентних функцій, її потенціалу шляхом реструктуризації і підвищення ефективності державного управління" [12, 6]. Проте наслідком цього може стати "спокуса" до регулювання суспільних відносин та забезпечення нормативності права через застосування державного примусу. В результаті цього виникає загроза відхилення розвитку правової системи на основі демократичних цінностей та повернення до колишніх атракторів. Тому, через зворотній зв'язок правової системи та суспільства, у зв'язку з підвищенням ролі держави та застосування примусу, з'являється небезпека того, що суспільство знову повернеться до свого початкового, тоталітарного стану (хоча і дещо модифікованого), так і не досягнувши нової якості.

У зв'язку з викладеним, слід зазначити, що необхідним елементом правової системи є правосвідомість. Правосвідомість забезпечує необхідний обмін інформацією між структурними елементами правової системи. Лише через існування активної правосвідомості стає можливим "оживання" та початок функціонування правової системи. Активна правова свідомість людини, через постійне прагнення до трансцендентування, завдяки наявній іманентній модальності "як належить бути", і стає тим запобіжником, що стимулює політичну активність суспільства, та не допускає повернення тоталітарних орієнтацій.

Таким чином, нормативність права у суспільстві, що трансформується, внаслідок особливостей функціонування самої правової системи має свої характерні риси. Внаслідок зміни ціннісних орієнтацій, що має місце у перехідний період суспільства, а також через взаємозалежність норми і цінності, нормативність права, а особливо способи її обґрунтування, характеризується мінливістю та нестабільністю у тому сенсі, що не завжди упорядкування (регулювання) суспільних відносин здійснюється внаслідок взаємного корегування прав та обов'язків соціальних суб'єктів. Нові стандарти, внаслідок інертності людської самосвідомості, можуть не відразу зустрічати схвалення на мікрорівні, що викликає структурні протиріччя на макрорівні, на рівні системи. Тому за умов посттоталі-

тарних трансформацій скеровування суспільної поведінки відбувається з підвищенням ролі державного примусу, що носить субсидіарний та захисний характер.

Використана література:

1. Бачинин В.А. Синергетическая методология и социология права // Методология гуманитарного знания в перспективе XXI века. Материалы международной научной конференции. Серия "Symposium". Выпуск №12. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского философского общества, 2001. – С. 15-20.

2. Венгеров А.Б. Теория государства и права. – М.: Юриспруденция, 2000. – 608 с.

3. Всемирная энциклопедия: Философия / Главн. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. – М.: АСТ, Минск: Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.

4. Гурвич Г.Д. Философия и социология права: Избранные сочинения. – СПб.: Издательский Дом С.-Петербур. гос. ун-та, Издательство юридического факультета С.Петербур. гос. ун-та, 2004. – 848 с.

5. Данильян О.Г. Деякі причини, що впливають на формування правової культури в перехідному суспільстві // Проблеми законності. – 2004. – №68. – С. 145-153

6. Кабальський Р.О. Природа нормативності права: у пошуках значення // Проблеми законності. – Х.: НЮАУ, 2007. – №91. – С. 195-200

7. Мірошниченко М.І. Відношення понять "система права" та "правова система" (синергетичний аналіз) // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць. Вип. 187: Правознавство. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 30-35.

8. Неновски Н. Право и ценности. – М.: Прогресс, 1987. – 248 с.

9. Оніщенко Н.М. Правова система: проблеми теорії: Монографія. – К.: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2002. – 352 с.

10. Поляков А.В. Общая теория права. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 642 с.

11. Прангишвили И.В. Системный подход и общесистемные закономерности. – М.: Синтег, 2000. – 528 с.

12. Цветков В.В., Кресіна І.О., Коваленко А.А. Суспільна трансформація і державне управління в Україні: Монографія. – К.: Концерн "Видавничий Дім "Ін Юре", 2003. – 496 с.

В.Я. Злотин

доктор философии, стажер кафедры
социологии и социальной антропологии
(Тель-Авивский университет, Израиль)

**МОДЕРНИЗАЦИЯ,
КАК СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ВЫБОР
ПРАВЯЩЕЙ ЭЛИТЫ ИЗРАИЛЯ КОНЦА XX-НАЧАЛА XXI В.**

В конце XX-начале XXI в.в. модернизация общества становится не просто условием успешного его развития, но важнейшим фактором его "выживаемости". Под выживаемостью автор имеет в виду не биологическую коннотацию, а способность к нормальному функционированию важнейших его институтов. Немодернизируемое общество не исчезнет, но столкнется с серьезнейшими проблемами, что может привести к его деградации, усилению социальной напряженности, политическим кризисам, духовному и нравственному опустошению.

Но проведение модернизации – сложный и рискованный процесс. С одной стороны, правящие элиты, проводя радикальные реформы, могут потерять власть. С другой стороны, они, отложив реформы, законсервировав процесс общественного развития, могут сохранить власть, но создать серьезные проблемы следующим поколениям.

Под модернизацией обычно понимается процесс превращения аграрных традиционных обществ в развитые индустриальные государства при помощи технологического прогресса и экономического роста.

Но такое понимание модернизации очень узко. Модернизация – это не просто серия реформ. Это, на взгляд автора, коренная ломка всех общественных отношений, в результате которых общество переходит на другой уровень развития. Меняется производственно-технологическая база, социальная структура, социальные институты, образ и стиль жизни и, что не менее важно, ценности и интересы различных общественных групп. Важность социокультурных изменений, перемены духовной компоненты общества в результа-

те модернізації неможливо переоцінити. Преодолення традиційних цінностей, ворожих до соціального змінюванню і впровадженню соціальних інновацій, – найважливіший фактор успіху модернізації.

В класическій соціології модернізація інтерпретувалася Е. Дюркгеймом як процес соціальної диференціації, М. Вебером – як раціоналізації, а К. Марксом – як товаризації¹.

Прикладів удачно проведених модернізацій небагато. В до-революційній Росії модернізація успішно була проведена Петром Великим. Реформи Александра II – приклад невдачливої модернізації. В царствование Александра III общество опять вернулось во времена реакции и обскурантизма. В послереволюційній Росії успішною була сталінська модернізація, включаюча в себе індустріалізацію, колективізацію сільського господарства і реформу освіти (модернізація в авторитарних обществах может обойтись в миллионы и даже десятки миллионов человеческих жизней).²

В країнах, географічно близьких до Росії, успішно можна назвати японську модернізацію XIX століття (революція Мейдзі ісин 1850-1860-х років). В результаті відстава Японія досягла такого рівня розвитку, що змогла розгромити в війні 1904-1905 г.г. царську Росію.

Из недавнего прошлого можно привести в качестве положительного примера модернізацію комуністического Китая. Несмотря на большое количество внутренних проблем, Китай является одним из наиболее динамично развивающихся современных обществ³.

В то же время настоятельная потребность в модернізації советского общества 60-70 годов XX століття (ее главной составляющей должна была стать економіческая реформа А. Косыгина) не была удовлетворена. Реформа застряла в недрах партийной и государственной машины и была "успешно" провалена советским бюрократическим классом.

---

¹ Большой Толковый Социологический Словарь, Стр. 434.

² Данная тема в статье не рассматривается.

³ Данная тема в статье не рассматривается.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Необходимо различать модернизации, проводимые в демократических и авторитарных обществах. Любая модернизация несет значительные трудности, а иногда и лишения. В демократических обществах это может привести к поражению правящих партий на выборах. В процессе модернизационных трансформаций необходим широкий охват всех сфер общества, или "организационных кластеров": экономики, политической и социальной сферы, культурного пространства общества. Модернизация не может быть осуществлена в течение 4-5 лет. Как отмечает израильский социолог Алек Д. Эпштейн, в современном обществе мандат, который получает власть, ограничен коротким сроком каденции, что не позволяет ей заниматься долгосрочным стратегическим планированием.¹ Но преимущество демократии в том, что модернизация пробуждает инициативу свободных граждан. Поэтому в демократическом обществе важно единство взглядов на модернизацию политического класса, консенсус элит по этому вопросу. Модернизаторские элиты становятся внутри общества преобразующей силой, осуществляющей социальные изменения.

В авторитарных обществах потеря правящим классом власти не обязательна, но легче может произойти "срыв" модернизации.

Например, в шахском Иране модернизация получила название "Белая революция" Пехлеви. Она не была поддержана духовенством и большей частью народа Ирана. Правящий класс страны не учел специфики общественной психологии миллионов простых иранцев. Модернизация в Иране сопровождалась колоссальной коррупцией и в определенный период падением уровня жизни. Против шахского режима объединились как влиятельные круги духовенства, так и потенциально мощные левые силы. После бегства шаха, падения режима и институционализации исламской революции эти левые силы были уничтожены, как политическая сила, и в Иране воцарилось господство аятолл.²

---

¹ Алек Д. Эпштейн. Марш одиноких. Иерусалимская профессура в годы триумфа политического сионизма (1947 - 1967). "Вестник еврейского университета. Москва - Иерусалим. История, культура, цивилизация", №20, 1999, стр. 156.

² Roots of the Islamic Revolution in Iran (Four Lectures) by Hamid Aldar. Islamic Publications International. 2001. Oneonta, NY, USA.

В конце 50-х – начале 60-х годов прирост продукции народного хозяйства Израиля возрастал ежегодно на 10%. Практически исчезла безработица. Большая часть продукции сельского хозяйства шла на экспорт, развивалась электроника, химическая, металлообрабатывающая промышленность. За 20 лет существования государства количество занятых в промышленности увеличилось с 90 тысяч до 222 тысяч.¹ Но экстенсивные методы ведения хозяйства, используемые в рамках "сионистского" социализма, исчерпали себя. Необходимо было искать новые формы организации экономической и социальной жизни. В конце 70-х годов Израиль стал использовать новые формы интеграции и кооперации с ЕС.

Модернизационный проект Израиля, как капиталистического государства, интегрированного с Западом, оказался исключительно удачным. Специфической чертой модернизации конца XX века является ее тесная связь с глобализацией. Можно сказать, что те, кто не успевает сесть в "поезд" глобализации, отстанут от современности навсегда. Представителям старой социалистической элиты пришлось отказаться от многих постулатов "сионистского" социализма. Позиции правых (Херут, Ликуд) и левых (Авода) в вопросах приватизации, повышения эффективности производства, повышении качества высшего образования и общественной медицины, развития торговли, банковского дела, ориентации на самые передовые страны мира (США, Канада, Западная Европа) близки или совпадают.

В экономической сфере правящая элита сделала упор на приватизацию. В результате крупнейшие предприятия-монополисты (некоторые из них возникли еще до провозглашения независимости государства в 1948 году) были проданы и оказались в условиях жесточайшей конкуренции. Это привело к структурным преобразованиям внутри компаний и снижению цен на многие товары и услуги для рядового потребителя. Непременным условием стали тендеры для поставщиков продукции и услуг, в результате которых подряды получают те, кто предоставляет более качествен-

---

¹ Очерк Истории Еврейского Народа, т. 2, стр. 800 – 802.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

ную продукцию и более низкие цены. Немногочисленные группы работников проиграли, но общество в целом выиграло.

Если на протяжении почти всей истории современного Израиля государство и профсоюзы (Гистадрут) были крупнейшими собственниками и работодателями в стране, то в результате экономических реформ конца XX - начала XXI века большая часть их собственности была приватизирована. В связи с тесными контактами Израиля и Европейского Союза некоторые отрасли промышленности оказались неконкурентоспособными (пришлось отказаться от производства собственных легковых автомобилей, закрыть многие трудо- и материалоемкие производства).

Модернизация – это всегда радикальное изменение социально-классовой структуры общества. Переход к постиндустриальному обществу привел к снижению веса элементов индустриального и традиционного обществ – рабочих и крестьян. Увеличилась доля специалистов, людей свободных профессий, мелких и средних предпринимателей.

Научно-технический прогресс, появление и развитие новых отраслей в народном хозяйстве страны привели к значительным изменениям в социально-профессиональной структуре. Важнейшей задачей нового отряда работников конца XX - начала XXI века стало производство и использование нового знания. Возникла сильная конкуренция между различными возрастными группами работников. Значительное преимущество получили молодые специалисты (до 30-35 лет) с высшим образованием. Для снижения возникшей напряженности было принято решение предоставить возможность более раннего ухода на пенсию таким работникам, как учителя, госслужащие, банковские работники в возрасте 50-55 лет. Учитывая, что в Израиле один из самых высоких возрастных цензов выхода на пенсию (мужчины – 67 лет, женщины – 64 года), это дало возможность многим молодым людям сделать карьеру, привело к высокому уровню социальной мобильности в обществе. Получила распространение практика раннего выхода на пенсию государственных чиновников – экспертов и их переход в сферу бизнеса

В Израиле значительные изменения произошли в социально-демографической структуре общества. На протяжении многих лет Из-

раиль занимает ведущее место по темпам прироста населения среди развитых стран. Это связано не столько с высоким уровнем жизни (как раз наиболее "плодовитые" группы, а именно арабы и ультраортодоксы имеют невысокий уровень жизни), сколько с социокультурными факторами. В современном обществе повысилась роль женщин. Была создана специальная правительственная структура, занимающаяся проблемой повышения статуса и карьерного продвижения женщин. Помимо традиционных областей занятости (медицина, торговля, образование) женщины привлекаются в силовые структуры (армия, полиция, спецслужбы), суды и прокуратуру. Значительно увеличилось количество женщин среди предпринимателей.

Частью модернизационного проекта стала реформа общественного здравоохранения. В 1985 году был принят закон, по которому всем гражданам страны была предоставлена медицинская страховка и возможность получать основные медицинские услуги, независимо от уровня доходов. В капиталистическом обществе, где большая часть населения получает по "способностям", распределение некоторых услуг по потребностям позволяет сгладить социальную дифференциацию.

Быстрое внедрение новейших научных достижений в практику, высокий уровень подготовки специалистов, введение гибких форм медицинского страхования и другие меры позволили модернизировать общественное здравоохранение и вывести его на уровень XXI века.

В гражданском обществе существует большое количество добровольных объединений (ассоциаций) граждан. Их задачей является удовлетворение самых различных потребностей, а также разнообразная помощь людям, оказавшимся в трудном положении. В Израиле такие организации (амутот) получают государственную помощь, в том числе финансовую.

В результате приватизации и других реформ "жесткого" монетаристского характера, проведенных в конце XX века (ужесточение условий получения различных социальных пособий и др.) немалое количество граждан Израиля (матери-одиночки, пенсионеры-репатрианты, безработные старше 50 лет) оказались в тяжелых социальных условиях. Деятельность различных амутот, осу-

ществляющих финансовую, продуктовую, психологическую, консультационную и другие виды помощи, смягчила этот удар. Многие представители среднего класса – врачи, педагоги, социальные работники, юристы осуществляют волонтерскую деятельность в свободное от работы время и облегчают жизнь социально слабым членам общества. Государственные институты поддерживают эту благородную деятельность и способствуют "смягчению" тяжести модернизационных трансформаций.

Современная модернизация невозможна без внедрения в общественное сознание и культуру новых ценностей. Последние наряду с новыми формами организации экономической жизни и социальными институтами также способствуют переменам.

В Израиле на протяжении десятилетий в области языковой политики, идеологии, образования проводилась политика "плавильного котла". Смена парадигмы в этой области, переход к мультикультурному подходу происходят очень болезненно. Относительная автономия культуры, связанной с политикой и экономикой, но функционирующей независимо от них, не позволяет достаточно эффективно осуществлять модернизацию. На фоне борьбы между этнонационализмом и либеральным подходом к проблеме гражданства, языка и национальной идентификации осуществление модернизации в значительной степени затруднено.

Выводы:

1. Модернизация в Израиле конца XX – начала XXI века – пример успешных преобразований, в результате которых общество оказалось на новом этапе развития. Увеличилось благосостояние населения, изменилась социально-профессиональная структура, возросло участие в жизни общества женщин.

2. Ориентация на Европу, США и Канаду, заимствование новых, наиболее передовых форм и методов организации экономической и социальной жизни самых развитых стран мира значительно повысили уровень и улучшили качество жизни в Израиле.

3. Успех модернизации связан также с тем, что экономика Израиля стала интегральной частью мировой экономики. Израильский шекель стал конвертируемой валютой, а израильские фирмы разместили свои акции на биржах Америки, Европы, Азии.

4. Хотя субъектом преобразований явилась политическая и экономическая элита, общество не отвергло модернизацию, а приняло в ней активное участие.

5. Одним из наиболее болезненных социальных последствий последней модернизации явилось усиление социального расслоения между богатыми и бедными. Одним из эффективных средств борьбы с этим последствием является повышение уровня жизни последних. Для этого необходимо повышение минимальной оплаты труда, облегчение трудоустройства безработных, создание сети курсов переквалификации и строительство транспортных коммуникаций, связывающих депрессивные регионы с центром страны. В результате осуществления инвестиционных проектов и принятия соответствующих законов эти задачи в значительной степени были решены.

6. Курс на модернизацию израильского общества оказался верным. Израильское общество стало более современным, динамичным, благополучным, адекватным требованиям XXI века.

Использованная литература:

1. Большой Толковый Социологический Словарь. Под редакцией Дэвида Джерри и Джулии Джерри. В 2-х томах. Москва, Издательство "Вече – АСТ", 1999, 527 стр.

2. Очерк Истории Еврейского Народа. Под редакцией проф. Ш. Эттингера. В 2-х томах. Иерусалим, Библиотека "Алия". 1994, 805 стр.

3. Общество и политика современного Израиля. Сборник статей под ред. А. Эпштейна и А. Федорченко. Москва – Иерусалим, "Мосты культуры", 2002, 448, стр.

4. Baruch Kimmerling (1993). "State Building, State Autonomy and the Identity of Society – the Case of Israel State". *Journal of Historical Sociology*, 6 (4), pp. 396-429.

5. *Israel: The Dynamics of Change and Continuity*. Editors: David Levi-Four, Gabriel Sheffer and David Vogel. London, Routledge 1999, 304 pp.

6. *Modernity. An Introduction to Modern Societies*. Edited by Stuart Hall, David Held, Don Hubert and Kenneth Thompson. Blackwell Publishers Ltd., Oxford, UK, 1996, 672 pp.

7. *New Statistical Projects and Publications in Israel*. Editors: Michael Bar-Yakov and Avishai Kohen, Issue 148. Jerusalem, (2008).

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ:
ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

---

8. Peter Vagner. A Sociology of Modernity: Liberty and Discipline.
Routledge, USA, 1994, 288 pp.

І.В. Грицьких,

кандидат історичних наук, доцент, докторант
кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин
*(Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка)*

Є.С. Шатрова

магістрант кафедри всесвітньої історії
та міжнародних відносин
*(Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка)*

**ПРОБЛЕМА ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ ПУЕРТО-РІКО
НАПРИКІНЦІ ХХ СТОЛІТТЯ В СВІТЛІ
ОПУБЛІКОВАНИХ ДОКУМЕНТІВ ООН**

Серед численних проблем, які продовжують існувати в міжнародних відносинах, своє місце залишає проблема деколонізації залежних країн та народів. Незважаючи на те, що на фоні більш масштабних подій, пов'язаних в першу чергу з ескалацією насильства як засобу вирішення політичних проблем, питання деколонізації залишили перші сторінки газет, їх важливість не зменшилася.

В складі Організації Об'єднаних Націй протягом декількох десятиріч існують структурні одиниці, які величезну увагу приділяють проблемам деколонізації¹. 8 лютого 2000 р. Генеральна Асамблея ООН

---

¹ Спеціальний комітет з питання про хід здійснення Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам. У 1961 р. Генеральна Асамблея утворила спеціальний комітет для вивчення ходу реалізації Декларації і вироблення рекомендацій по її здійсненню. Зазвичай його називають Спеціальним комітетом двадцяти чотирьох або Спеціальним комітетом з деколонізації, а його повна офіційна назва - Спеціальний комітет з питання про хід здійснення Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам. Четвертий комітет (Спеціальні політичні питання і питання деколонізації). Це постійний комітет Генеральної Асамблеї ООН, передбачений статутом ООН.

у зв'язку з сороковою річницею прийняття Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам оголосила 2001 – 2010 роки другим Міжнародним десятиріччям за викорінення колоніалізму. Незважаючи на великий прогрес, який було досягнуто у попередні десятиріччя, мільйони людей все ще залишаються під владою колоніалізму.

Та ці відомості відображають лише ситуацію, в якій опинилися країни і народи, щодо яких колоніальний статус визнано міжнародним співтовариством. Але поряд з цим залишається відкритою проблема невизнання окремих територій такими, на які поширюється дія названої вище декларації. Серед них своє місце займає Пуерто-Ріко, яке, опинившись під владою Іспанії, а пізніше – Сполучених Штатів Америки, все ще не завершило шлях національного самовизначення, незважаючи на те, що світова спільнота визнала пуерторіканський народ самобутньою карібською нацією.

Вже саме існування міжнародних проблем такого плану в XXI ст. дозволяє нам визнати, що проблема колоніалізму все ще не вирішена остаточно і потребує зусиль для її наукового осмислення.

У той же час проблемі деколонізації Пуерто-Ріко наприкінці XX – на початку XXI ст. на сьогоднішній день ще не присвячено жодної спеціальної роботи.

Взагалі, проблем, пов'язаних з історією Пуерто-Ріко, українська наукова громадськість, здається, не помічає, незважаючи навіть на те, що протягом останніх років наш представник працює в складі Спеціального комітету з питання про хід виконання декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам. В Росії в рамках діяльності Інституту Країн Латинської Америки РАН останні праці вийшли в світ в 1985 та 1990 рр. [9-10].

Американська історіографія також не містить праць, які розкривають хід подій навколо проблеми деколонізації Пуерто-Ріко наприкінці XX ст. Стосовно ж більш раннього періоду можна зустріти доволі численну кількість спеціальних праць [11 – 17]. Але, на жаль, матеріал, який міститься в цих монографіях, не дозволяє скласти жодного уявлення з предмету дослідження – еволюції проблеми деколонізації Пуерто-Ріко наприкінці XX століття. З огляду на це ми були змушені звернути увагу на опубліковані документальні матеріали.

На фоні дефіциту завершених досліджень з обраної проблематики не може не здивувати багатство документальної бази. З проблеми деколонізації Пуерто-Ріко на відкритому доступі містяться документи, представлені урядом Пуерто-Ріко, матеріали, які публікував уряд США, а також численні документи, які містяться в базі даних на офіційному сайті Організації Об'єднаних Націй.

Документальну основу даного дослідження склали опубліковані офіційні документи Організації Об'єднаних націй, до яких є вільний доступ з системи електронних ресурсів залу публікацій ООН Національної Бібліотеки імені В.Вернадського. Щоправда систематично в базі даних представлені документи за кінець ХХ – початок ХХІ століття, що значною мірою обмежує хронологічні рамки дослідження.

В цілому ж можна зазначити, що зібрана інформаційна база дозволяє розкрити історію деколонізації Пуерто-Ріко наприкінці ХХ століття, як це відбулося в документації ООН.

Відповідно до цього мета дослідження полягає в спробі на основі вивчення опублікованих офіційних документів Організації Об'єднаних Націй охарактеризувати проблему деколонізації Пуерто-Ріко станом на кінець ХХ століття.

З 1508 до 1898 року Пуерто-Ріко був колонією Іспанії. За Паризьким договором від 10 грудня 1898 року, який поклав край Іспано-американській війні, острів перейшов до Сполучених Штатів в якості протекторату. В 1900 року конгрес Сполучених Штатів Америки прийняв закон Форейкера, відповідно до якого на зміну військовому уряду прийшов цивільний уряд і на основі всенародного голосування були проведені вибори в законодавчі органи. Разом з тим губернатор і члени Виконавчої ради призначалися Вашингтоном і зберігали широкі повноваження в сфері контролю над законодавчими органами. Самоврядування було укріплене з ухваленням органічного закону (закон Джонса) в 1917 році, відповідно до якого на додаток до державного механізму, створеного на основі закону Форейкера, був прийнятий білль про права і передбачені вибори в сенат на основі всенародного голосування. Губернатор же, як і раніше, призначався Вашингтоном, і, як і раніше, володів правом вето на законодавчі акти [4, 3-4].

Відповідно до цього закону всі пуерторіканці отримали американське громадянство, хоча палата представників, що є законодавчим органом, вибори в який проводяться на основі всенародного голосування, і заперечувала проти цього заходу[4, 4].

У 1948 році під час позачергової сесії Законодавчих зборів були прийняті три закони, які передбачали покарання за здійснення дій проти уряду Пуерто-Ріко. Один з них був підписаний губернатором і став законом 53, відомим також як "Ley de la Mordaza", або "Закон кляпу". Відповідно до того закону пропаганда насильницького скидання уряду острова кваліфікувалася як фелонія¹. Закон кваліфікував як фелонію також друкування і публікацію певних матеріалів, так само як і організацію груп або зборів з метою скидання уряду [4, 4].

Крім того, в 1948 році після ухвалення конгресом Сполучених Штатів Америки державного закону 362 були проведені перші всенародні вибори губернатора, що поклали край низці призначень губернаторів з Вашингтона. У 1950 році Конгрес Сполучених Штатів Америки прийняв державний закон 600, який передбачав формування конституційного уряду мешканцями Пуерто-Ріко. Був проведений референдум з цього питання, і 4 червня 1951 року 76,5 відсотка пуерторіканців, що взяли участь в голосуванні, схвалили цей закон. У серпні 1951 року, після прийняття конституційної конвенції, сторони підготували проект Конституції. 3 березня 1952 року проект Конституції представили народу Пуерто-Ріко, який і схвалив його 81 відсотком населення в ході референдуму. Проект був

---

¹ Одна з основних категорій злочину в кримінальному праві Великобританії і США, до яких, як правило, відносяться найбільш тяжкі злочинні діяння. Поділ злочинів на фелонію і місдмінори виник в середні віки в Англії спочатку в рамках норм загального права, а потім почав проводитися у статутах (актах парламенту). Формальною ознакою фелонії служили покарання у вигляді страти і конфіскації майна, а після того, як їх майже всюди відмінили - інші передбачені національним законодавством санкції. У кримінальному праві США і Великобританії фелонією визначалася категорія злочинів, які по ступеню небезпеки знаходяться між державною зрадою і місдмінором. Також фелонія - це поняття феодального права, під яке підводився кожен ганебний вчинок або образа у взаємних відносинах сеньйора і васала. Відповідно цьому фелоном називався зрадник і бунтівник. Феодальне право дуже детально розробило всі випадки фелонії, як з боку васала, так і з боку сеньйора.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

направлений на затвердження в конгрес Сполучених Штатів Америки і прийнятий 25 липня 1952 року на основі державного закону 447 за умови внесення конкретних змін в білль про права [4, 4]. Зміни були внесені, незважаючи на те, що висловлювалися заперечення з приводу того, що конгрес Сполучених Штатів Америки не може змінювати конституцію в односторонньому порядку. В результаті всенародного референдуму і ратифікації закону конгресом народилася "Співдружність" Пуерто-Ріко, що є приблизним перекладом терміну на іспанській мові, використаного в Конституції: "Estado Libre Asociado de Puerto Rico".

Навіть після ухвалення Державного закону 600 і створення в Пуерто-Ріко конституційного уряду всі законодавчі акти, які стосувалися відносин території із Сполученими Штатами, продовжували залишатися в силі. Ці положення склали Закон про федеральні відносини, відповідно до якого Пуерто-Ріко включили в торгіву, тарифну і кредитно-грошову системи Сполучених Штатів. Крім того, на Сполучені Штати покладалася відповідальність за оборону Пуерто-Ріко.

У 1958 році Законодавчі збори Пуерто-Ріко прийняли законопроект із проханням внести зміни до Закону про федеральні відносини. Наступного року, через всього лише сім років після ухвалення Конституції, конгресу Сполучених Штатів були представлені три законопроекти, що передбачали зміну політичного статусу території, але по жодному з них не було ухвалено рішення. Потім, в 1967 році був проведений плебісцит, в ході якого місцевим жителям пропонувалося зробити вибір між отриманням незалежності, входженням до складу Сполучених Штатів або збереженням статусу Співдружності. За останній варіант висловилися 60,41 відсотка учасників голосування [3, 4].

Здавалося, зовні усі роки спостерігався процес послідовного входження Пуерто-Ріко в політичний простір США. Тим не менш, упродовж багатьох десятиліть питання, що виникали навколо проблеми самовизначення Пуерто-Ріко, не залишають порядок денний спеціальних органів ООН. В структурі цієї організації проблемами деколонізації опікуються одразу два комітети: Четвертий комітет генеральної Асамблеї ООН (Спеціальні політичні питання та пи-

тання деколонізації) та Спеціальний комітет з питання про хід виконання декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам [8].

Четвертий комітет ГА ООН протягом останніх років майже не розглядав проблему Пуерто-Ріко, оскільки статус цієї території не дозволяє ставитися до неї однозначно. З одного боку, свого часу, одразу після прийняття й ухвалення урядовими колами США Конституції Пуерто-Ріко, ООН виключила цю територію з переліку таких, на які поширюється декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам [6]. І в цьому вона керувалася власною Декларацією про Принципи, якими держави-члени ООН мають керуватися, приймаючи рішення про те, чи зобов'язані вони передавати в ООН інформацію, передбаченою статтею 73е статуту ООН [7; 8]. Разом з тим численні петиції, які спрямовують до ООН представники громадських та політичних організацій Пуерто-Ріко, постійно спонукали тримати це питання в полі зору.

Тому ООН все ж таки внесла проблеми, пов'язані з Пуерто-Ріко, до компетенції Спеціального комітету з питань про хід виконання Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам, в рамках якого й проходить головна частина обговорення згаданих проблем.

На 11-м і 12-м засіданнях Спеціального комітету ООН з питань деколонізації 6 липня 2000 року виконуючий обов'язки Голови привернув увагу до пам'ятної записки, в якій містився перелік організацій, що звернулися з проханням про заслухання в Комітеті з даного пункту, а також до відповідної доповіді, підготовленої Доповідачем Спеціального комітету. На тих же засіданнях Спеціальний комітет ухвалив задовольнити ці прохання і заслуховував представників відповідних організацій (див. A/AC.109/1999/CRP.4).

У 1998 році в одній з резолюцій Спеціальний комітет знов виразив надію на те, що уряд Сполучених Штатів Америки прискорить процес, який дозволить пуерторіканському народу здійснити в повному обсязі своє невід'ємне право на самовизначення і незалежність відповідно до резолюції 1514 (XV), а також резолюцій і рішень Спеціального комітету щодо Пуерто-Ріко [4, 12].

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Проте позиція ООН не цілком відповідала всьому спектру існуючих поглядів на дану проблему. До їх числа слід, як мінімум, додати позицію США, а також численних пуерторіканських організацій, які переслідували заповітну мету - вибороти незалежність Пуерто-Ріко, або визначити його статус в інший спосіб. Це проявилось під час дискусій в ході роботи Спеціального комітету.

Починаючи з 1953 року Сполучені Штати послідовно відстоювали свою позицію відносно статусу Пуерто-Ріко і компетенції органів Організації Об'єднаних Націй в цьому питанні. У своїй резолюції 748 (VIII) від 27 листопада 1953 року Генеральна Асамблея звільнила Сполучені Штати від їх зобов'язань, що витікали з положень розділу XI Статуту Організації Об'єднаних Націй. З тих пір Сполучені Штати незмінно наполягали на тому, щоб Пуерто-Ріко здійснило своє право на самовизначення, досягло повного самоврядування, вільним і демократичним волевиявленням вирішило вступити у вільну асоціацію із Сполученими Штатами і, таким чином, як недвозначно наголошується в резолюції 748 (VIII), більш не відносилось до сфери компетенції Організації Об'єднаних Націй [6].

На п'ятдесят першій сесії Генеральної Асамблеї представник Сполучених Штатів заявив в Четвертому комітеті, що питання про політичний статус Пуерто-Ріко розглядалось на декількох плебісцитах. Результати цих плебісцитів показали, що прихильників незалежності Пуерто-Ріко небагато. Переважна більшість пуерторіканців виступила за збереження статус-кво, а це означало, що дане питання не мало жодного відношення до роботи Комітету.

27 лютого 1997 року до конгресу Сполучених Штатів був внесений законопроект (резолюція палати представників № 856, відома також під назвою "законопроект Янга" - на ім'я його автора, Дону Янга) у зв'язку із запропонованим проведенням плебісциту в 1998 році. У разі ухвалення такого закону президент Сполучених Штатів мав би підготувати і представити на схвалення Конгресу план на перехідний період тривалістю не більше 10 років, який забезпечив би досягнення Пуерто-Ріко повного самоврядування. Якби більшість учасників плебісциту висловилися за статус штату, то закон передбачав би, зокрема, вказівку в згаданому плані на перехід-

ний період фактичної дати включення Пуерто-Ріко протягом 10 років до складу Сполучених Штатів. Таким чином, законопроект Янга фактично обумовлював позицію уряду Сполучених Штатів результатами плебісциту. Палата представників прийняла цей закон 4 марта 1998 року 209 голосами проти 208. Проте сенат не розглянув його до закінчення сесії конгресу, і, таким чином, він втратив свою силу.

Не дивлячись на те, що Конгресу не вдалося зробити так, щоб результати голосування мали для уряду Сполучених Штатів юридичну силу, плебісцит був проведений в заплановані терміни 13 грудня 1998 року; у нім взяв участь 71 відсоток виборців. Результати голосування розподілилися таким чином: 50,4 відсотка – за жодний із запропонованих вище варіантів, 46,7 відсотка – за статус штату, 2,3 відсотка – за незалежність, 0,3 відсотка – за вільну асоціацію і 0,06 відсотка – за статус співдружності. Після оголошення результатів плебісциту 1998 року президент Клінтон заявив, що працювати разом з конгресом і керівниками Пуерто-Ріко, "щоб дозволити пуерторіканцям краще зрозуміти, який з існуючих варіантів вони вважають кращим", і запевнив, що, як і раніше, "готовий реалізувати вибір більшості в питанні про майбутній статус Пуерто-Ріко" [4, 13].

У березні 2000 року Спеціальний комітет надіслав листи декільком політичним партіям в Пуерто-Ріко, а також деяким організаціям, які раніше підтримували зв'язок із Спеціальним комітетом з цього питання, і запропонував їм донести Доповідачеві свої думки про події, пов'язані з Пуерто-Ріко і що відбулися після представлення доповіді. Аналогічний лист був направлений представникові Сполучених Штатів при Організації Об'єднаних Націй.

Голова пуерторіканського Атенеума Едуардо Моралес Коль від імені цієї установи в своєму листі представив міркування, згідно з якими Пуерто-Ріко, як і раніше, стикається з двома тісно зв'язаними, але окремими проблемами: а) його остаточний політичний статус; б) його колоніальний статус. Оскільки політики в Сполучених Штатах і Пуерто-Ріко наполегливо виступають за рішення проблеми колоніального статусу, в першу чергу, шляхом ухвалення рі-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

шення з проблеми остаточного політичного статусу, жодна з цих двох проблем ніколи не буде вирішена. Автору послання предсталося очевидним, що консенсус відсутній і що пуерторіканці ніколи однак не віддадуть переваги тому або іншому остаточному політичному статусу. Тим часом подальше здійснення Сполученими Штатами політичної влади над їх пуерторіканською колонією суперечить Статуту Організації Об'єднаних Націй і, крім того, положенням резолюції 1514 (XV) [4, 14-15].

Едуардо Моралес Коль також зазначив, що "Сполучені Штати, діючи незаконно і аморально, використовують цю ситуацію з метою увічнити свої відносини з Пуерто-Ріко як відношення між імперією і колонією... Далі він наполягав, що "ситуація може показатися безвихідною, але це не так. Її можна врегулювати, визначивши, що слід вирішити в першу чергу - проблему колоніальної влади або проблему остаточного політичного статусу. Я вважаю, що спочатку слід вирішити проблему колоніального статусу". Також автор листа запропонував своє власне бачення того, яким чином можна вирішити проблему самовизначення народу Пуерто-Ріко.

Першим кроком до вирішення цієї проблеми, на його думку, повинно було стати звернення до Сполучених Штатів з наполегливим закликом визнати повний суверенітет пуерторіканського народу. Попереднє надання пуерторіканцям суверенітету він вважав єдиним шляхом вирішення обох проблем, оскільки тільки цей крок, на його думку, додав би статусу гнучкий характер, дозволяючи його змінити і перетворити в постійний після його схвалення. Крім того, це розглядалося ним як єдиний спосіб вирішення обох проблем, навіть в застійній ситуації.

Мурьенте Перес від імені Нового пуерторіканського руху за незалежність зазначив, що "Сполучені Штати намагаються ввести міжнародне співтовариство в оману, вселяючи йому думку про те, що з колоніальним статусом Пуерто-Ріко покінчено. Разом з тим проблема колоніального статусу території все ще існує, хоча Сполучені Штати і відмовляються визнати це, так само як і вживати заходи, з тим щоб остаточно її вирішити" [1, 4]. Далі автор послання звернув увагу на думку, виголошену на десятій нараді країн Ру-

ху неприєднання¹, що пройшла в Картахені в квітні 2000 року. "На ній, – зазначив М.Перес, – міжнародне співтовариство підтвердило свою прихильність справі деколонізації Пуерто-Ріко" [1, 4].

Голова Колегії адвокатів Пуерто-Ріко Едуардо Вільянуева Муньос від імені цієї установи представив власне письмове повідомлення, в якому наголосив на необхідності вирішення питання про статус Пуерто-Ріко в рамках роботи органів ООН. Зокрема, він нагадав, що в прийнятій Спеціальним комітетом з деколонізації резолюції А/АС.109/1999/28 були схвалені ідеї звільнення пуерторіканських політичних ув'язнених і виводу з острова В'єкес військово-морських сил Сполучених Штатів. Крім того, в ній було визнано законне право Пуерто-Ріко на самовизначення. З червня 1999 року ці згадані вище частини резолюції не виконані, переважно у зв'язку з особливою позицією уряду США.

Він наголосив на тому, що уряд Сполучених Штатів продовжує порушувати право Пуерто-Ріко на самовизначення у всіх питаннях, які входять в його внутрішню компетенцію. "Цими діями, додав автор послання, – він також порушує положення ряду міжнародних договорів, в яких визнається право Співдружності Пуерто-Ріко на самовизначення. Така позиція знайшла відображення в рішеннях Верховного суду Сполучених Штатів, де Пуерто-Ріко називається однією з територій Сполучених Штатів" [4, С.15-16].

В 2000-му році, під час обговорення цього питання на засіданні Спеціального комітету, Лінда Бакиель, яка виступала від імені Націоналістичної партії Пуерто-Ріко, вказала на наступні чотири проблеми.

По-перше, В'єкес, як і раніше, є окупованим збройними силами Сполучених Штатів: 31 січня 2000 року президент Сполучених Штатів Клінтон проігнорував вимогу народу Пуерто-Ріко припинити використання острівної муніципії В'єкес у військових цілях.

По-друге, очевидними є численні факти порушення прав пуерторіканців, деякі з яких навіть визнаються Федеральним бюро роз-

---

¹ Рух неприєднання (РН) – найбільша після ООН міжнародна організація. РН об'єднує країни, що проголосили основою свого зовнішньополітичного курсу неучасть у військово-політичних блоках і угрупованнях.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

слідувань (ФБР). У відповідь на питання, задані конгресменом Сполучених Штатів Хосе Серрано, уродженцем Маягуеса, директор ФБР Луїс Фрі визнав, що його установа застосовувала незаконні і насильницькі методи в його "брудній війні" з пуерторіканськими борцями за незалежність. Він згадав програму, проведення якої було офіційно припинене в кінці 70-х років після того, як про її існування стало відомо групі активістів американського антивоєнного руху. Фрі не зміг відповісти на питання Серрано про те, чи несе ФБР також відповідальність за тортури, із застосуванням радіаційного опромінювання, легендарного пуерторіканського патріота Педро Альбісу Кампосу під час його перебування у в'язниці за участь в боротьбі за незалежність з 1936 по 1964 рік. Він також не пролив світло на вбивство сина керівника боротьби за незалежність, адвоката Хуана Марі Брасу, Карлоса Мун'їса Варели і Анхеля Родрігеса Крістобаля, який був убитий, знаходячись у в'язниці в Таллахассі, Флоріда, за участь в мирних протестах проти військової окупації В'єтнама.

По-третє, продовжувала Л. Бакиель, політичні ув'язнені, як і раніше, чекають звільнення. Народ Пуерто-Ріко із захопленням прийняв звістку про звільнення 10 з 16 політичних ув'язнених країни, одночасно з цим виразив обурення з приводу тих 14 жорстких умов, які були для них поставлені. Вони включали заборону двом сестрам, які разом знаходилися у в'язниці, зустрічатися після їх звільнення, вимогу до всіх підписати документи про те, що вони відмовляються від озброєної боротьби, розпорядження про те, щоб звільнені здали на вимогу аналізу сечі, і правило, що дозволяло федеральним поліцейським наглядачам входити до них в будинки без попередження у будь-який час дня і ночі. Крім того, чимала кількість учасників руху за незалежність, як і раніше, знаходилися у в'язницях. Цей факт також відмітила доповідачка [4, 16-17].

Від імені організації "Об'єднання прибічників визнання статусу штату" Смантьяго Вальєнте висував дещо інші міркування: "Суверенітет, а не автономія, є предметом правової дилеми Пуерто-Ріко, - наголосив оратор, і продовжив свою думку. - Про суверенітет, що розуміється як джерело і основа здійснення вищої юридичної влади над громадянами, що демократично заснували націо-

нальну державу, мовилося в резолюціях Генеральної Асамблеї, прийнятих в грудні 1960 року. У них пояснюється концепція самовизначення в процесі деколонізації. У резолюції 1514 (XV) Генеральна Асамблея ясно і чітко проголосила право народів на самовизначення і необхідність швидкого переходу до незалежності, а в резолюції 1541 (XV) запропонувала три шляхи для досягнення територією повного самоврядування. У цьому контексті "Об'єднання прихильників надання статусу штату" настійно закликає Спеціальний комітет виробити резолюцію, співзвучну з резолюцією 1514 (XV) і резолюцією 1541 (XV)" [2, 3].

Від імені Народно-демократичної партії(НДП) Сила М. Кальдерон висловилася за те, щоб будь-які дії з боку Організації Об'єднаних Націй починалися з визнання резолюції 748 (VIII) ГА ООН, в якій визнавалося, що Пуерто-Ріко досягло "статусу самокерованої автономної державної одиниці", і підлягає виключенню з переліку несамокерованих територій. Таке виключення було підтверджене пізніше, в 1963 році, коли Генеральна Асамблея затвердила переглянутий перелік територій, на які розповсюджується резолюція 1514 (XV), прийнята в 1960 році, і Співдружність Пуерто-Ріко в цьому переліку не фігурувала. Оскільки резолюція 748 (VIII) ніколи не відмінялася і не анулювалася, вона повністю залишається в силі. У резолюції 748 містилися завірення в тому, що Сполучені Штати належним чином враховуватимуть волю пуерторіканського народу у випадку, якщо він побажає "в чому-небудь змінити умови цього об'єднання".

Разом з цим, Сила М.Кальдерон визнала, що за минулі роки Сполучені Штати, поза всяким сумнівом, не повною мірою задовольняли законні сподівання пуерторіканців, пов'язані зі змінами. Комітет з деколонізації, проте, повинен визнати, що протягом останніх семи років каменем спотикання були не Сполучені Штати, а уряд Пуерто-Ріко, який неодноразово намагався йти проти волі пуерторіканського народу, підтримував анексію, примусово застосовуючи процедури, покликані забезпечити штучну підтримку ідеї анексії. Успіху це, звичайно ж, не мало, і народ Пуерто-Ріко продовжує відкидати ідею входження до складу федерації на правах штату.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Крім того, С.Кальдерон зазначила, що у випадку, коли уряд Співдружності Пуерто-Ріко не прагнутиме до забезпечення того, щоб в процесі самовизначення було враховано інтереси всіх політичних партій, навряд чи буде можливо винити уряд Сполучених Штатів у бездіяльності [4, 17-18].

Таким чином серед представників найбільш впливових партій і політичних рухів Пуерто-Ріко наприкінці ХХ століття не було єдності в поглядах на вирішення проблеми деколонізації Пуерто-Ріко. Для деяких з них взагалі треба ще обґрунтувати твердження про необхідність зміни статусу в бік деколонізації.

Та вже наявність цієї проблеми, її всенародне обговорення, яке було викликано, безсумнівно, великим значенням цього питання для більшості пуерторіканців, свідчить про те, що спеціальний комітет ООН з питань деколонізації обрав це питання для спеціального спостереження не дарма.

7 листопада 2000 року в Пуерто-Ріко відбулися загальні вибори губернатора і комісара-резидента в конгресі Сполучених Штатів. Обиралися також члени місцевого сенату і палати представників, а також члени різних муніципальних і місцевих органів. Слід зазначити, що хоча ці вибори проводилися того ж дня, що і президентські вибори в Сполучених Штатах, пуерторіканці не мали права брати участь у виборах Президента Сполучених Штатів [5, 7].

Проведення загальних виборів як в Сполучених Штатах Америки, так і в Пуерто-Ріко викликало паузу в активних зусиллях за рішенням питання про його остаточний статус. Проте в червні 2000 року президент У. Клінтон зробив кроки до створення механізму для проведення офіційного діалогу з Пуерто-Ріко щодо його майбутнього політичного статусу. Ця ініціатива була запропонована після зустрічі в Білому домі між Президентом, пуерторіканськими політичними лідерами і членами конгресу Сполучених Штатів.

23 грудня 2000 року У. Клінтон видав меморандум з питання про врегулювання статусу Пуерто-Ріко. Згодом, в грудні 2000 року, була створена робоча група, яку попросили до травня 2001 року

представити рекомендації щодо варіантів політичного статусу Пуерто-Ріко [5, 8].

Основна мета Президента полягала в уточненні варіантів статусу, згідно з яким острів міг би отримати уряд, який, за словами представника Білого Дому, був би "повністю демократичним".

Ця ініціатива не залишилася без уваги спеціальних органів ООН. У Спеціальному комітеті знову було піднято три конкретні питання, пов'язаних з особливим політичним статусом Пуерто-Ріко і його недостатньо демократичними відносинами із Сполученими Штатами. До цих питань належали наступні: а) присутність озброєних сил Сполучених Штатів, що продовжується, в Пуерто-Ріко, і особливо на острові В'єкес; б) утримання під вартою в Сполучених Штатах пуерторіканців, виступаючих за незалежність, по звинуваченню в змові про заклик до заколоту і зберігання зброї; і в) застосування страти до пуерторіканців, засуджених за порушення федеральних законів [5, 9-10].

Питання про застосування страти до пуерторіканців, засуджених за скоєння злочинів, можна визнати як найбільш показовим серед тих, які свідчили про колоніальний статус острова. У справах Ектора Оскара Акости Мартінеса і Хоеля Рівери Алехандро суддя окружного суду Сполучених Штатів Сальвадор Каселльяс ухвалив, що страта за порушення федеральних законів не застосовується в Пуерто-Ріко, оскільки його населення не приймає участі у федеральних виборах [43, 9]. У своїй ухвалі суддя Каселльяс заявив наступне: "Немислимо, щоб вища міра покарання, страта, застосовувалася відносно американських громадян, яким відмовляють в праві прямо або побічно брати участь в уряді, що приймає закон про таке покарання і затверджує його застосування" [5, 9].

Присутність збройних сил Сполучених Штатів на острові займає друге місце серед найбільш важливих питань і свідчень невольності Пуерто-Ріко. У січні 2000 року пуерторіканський губернатор Росселло і президент Сполучених Штатів Клінтон уклали угоду, відповідно до якої Військово-морським силам було дозволено відновити учення на В'єкесі, але без застосування споряджених боєпри-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

пасів, а час учбової підготовки не мав перевищувати 90 днів на рік. У свою чергу, в листопаді 2001 року планувалося провести референдум, на якому населенню В'єкеса належало вирішити, чи слід військовим назавжди покинути острів або залишитися на особливих умовах, які включатимуть виділення 50 млн. дол. США на вдосконалення інфраструктури і інші будівельні роботи. Якби ВМС було дозволено залишитися, то вони змогли б відновити застосування бойових снарядів. Тим часом ВМС обіцяли надати 40 млн. дол. США у вигляді економічної допомоги незалежно від підсумків референдуму. Проте, зрештою, рішення за наслідками референдуму повинно було ухвалюватися конгресом Сполучених Штатів, а не ВМС, а в конгресі одностайності в цьому питанні не спостерігалося.

Не дивлячись на вищесказане, протестуючі мешканці В'єкеса, що добивалися припинення учень, негайно почали кампанію громадянської непокори, розбивши табори на території стрільбища, з тим щоб запобігти подальшим бомбометанням. Серед протестуючих був лідер ППН Рубен Берріос Мартінес, який залишив свою посаду сенатора, з тим, щоб очолити акцію протесту, і який згодом провів на території стрільбища 11 місяців [5, 9-10].

Сила Кальдерон виступила проти всіх подальших бомбометань і піддала критиці угоду губернатора Роселльо з президентом Клінтоном, що передбачала продовження учень як мінімум до 2003 року.

Таким чином, адміністрація У. Клінтона наприкінці свого терміну знаходження при владі, не знайшла ефективних засобів для того, щоб заспокоїти громадськість Пуерто-Ріко, ані з приводу продовження американської військової присутності в регіоні, ані з питання про долю пуерторіканських ув'язнених, засуджених до смертної кари в у той час, коли вона не діє на території Пуерто-Ріко, ані з питання про остаточне самовизначення щодо міжнародного політичного статусу.

Разом з тим, У.Клінтон в своєму меморандумі відкрито визнав, що питання про статус Пуерто-Ріко не є остаточно вирішеним і ряд його ініціатив, які, щоправда, було розпочато в час, коли закінчувався термін його повноважень, спрямовувалися на те, щоб по-

класти край цій невизначеності. Долю цих започаткувань мали визначити президентські вибори.

Тим часом, підсумовуючи основні результати обговорення проблеми деколонізації Пуерто-Ріко наприкінці ХХ століття, в першу чергу слід зазначити, що серед головних її складових основне місце займають наступні:

- відсутність однаковості серед мешканців Пуерто-Ріко щодо майбутнього статусу цих територій;

- націленість основних правлячих партій на співпрацю з урядом США, який забезпечує Пуерто-Ріко стабільним фінансуванням на правах частини суверенної території Сполучених Штатів;

- наявність формального рішення ООН щодо виключення Пуерто-Ріко з переліку територій, позбавлених самоуправління;

- недосконалість правового арсеналу адміністрації Пуерто-Ріко, що в окремих випадках позбавляє пуерторіканців навіть елементарних прав на особисту безпеку;

- ізольованість Пуерто-Ріко від всеамериканського виборного процесу, відсутність повноважного представника в Сенаті, неможливість вплинути на вибори президента США;

- нарешті, як ознака колоніального статусу, неможливість усунення американських військових баз з території островів Пуерто-Ріко, незважаючи на всенародний протест проти продовження їх присутності.

Сукупність наведених ознак дозволила Спеціальному комітету ООН з питань деколонізації залишати це питання в своєму полі зору, розглядаючи його як особливий випадок, коли за умови номінального виконання програми надання території прав на самоуправління, між нею і управляючою державою зберігаються відносини, які можна цілком обґрунтовано охарактеризувати як колоніальні.

Використана література:

1. Краткий отчет о 10-м заседании Специального комитета по вопросу о ходе осуществления Декларации о предоставлении независимости колониальным странам и народам, состоявшемся в Центральных учреждениях, Нью-Йорк, в среду, 12 июля 2000 года (A/AC.109/2000/SR.10). - 16 с.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ:
ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

---

2. Краткий отчет о 11-м заседании Специального комитета по вопросу о ходе осуществления Декларации о предоставлении независимости колониальным странам и народам, состоявшемся в Центральных учреждениях, Нью-Йорк, в среду, 12 июля 2000 года (A/AC.109/2000/SR.11). - 13 с.

3. Решение Специального комитета, касающееся Пуэрто-Рико, от 10 июня 2002 года (A/AC.109/2003/L.3). - 22 с.

4. Решение Специального комитета, касающееся Пуэрто-Рико, от 11 августа 1998 года (A/AC.109/2000/L.3). - 22 с.

5. Решение Специального комитета, касающееся Пуэрто-Рико, от 12 июля 2000 года (A/AC.109/2001/L.3). - 23 с.

6. Резолюция 748 о Прекращении передачи информации согласно статье 73е Устава о Пуэрто-Рико (A/RES/748(VIII)). // <http://www.un.org/russian/ga/8/docs/res8.htm>.

7. Резолюция 1541 Генеральной Ассамблеи ООН о Принципах, которыми государства-члены ООН должны руководствоваться при разрешении вопроса о том, обязаны ли они передавать информацию, предусмотренную статьей 73е Устава (A/RES/1541(XV)) // <http://www.un.org/russian/peace/decolonization/garesol.htm>.

8. Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам (A/RES/1514(XV)) // <http://www.un.org/russian/peace/decolonization/index.html>.

9. Бермудес Г.М. С. Политика США в Пуэрто-Рико и освободительная борьба пуэрториканского народа - М., 1990. - 236 с.

10. Пояркова Н. Т. Колониальная политика США в Пуэрто-Рико (проблемы "свободно присоединившегося государства"). - М., 1985. - 134 с.

11. The Commonwealth of Puerto Rico / Office of the Commonwealth of Puerto Rico (Washington, D.C.), D.C. Office of the Commonwealth of Puerto Rico (Washington). - W., 1998. - 34 pp.

12. Foreign in a Domestic Sense: Puerto Rico, American Expansion, and the Constitution. Durham: Duke University Press, 2001. - 425 pp.

13. Morris, N. Puerto Rico: Culture, Politics and Identity. Westport, 1995. - 230 pp.

14. Duany, J. The Puerto Rican Nation on the Move: Identities on the Island and in the United States. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2002. - 154 pp.

15. Friedrich C. J. Puerto Rico: middle road to freedom: Fuero fundamental. - N.Y. - 1959. - 310 pp.

16. Samoiloff L. C. Puerto Rico: The Case for Independence. – N.Y. – 1974. – 324 pp.

17. Monge J. T. Puerto Rico: The Trials of the Oldest Colony in the World. – Yall. Univ. Press. – 1997. – 288 pp.

С.В. Саранов

ассистент кафедры всемирной истории
и международных отношений

*(Луганский национальный университет
имени Тараса Шевченко)*

**МИР, РАСКОЛОТЫЙ НА ДВА:
РЕАНИМАЦИЯ ИМПЕРСКОЙ ИДЕИ ЗАПАДА
В 90-Е ГГ. XX – НАЧ. XXI ВВ.**

В 1947 г., когда мир вышел из самой кровавой войны в истории человечества, выдающийся английский историк Арнольд Тойнби в одной из своих статей отмечал, что США и Советский Союз представляли собой "альтернативное воплощение огромной материальной силы человечества. Граница между ними прошла через всю землю, и голос их достиг края света".[.....]. Такое недвусмысленное определение отражало реальное соотношение сил на мировой арене и оставалось верным, фактически, вплоть до распада СССР в 1991 г. Сам факт распределения сфер влияния после окончания военных действий столь грандиозного масштаба не удивил практически никого из современников этого процесса, тем более, что подобные прецеденты достаточно часто встречались в истории Европы. Так, например, нечто подобное наблюдалось в системе международных отношений после окончания наполеоновских войн, когда был реанимирован "концерт" европейских держав, что, однако, не исключало жесткого силового противостояния между великими европейскими державами. После образования в 1871 г. единой Германской империи, внешняя политика которой на протяжении нескольких десятилетий бросала вызов системе европейского равновесия сил, напряженность на евро-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

пейском континенте нарастала и это стало важнейшей долгосрочной предпосылкой начала Первой мировой войны. Примеры можно продолжить, но их суть очевидна: возникновение силовых центров является неизбежным и вполне закономерным явлением в истории международных отношений.

Вторая половина XX в. ознаменовалась перманентным, практически незатухающим, противостоянием между Россией и Западом, получившим определение "холодной войны". То, что для Тойнби лично, историка старой классической школы, стало, в какой то мере, скатыванием мира в бездну, в то же время, оказалось блестящим подтверждением одного из концептов маститого британского историка, когда "История приходит в движение". Эти несколько десятилетий насыщены таким огромным количеством фактов, событий и дат, а в судьбах стран и народов произошли настолько революционные изменения, что их последствия смогут по достоинству оценить лишь последующие поколения исследователей этого периода. Образ "заката Европы", вышедший из под пера Освальда Шпенглера и других философов и мыслителей, действительно отражал уменьшение роли Запада в международных делах, но вхождение США на мировую арену после Первой мировой войны революционизировало систему международных отношений. По сути, речь шла о реанимации имперской идеи европейцев, тщательно отработанной ими в своих колониальных владениях на протяжении XIX в., но уже в совершенно иных исторических условиях и масштабах. Поскольку стержневой основой в ходе "холодной войны" было противостояние между Россией и Западом, то будет целесообразным рассмотреть его исторические корни, этапы, а также каким образом историческое наследие этого противостояния отразилось на взаимоотношениях между ними в 90-е гг. XX - нач. XXI вв.

На исторической арене в качестве единого политического целого Россия появилась в IX-X вв и фактически с самого своего начала ее взаимоотношения с западным миром были достаточно противоречивы. В тогда еще средневековом западном геополитическом пространстве доминировала Византия, и именно византийское влияние оказало и продолжает оказывать определяющее

влияние на весь ход русской истории. Принятие христианства в 988 г., бывшее своего рода "визитной карточкой" для вхождения в цивилизованный мир, стало, наряду с развитием государственной системы, надежной цементирующей основой исторического развития России. Как верно заметил современный английский историк Доминик Ливен, география – это одна из причин, благодаря которым Россия стоит особняком в истории империй. Это, в свою очередь предопределило специфику взаимоотношений между Россией и Западом в период Нового и Новейшего времени. Отстояв свое единое этническое целое в ходе фактически двухсотлетней зависимости от монголов, в период Нового времени русские вступают в качестве ученика более развитого на тот момент Запада. И здесь решающее влияние оказала реформаторская деятельность Петра Великого, который силой самодержавия поставил Россию на путь прогресса. Жаркие споры о петровском наследии начались, по сути, еще при жизни Петра, неоднозначность которого в русской истории сопоставима лишь с наследием Сталина. Но факт заключается в том, как верно заметил еще Арнольд Тойнби, что именно этот русский царь-модернизатор "запустил" Россию на орбиту исторического состязания с Западом, противоборства, не закончившегося по сегодняшний день.

Что же касается западного мира, то период XVII-XVIII в.в. стал эпохой закладки основ Британской и Французской колониальных империй, а начало девятнадцатого века ознаменовалось первым глобальным конфликтом на европейском континенте – эпохой наполеоновских войн. Вступление русского царя Александра I в Париж в 1815 г. означало окончательное вхождение России в "концерт" ведущих европейских держав. С тех пор и вплоть до образования Советского Союза в 1922 г. противостояние между Россией и Западом не прекращалось, имея, впрочем, не характер какого-то цивилизационного противостояния, а противостояния геополитических интересов.

Две мировые войны, словно разрушительный смерч, пронесли в истории Европы и мира первой половины XX в. Кризисные явления охватили весь мир, масштаб исторического Вызова, если следовать терминологии Тойнби, оказался настолько велик, что в

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

епоху перемен под вопрос были поставлены казалось бы достаточно устоявшиеся классические институты западноевропейского имперского доминирования во всем мире. И конечно же, в этом плане огромное значение сыграло вступление Соединенных Штатов Америки на европейскую политическую сцену. Эпоха холодной войны, явившаяся, по удачному определению американского государственного деятеля и историка Генри Киссинджера, словно по заказу, завершилась победой Запада.

Период 90-х г.г. XX- нач. XXI в.в. ознаменовался реанимацией имперской идеи западного мира и попыткой очередного искусственного раскола человечества на два противоборствующих лагеря.

О.Б. Серостанова

аспірант кафедри філософії та соціології
*(Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка)*

ОБМІННО-РОЗПОДІЛЬЧІ ВІДНОСИНИ У ГЛОБАЛЬНІЙ ГЕОПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ: ТЕНДЕНЦІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ

Домінуюча останнім часом тенденція до збільшення напруження та невизначеності динамічних контурів геополітичної системи пов'язана зі змінами у сфері суспільних відносин і тими нормативно-ціннісними регуляторами, які представляють її основу. Поширення простору діяльності людства, нещадне вичерпування природних ресурсів, дисбаланс у історично-еволюційних процесах між Північчю/ Заходом та Півднем/ Сходом, диспропорції у розвитку міжрегіональних відносин за принципом "центр-периферія", відсутність культурного діалогу та взаєморозуміння, а також останні події у міжнародній фінансовій сфері є свідченням нееквівалентності у функціонуванні обмінно - розподільчих відносин на мікро та макрорівні суспільного буття.

Дана проблема потребує дослідження та визначення самої категорії "обмінно-розподільчих відносин" з позиції її універсаль-

ності, системності та комунікативного значення для геополітичної системи. Це дозволить всесторонньо окреслити основні тенденції та перспективи для розвитку людства у цілому.

Обмінно-розподільчі відносини як один із вимірів соціальності представляє систему соціальних взаємодій, основою якої виступає ієрархізована циркуляція матеріальних та нематеріальних ресурсів на принципах віддаки та заміщення. При цьому, обмінні відносини характеризують дійовий механізм "...циркуляції цінностей та соціальних суб'єктів у аспекті віддаки" та заміщення, а розподіл – "...результату дії" [6, с. 616].

На вагомість визначеного типу відносин вказує і той факт, що диспропорції у системі обміну-розподілу призводять до відсутності суб'єктів, що ладні відповідати за дії руйнівних факторів на геоekonomіку, геополітику та геокультуру. Існуючий клас "транснаціональної еліти" [3, с.330], роль якого полягає у забезпеченні людства соціальними взірцями та кодами поведінки, не задовольняє потреби у еквівалентному обміні технологіями, інформацією ідеями, тощо, і розподіляє матеріальні та нематеріальні багатства на свою користь.

Таким чином, на сьогодні принципи віддаки і заміщення, що є основними у обмінно-розподільчих відносинах не набувають своєї дієвості, що ще раз підкреслює актуальність даного дослідження.

Останнім часом, визначення сучасних тенденцій та перспектив розвитку системи обмінів та розподілу відбуваються у рамках загальних робіт, що присвячені аналізу глобальної геополітичної системи. Зокрема, М.О. Чешков запропонував рамочну концепцію, де універсальний характер обмінів, поруч з соціальними зв'язками, відіграє вирішальну роль у формуванні нового типу організації – "...полісистема чи комплексна система" [9, с. 39]. Остання представляється як "...соціальна організація глобальної спільності..." [9, с.39].

Слід відмітити схожість поглядів М.О. Чешкова з позицією С. Персегіна до законів буття геополітичної системи, яка мала "рамочну" обмеженість [4, с. 701]. Досліджуючи систему обмінів та розподілу у сфері геополітики, геоekonomіки та геокультури, він відзначив місце обмінів при процесах соціальної перебудови на регіональному та глобальному рівнях [4, с. 703].

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

О.І. Уваров, характеризуючи глобальну систему через категорії часу, цивілізації та нелінійності, виявляв величезний потенціал суспільних відносин, у тому числі і одну з їх форм - "обмінно-розподільчих", у плані дослідження якісних змін глобального соціуму [цит. за 8, с. 109].

І. Валерстайн у руслі світ-системного підходу зазначав історичний корінь невірного розуміння обміну, яке з самого початку було налаштовано на виокремлення "...перспективних та відсталих історичних систем" [2, с.243]. Через визначення ролі обмінів та розподілу у сучасній капіталістичній системі, він зазначав їх вагомість у процесах центрово-периферійної організації взаємозв'язків.

Розглядаючи перспективи розвитку геополітичної системи у XXI столітті, О.І. Неклеса наголошував на двох шляхах, один з яких був пов'язаний з процесами масштабного поширення перерозподілу об'єктів власності, ресурсів, енергії [3, с. 336]. Це у свою чергу, має негативні наслідки для розвитку обмінних та розподільчих відносин у глобальній системі, які, згодом, призводять до їх деструктуризації та нормативної архаїзації.

Отже, обмінно-розподільчі відносини як компонента глобальної геополітичної структури мають як короткі, так і довгострокові тенденції та перспективи.

Серед актуальних питань нашого часу виділяють *проблеми екологічного характеру, збалансованого буття соціального та природного початків* [10, с. 50], яке на сьогодні не набуває дієвості і виливається у екологічну катастрофу: забрудненість водних артерій та повітря, висихання плідючих земель та зменшення запасів харчових продуктів, тощо. Розгорнута повномасштабна боротьба за "...контроль над ресурсами, населенням, простором, тощо" [10, с. 41], за необхідність володіння природними багатствами за для власних потреб.

Її вирішення на пряму залежатиме від того, як будуть розвиватись обмінно – розподільчі відносини усередині соціальної системи з одного боку, та соціальною і природною з іншого. Постає питання про впровадження інноваційних технологій, які б допомагали на принципах раціональності та взаємовигоди будувати відношення між екологічною та соціальною системами [7, с. 69].

Адже наслідки незбалансованого, варварського споживання природних ресурсів планети привело людство до межі катастрофи та нестачі базових для життя людства компонентів.

З проблемами незбалансованості відношень між екологічною та соціальною системами пов'язана і тенденція до *руйнування сільського типу життя* [2, с. 43]. Адже низька винагорода за важку сільську працю нееквівалентна межі прибутку капіталіста, який з власної користі продає її на ринку. Сільську молодь не влаштовує такий диспропорційний розподіл і вони поповнюють армію шукачів кращої долі, що призводить до поширення міграційних потоків. Останні передбачають активне втручання нових суб'єктів – носіїв іншої культури та соціального знання до сталої соціальної структури. Це створює умови для розвитку через мультірізноманітність та обумовлює трансформацію існуючих систем обмін-розподілу, які призводять до *проблем маргіналізації* не тільки на інституціональному рівні, а й на міжособистісному, регіональному, глобальному.

Маргіналізовані інститути нещадно розмивають цілісність усіх базових норм соціального цілого [1, с. 27]. Це реальна загроза для багатой Півночі, яка втрачатиме риси цивілізованості та спокою і для бідного Півдня, який у споживчих пошуках блукатиме по тунелю франшизів та ярликів, не замислюючись над реальністю знищення традицій та ідентичності.

Тому, на даний момент, постає питання по створенню якісної системи соціальних інститутів [7, с. 69], що відповідали б за управління та збереження балансу між рівнем життя та нагальними потребами того чи іншого регіону. Це можливість налагодження взаємобмінів соціальним кодом, побудованого за принципом взаємної віддаки [1, с. 99].

Серед основної тенденції буття геополітичної системи є *поширення дії принципу "Центр-периферія" у обмінно-розподільчих відносинах на регіональному та глобальному рівнях* [4, с. 703; 10, с. 40]. Вона впливає на розповсюдження "...нестійких осередків (кластерів) або зон" [10, с. 41], які порушують стабільність структури та збільшують розрив між Північчю та Півднем.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Показовим взірцем згубних наслідків центрально-периферійної організації системи обмінів та розподілу є конфлікти на Кавказі, Балканському півострові, Тропічній Африці, Близькому Сході, розпад соціалістичного табору (крах СРСР, республіки Югославія, тощо), диспропорційність у доступі до інформації багатьох регіонів планети (поширення Інтернету, розвиток преси та ЗМІ, тощо).

У світі центрально-периферійного обміну-розподілу владних повноважень суб'єктів геополітичної системи все частіше постає питання про створення компромісів, пошуках розумної крапки між бажаною потребою одних суб'єктів та реальною ресурсозабезпеченістю інших.

Перспективність такого вирішення проблеми обумовлена здатністю до розкриття прихованого у обміні геокультурного потенціалу – герменевтичної якості. Остання ладна врівноважити напружену боротьбу Півночі та Півдня за значеннєвий простір: "...сучасна торгівля брендами є випещеною формою "продажу" національної або групової унікальності" [4, с.724].

Пов'язана з проблемами центрально-периферійної організації обмінних та розподільчих відносин тенденція до *превалювання принципу заміщення над віддакою* [10, с. 41], є свідченням прозорості існуючих комунікаційних потоків, а також відсутності реальних норм та зобов'язань при їх функціонуванні.

Для сучасної геополітичної системи є характерним принцип "замішуючого розвитку" [9, с.45]. Він проявляється при процесах інтеграції та адаптації нових норм – зв'язок у повсякденне буття глобальної спільноти. Так, наприклад, у боротьбі за ті чи інші природні ресурси створюються нові правила на користь сильнішого дійового суб'єкта, який здійснює обмін за тим же центрально-периферійним принципом, а також розподіляє витрати з мінімальним ризиком для себе. При цьому видає це за "якісно нову" норму регулювання та управління суспільними благами.

Інша тенденція, яка має місце при динамічному розвитку глобальної спільноти є *розуміння позиції у просторовому вимірі*, що відповідає за "...сполучення геополітичного регіону" [4, с. 707].

Позицію можна визначити як *соціальну систему взаємодій суб'єктів геополітичної системи у глобальному просторі*. Вона відповідає за

місце розташування та просторове поширення соціальних зв'язків та структур обміну-розподілу. Не аби яку роль у визначенні позиції суб'єктів геополітичної системи відіграє "відношення вартісного еквіваленту" існуючих матеріальних та нематеріальних потоків [4, с. 707]. Те наскільки вони будуть забезпечені такими якостями як свобода та відкритість, настільки можна буде казати про високу ступінь довіри у обмінно-роздавальних взаємовідносинах. В.М. Полтарович, характеризуючи процеси світового розвитку, також підкреслює важливість привілейованих позицій при активації перерозподільчих процесів [5, с. 92], які негативно впливають на відносини обміну - розподілу у плані обмеженості їх активності.

Тож проблема, яка спіткає сучасне людство, полягає у відсутності межі поширення позицій, коли зростання процесу вичерпаності ресурсів призводить до необхідності пошуків нового їх джерела за межами планети.

Сьомою тенденцією виступає *підлеглість суб'єктів геополітичної системи за принципом патрон-клієнтаризму*. За словами О.І. Неклесси, сучасний світ стає свідком "...неофеодальної ери панства і взаємних зіткнень "амбіційних корпорацій" - транснаціональних елітних груп різної пропорції" [3, с. 338]. На мій погляд, коріння проблеми занурені у історію розвитку індустріального, а згодом постіндустріального суспільства, що була заснована на "загальнопланетарній системі обмінів" [4, с. 728]. З крахом системи колоніалізму та розповсюдженням ліберально-демократичних принципів не зникає проблема патрон-клієнтурного розподілу національних багатств та диспропорційного обміну між регіонами. Вона з часом ще більше поглиблюється завдяки нашаруванню невдоволеності та нееквівалентності у доступі до основних благ розвинутої Півночі та занедбаного Півдня.

Серед можливих методів пом'якшення дії патрон-клієнтарного принципу пропонується створення якісно нової "...поствестфальської системи міжнародних зв'язків на чолі з "пануючою світовою державою" [цит. за 4, с. 339]. Але така перспектива не є подоланням кризи, а навпаки, переростає у ескалацію, напруження в обмінних та розподільчих відносинах глобальної геополітичної системи.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Перспективним, на мій погляд, постає інший варіант: поширення простору комунікаційних потоків обмінів та їх обмеженість яскраво окресленими нормами та правилами, "...укріпленням взаємної довіри..." [5, с. 100]. Дані процеси повинні пов'язуватись з формуванням глобальної структури обмінів на основі принципів віддачі, заміщення, поліфункціональності та збалансованості. Зазначені принципи знайшли би своє призначення у процесах циркуляції матеріальних та нематеріальних цінностей (розуміння, ідеалів, соціальних кодів, текстів, товарів, послуг, технологій, тощо). Це можливий вихід суспільства від філософії споживання до філософії дій.

Проте й надалі спостерігається не вихід глобального суспільства на новий рівень розуміння обмінно-розподільчих відносин, а входу до глибокої кризи, заснованої на правилах перерозподілу ресурсів на користь багатой Півночі [3, с. 333].

Остання тенденція, яку мені хотілося б зазначити, пов'язана з формуванням *"нового класу" транснаціональної еліти*. За словами О.І.Некlessи, даний дійовий суб'єкт набуває можливості розгорнення своїх дій через поширення наслідків інформаційно-комунікаційної революції [3, с. 331]. Це у свою чергу уможливорює окреслення контурів глобальної структури обмінів та розподілу як єдиного простору циркуляції цінностей. Адже саме загально прийняті принципи комунікації ладні закласти фундамент для розвитку системи відносин у пропорційному співвідношенні [8, с. 127].

Проте на сьогодні ми не можемо казати про сформованість транснаціональної еліти через проблеми, що існують усередині її структури: різні вектори спрямування дій, відсутність чітко визначеної нормативно-ціннісної бази за принципами якої формувалися б суспільні відносини, а також невизначеність самого суб'єкту через його глобальний характер.

На мій погляд, до перспективи створення загальної моделі обмінно-розподільчих відносин слід віднести формування *"...групи базових взірців...та пошуки посередників між ними"* [8, с. 127]. На жаль, вона спіткається на проблеми визначення *"посередника - комунікатора"*, який відіграє ключову роль у системі обмінів та розумінні їх символічної складової.

Отже, проаналізувавши основні напрямки розвитку глобальної геополітичної системи, можна визначити наступні тенденції:

1. Дисбаланс у обмінно-розподільчих відносинах як усередині самої соціальної системи так і між соціальною системою та оточуючим середовищем.

2. Руїнування сільського типу буття та проблеми маргіналізації.

3. Поширення дії принципу "центр-периферія" у системі обмінів та розподілу на регіональному та глобальному рівнях.

4. Превалювання принципу заміщення над віддякою у обмінно-розподільчих відносинах.

5. Значеннєва зміна трактування "позиції" у просторовому вимірі.

6. Тенденція до переважання ролі принципу патрон-клієнтаризму у обмінних та розподільчих відносинах між суб'єктами геополітичної системи.

7. Формування нового класу транснаціональної еліти, що несе потенціал створення глобальної структури обміну-перерозподілу.

У руслі переусвідомлення ролі та значення обмінно-розподільчих відносин стає можливим визначення основного вектору у розвитку глобальної геополітичної системи. Дослідження комунікативного потенціалу системи обмінів-розподілу дозволить виявляти проблеми диспропорційного розвитку на різних рівнях глобальної спільності (інтерсуб'єктивному, субсистемному, міжрегіональному, тотальному).

Перспективним постає питання з визначення ролі обмінно-розподільчих відносин у можливостях розкриття духовно-інтелектуального потенціалу людства та винайдення центру-балансу глобальної системи.

Використана література:

1. Атоян А.И. Социомаргиналистика: Монография. - Луганск: РИО ЛИВД, 1999. - 456 с.

2. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: социология XXI века. - М.: Логос, 2004. - 368 с.

3. Неклеса А.И. ORDO QUARTUS: политическое пространство и новый субъект действия в XXI в. // Пространство жизни субъекта: единство и многомерность субъектообразующей социальной эволюции. - М., 2004. - С. 325-344.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

---

4. Переслегин С. Самоучитель игры на "мировой шахматной доске": законы геополитики // Классика геополитики XX века. - М.: ООО "Изд-во АСТ", 2003. - С. 700-731.

5. Полтарович В.М. Общество перманентного перераспределения: роль реформ // Пути России: двадцать лет перемен: 2005. - М., 2005. - С. 90-102.

6. Попов В.Б. Отношения распределения и перераспределения в процессе общественной эволюции // Вестник РАН. - 1997. - Т.67. - №7. - С. 615-621.

7. Серостанова О.Б. Проблемні ланки соціально-культурної трансформації світової системи // Інноваційний розвиток суспільства за умов крос-культурних взаємодій: у 6 ч. - Суми, 2008. - Ч. 4 (1). - С. 67-70.

8. Уваров А.И. Философия открытого нелинейного мира // Труды членов РФО. - М.: Рос. Академия наук, Российское философское общество. - 2005. - №10 (2005). - С. 104-130.

9. Чешков М.О. Глобальный контекст постсоветской России. Очерки теории и методологии мироцелостности. - М.: Центр конвертируемого образования Московского общественного научного фонда, ООО "Издательский центр науч. и уч. программ". - 1999. - 300 с.

10. Чешков М.А. Двойная спираль глобализации (опыт теоретического конструирования реальности). - М.: ИМЭМО РАН, 2007. - 178 с.

С.С. Бойчук

кандидат философских наук, старший преподаватель
кафедры философии права, истории и культурологии
*(Луганский государственный университет
внутренних дел имени Э.А. Дидоренко)*

ВОЗМОЖНОЕ И НЕВОЗМОЖНОЕ В КУЛЬТУРЕ: В ПОИСКАХ ГЛАВНОЙ ТЕМЫ НАШЕГО ВРЕМЕНИ

*Суть "нашего времени" – что оно все обращает в шаблон, схему и фразу.
Проговорили великие мужи. Был Шопенгауэр: и пессимизм стал фразой. Был
Ницше: и "Антихрист" его заговорил тысячею лошадиных челюстей.*

В.В. Розанов

Историк, наделенный хотя бы в минимальной степени даром поэтического воображения и при этом не лишенный способности

естетически *переживать* прошлое, обречен на постоянную борьбу с искушением запечатлеть живую стихию бытия посредством *слова*. Одного единственного волшебного слова, призванного занять отведенное только ему место в совершенном мироздании текста, и таким образом в своей безукоризненности приблизиться к уникальному движению кисти гениального художника или неповторимой гармонии звуков фуги. Конечная цель такого уподобления заключается в преодолении ограниченных выразительных возможностей безжизненного псевдознания научных терминов и преобразовании их в символы, безграничное смысловое поле, что несет в себе потенциал наиболее точного *нересказа* многообразия жизни. Важная роль символа при передаче горизонтов бытия обуславливается, прежде всего, тем, что, в отличие от иных форм фиксаций значений последний предполагает не просто эпистемологическую активность субъекта, но и созвучное с античной диалектикой "деяние самого дела, "претерпеваемого" мышлением" (Г.-Х. Гадамер). Фактически, при данной познавательной стратегии главной задачей исследователя является открытие себя для языка, на котором говорят вещи. Услышать и понять этот язык означает обратиться к слову не как приписываемому десигнату, а как означаемому, необходимо принадлежащему собственному бытию феномена. В полной мере бытийная структура языка понятого в качестве пространства объединения Я и мира открывает себя в сфере эстетически переживаемого, в том числе и в Истории.

Именно космос исторического есть тем уникальным пространством, где герменевтика слова нетождественная пониманию текстов и эстетическое мышление неравное эстетизации переплетается в особое единство *прекрасно-сообразного логоса*. Парадоксальный характер универсально-онтологической структуры *совершенного слова* проявляется в истории как в первом, так во втором и в третьем значении, волей судеб соединенных в рамках одного имени¹. Однако столь привычное для современного сознания разделение смыслов и подходов снимается в рамках герменевтической эстетики или эс-

---

¹ Существует три основных значения слова "история": вид реальности, вид знания, вид текста. Более подробно см. [5, С. 13-69]

тетической герменевтики Истории. Причина того, что только данная парадигма преодолевает все искусственные границы, проложенные теми, кто воспринимал историю в лучшем случае как профессию, но никогда как призвание, чрезвычайно проста. Лимесы проходят по линиям отношения к языку и слову, научному и художественному: история-реальность выступает пищей для двух желудков – истории-знанию и истории-тексту – что переваривают каждый по-своему и на выходе предлагают собственную трактовку общего материала при помощи доступных выразительных средств. В такой трактовке поражает удивительная близорукость и отсутствие элементарного чутья, не позволяющая понять: результат работы разных желудков в своей сущности един, разнятся случайные детали. Не вдаваясь в подробности пищеварительного, вернее, познавательного тракта физиков и лириков от истории, попытаемся увидеть Историю как единое целое бытия-как-языка и языка-как-бытия, действия-как-слова и слова-как-действия.

Так, перефразируя и в определенной степени конкретизируя Гадамера, скажем: история, которая может быть понята, есть язык, воспринимаемый нашей конечно-исторической сущностью. Данный язык *представляет* себя в историческом тексте, незнающем противопоставления поэтического историческому, в узком значении дынных терминов, вследствие того, что историк и поэт различаются не способом или формой выражения,¹[см. 1]. Это особое созвучие всегда представляло довольно серьезную проблему для адептов ограниченно понятой научности, мечтавших лишить сладкоголосую Клио ее чарующей форминги².

С прискорбной настойчивостью игнорируемая в последнее время связь истории с риторикой³ не дает раскрыться самой истории на страницах "исторических" произведений, словарный запас истори-

---

¹ "ведь и Геродота можно переложить в стихи, но сочинение его все равно останется историей, в стихах ли, в прозе ли" [1, С. 655].

² В данном контексте показательно присуждение Нобелевской премии по литературе Теодору Моммзену и Уинстону Черчиллю как авторам исторических произведений.

³ риторическая составляющая всегда была неотъемлемым элементом и художественной, и нехудожественной исторической литературы начиная с античности.

ка мешает языку Истории. Хотя не так давно великие историки прекрасно знали цену слова на странице: "Стиль Ранке обладает всеми достоинствами мастерской художественной прозы: ему присущи динамизм, яркость, разнообразие, свежесть языка. <...> Образы действующих лиц он рисует с точностью романиста. Распределение повествовательного пространства никогда не механистическое; место, отводимое каждому периоду, отражает драматический потенциал соответствующего материала. Наконец, его мастерство проявляется в *тщательном подборе слов* [подчеркнуто], прежде всего эпитетов" [цит. по 5, С. 64]. Благодаря внимательной и скрупулезной работе над словами становится возможна речь прекраснособразного *логоса* Истории и тогда нам открывается история через волшебство слова, поэтическое проницание (В.Одоевский) живописание истории, историческое искусство (Ф.Шеллинг).

Наиболее подходящим и интересным для рассмотрения материалом, достаточно ярко представляющим уникальное положение *совершенного слова* в описании-пересказе, бесспорно, выступают попытки сформулировать-передать сущность значительных исторических структур. Такие обобщения, откровенно пугающие многих историков и привлекающие дилетантов, принуждают эпоху предстать в ограненной фразе, а переломная точка, значительное событие схватывают в единственно возможной мысли. Примерами подобных абсолютно конкретных абстракций являются создавшее Ренессанс в качестве мифа европейской культуры "открытие мира и человека" Я.Буркхардта, равновеликий ответ Э.Жильсона о невыразимо сложной арифметике Возрождения и Средневековья¹, гениальные словосочетания Т.Карлейля о Французской революции ("Лев вытягивается в последний раз" или "террор в порядке дня"). Умножать иллюстрации можно до бесконечности, поэтому упомянем лишь иена тех, кто писали на языке самой Истории: И.Тэн, О.Шпенглер, Л.Карсавин, П.Бицилли, А.Тойнби, Ле Гофф, Л.Февр, Э.Панофски... список остается неполным и открытым для дополнений.

---

¹ Ренессанс понимают как Средние века плюс человек, в то время как последний - Средние века минус Бог

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

По своей форме и природе данные словесные эквиваленты исторических сущностей ни в коей мере не сходны с аннотациями к книгам. Скорее всего, они подобны красочным и живописным названиям несозданных творений неудавшихся писателей, гениальных графоманов, мечтавших о бессмертных поэмах и трагедиях, но посвятивших свою жизнь иной деятельности. Именно такие имена, не рожденных текстов, рассказывают о себе больше, чем сотни страниц, испещренных мелкими буквами. В частности, ненаписанные новеллы Освальда Шпенглера "О повешенном и его невесте, отдавшей палачу", "О замурованных в стене любовниках" [см. 8] оказываются сродными духу открытия "самого само" исторического момента.

Столь нелестное, на первый взгляд, сравнение, на первый взгляд, призванное свидетельствовать против самой идеи *охоты* на великие слова, "пышные наименования" (Ф.Ницше), на самом деле есть похвала, которую слышит постренессансное сознание европейского человека. Философские предпосылки, превращающие хулы в хвалу, в искренней вере в онтологический и аксиологический приоритет возможности перед существующим¹, открытости всему многообразию равнозначных реальностей перед одной, ставшей смертью иных. Так же, как и названия повестей автора "Заката Европы", чеканные афоризмы языка проявленности исторического содержат в себе не только непосредственно наличное содержание, но и еще нечто иное, чему только суждено проявится благодаря другому сознанию. Тем не менее, одна незавершенность не в состоянии претендовать на абсолютную полноту и совершенство, необходима первичная субстанция, позволяющая сформироваться тому, что не было сказано, но могло быть. Образцом такого единства выступает грустная шутка ироничного мирового разума, как бы в насмешку над титаном, объявившего в абсолютном созвучии с духом нашего времени именно Пиету Ронданини, "последним неоконченным шедевром Микеланджело" и закрепившим за этой ста-

---

¹ Произошедший в эпоху Возрождения мировоззренческий переворот лишил бытие атрибута ценностнозначимого и объявил потенциальность абсолютном.

туей самое почетное место во всех туристических путеводителях по Милану.

Со времен Декарта ни одна, даже самая робкая попытка философской медитации не имеет права обойти вопросы метода, поэтому ограничивать изложение только обоснованием онтологического статуса изысканности и красоты языка при высказывании собственной сущности моментов истории не представляется допустимым. Обращение к теме как возможны суждения о главной теме некоторой исторической эпохи предполагает выявление определенных имплицитных философских посылок, что присутствуют в основании данных суждений. Среди многообразия вариантов методологических оснований выделяются несколько познавательных стратегиях, о которых имеет смысл говорить.

Первая – наиболее распространенная и наименее верифицируемая – мистическая парадигма проникновения в сущность вещей и формулировки на основании интуитивного прозрения, молниеносной догадки. Различными по качеству россыпями озарений подобного толка изобилует философская эссеистика, традиционно равнодушная к вопросам осмысления исторического. Однако главный недостаток любой системы при доказательстве чего-либо апеллирующий исключительно к неповторимому субъективному опыту человеческого я заключается в его принципиальной невыразимости. Фактически "мистическая" познавательная стратегия отрицает интеллектуальную коммуникацию между сознаниями, направленность на погружение в созерцание невысказываемого означает исключенное из любого философского осмысления.

Вторая модель поиска субстанциональной основы культуры или эпохи предлагает двигаться по пути картезианского очищения от случайного и сомнительного к ясному и очевидному. Отмысливая шаг за шагом неистинные моменты, заслоняющие субстанциональную основу духа эпохи, познающий субъект неминуемо открывает исходную образующую все иные первоформу эпохи. Желая убедиться в правоте или ошибочности суждений всегда имеет возможность повторить вслед за автором мыс-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

лительный эксперимент, проделанный в свое время еще Декартом, благо все необходимое имеется под рукой: рефлектирующий субъект, радикальное сомнение и предмет, очищаемый от предрассудков.

Третий вариант познания, позволяющий выразить центральную тему эпохи или культуры, ориентирован на апофатическое описание культуры посредством выделения того, что принципиально невозможно в той или иной исторической эпохи. "Для того, щоб дати визначення епосі, мало знати, що в ній діялось; попри це, доконче треба знати, що в ній не діялось, що в ній немодливо" [6, С. 370]. Столь оригинальная и обладающая серьезными эвристическими перспективами идея была высказана Х. Ортегой-и-Гасетом. Поверхностный критик, столкнувшись с таким подходом, глубокомысленно заметит: "В эпоху античности невозможны были полеты в космос, и что это нам дает для характеристики культуры Эллады?" Действительно, освоение Солнечной системы, как и построение паровой машины не стало центральной темы ни греческой, ни римской истории, и следует помнить, что это не было простой случайностью, а явилось закономерным следствием развития эллинской философии и науки.¹

Односторонний характер и беспорная ограниченность обозначенных познавательных стратегий вполне очевидна, но эти недостатки и пути их преодоления – тема для отдельной работы, поэтому оставим критику на будущее и попытаемся рассмотреть позитивные стороны и обнаружить плюсы – естественно при условии наличия последних. Единственным способом оценить познавательный потенциал метода является его применение при анализе исторической действительности.

Итак, тема нашего времени через призму апофатической характеристики, усложненной картезианскими медитациями и слегка украшенная озарениями в духе неverifiedируемых проникновений в невысказываемое.

---

¹ Подробный анализ проблемы технологии и физики (и в том числе вопрос принципиальной невозможности машиностроения) в Древней Греции присутствует в работах А. Койре [см.4]

Первая невозможность, формирующая духовное пространство нашего времени, была определена еще Ортегой-и-Гассетом в эссе "Упадок революций", где и была предложен сам принцип характеристики через "не". Испанский философ считает, что отличительная черта современной ему новой эпохи в жизни Европы, заключается в невозможности революций как духовного феномена [см. 6]. Человек с революционной душой, живущей идеями и рациональными проектами переустройства мироздания, растворяется в архаическом царстве вечного страха перед всем. Охваченная первобытным и непреодолимым ужасом душа человека похожа на пса, который ищет себе хозяина. "Теть забуто благородство й гордість, а імператив свободи, який звучав протягом століть, не знаходить найменшого розуміння. Навпаки людину охоплює потяг до рабства. Над усе вона хоче прислужувати: іншій людині, імператорові, чаклунові, ідолі" [6, С. 392].

Абсолютно верный диагноз нашей культуры, всем, кто готов спорить с великим испанцем можно просто посоветовать открыть окно и убедиться самим. Однако, именно через открытое окно нас попытаются убедить в обратном: смотрите, а все таки они происходят! Неужели слова Ортеги-и-Гассета также ничего не стоят как столь популярные среди сторонников теории Маркса неудавшиеся пророчества Фейербаха 1848 года о завершении эпохи революций в Европе.

Оставив в стороне вопрос об организованности или стихийности (еще одна блестящая догадка Ницше – самоорганизующее стадо без пастыря) народных выступлений последних лет, обратим внимание только на концептуализацию этих событий. Вследствие того, что любая революция – прежде всего *метафора*, особая роль принадлежит последующему описанию, что несет гораздо больше информации об эпохи и о самих революционных событиях. Так факты того, что штурм Зимнего дворца оказался практически бескровным, а в Бастилии было освобождено всего несколько человек, менее значимы, чем символическое воссоздание этих начал двух "великих" революций. В то время как Французская и октябрьская революции осмысливались и концептуализировались как героические

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

деяння, "оранжевая" революція представлялась в виде народного гуляння, своеобразного Івана Купала с поиском цветка папоротника и межполовыми забавами на свежем воздухе. Закономерный итог, в эпоху упадка революций возможны только цветные и сексуальные революции...

Вторая невозможность нашего времени – героическое. Безликость и серая усредненность времени до такой степени нестерпимы, что "единственный и последний в безгеройное время герой – это увы, не какой-нибудь избавитель, а безумный Адольф. – И далее, продолжая мысль в сноске автор комментирует столь неоднозначную оценку. – По вагнерианскому счету... Зато рука не повернется, чтобы записать в герои – по такой же мифической мерке – Черчилля или даже Де Голля, Неру и (даже?) Мао Цзэдуна" [3, С. 422]. Вполне очевидно, что упоминание в контексте темы героического в современной эпохе художника и оратора не более чем риторический прием, подчеркивающий принципиальную невозможность быть героем в мироздании весело подмигивающих последних людей. В ушедшем веке героическое в истории иссякает при сохранении и усилении почитания героев.

Беглый взгляд на летопись мировой истории сторонника изысканной викторианской традиции разделявшей людей и героев, не найдет, где остановится и с упоением Одиссея устремится обратно в родное XVIII столетие, к аркольскому мосту, по которому навстречу славе и картечи бежали гренадеры, стремясь закрыть своими телами генерала с флагом революционной Франции. Отправляясь на поиски героев нашей истории, мы не найдем никого, и если, неожиданно вспомнив о несводимости героического исключительно к воинским подвигам¹, то нас ждет еще большее разочарование: пустота окажется лишь еще более пустой, и девальвированное значение слова харизма лишь слабое тому подтверждение.

После отказа от продолжения обреченных на неудачу поисков, уставшее сознание озарит вспышка: джунгли Боливии, вооруженные люди, идущие освобождать тех, кто с радостью поведет

---

¹ Певец героического в истории Томас Карлейль выделил несколько типов героев, в том числе поэт, писатель, пастырь.

своих освободителей на расстрел, и последний Герой эпохи, Че. Однако, почему мы обязательно забываем и не находим героизм в современной культуре. Неужели только потому, что помним: историю пишут большие батальоны, а как же тогда величие малого отряда, перекрывшего своими телами ущелье Фермопил? Бесмертие спартанцев – эпос, победивших в войне, в то время как современный миф о Че – это рассказ о Леониде в эллинских провинциях торжествующей персидской империи, правители которой решили оставить надежду покоренным и зарабатывать на продаже ее изображений.¹

"Сказано: "Если сами мы холопы, для нас не может быть героев". Мы не узнаем героя, даже если увидим его, – мы примем шарлатана за героя" [2, С.329].

Главная причина, вычеркнувшая наше время из списков героического, состоит в том, что в основании современной культуры находятся расплывчатые заранее шаблонные заготовки проживаемых жизней. Этот набор вариантов существований до такой степени совершенный, что в него входит даже стандарт для героя, с описанием всех запланированных героических деяний. Анатомия данной ситуации была описана уже Достоевским в сценах сновидений Ивана Карамазова и исповеди Ставрогина: первый сюжет показывает как культура деэссенциализирует сущности, а второй раскрывает механизм, обесценивающий грех и раскаяние. Сон и смех превратили высокую культуру в псевдокультуру *прирученных форм*.

В дальнейшем приручение антиреволюционной и негероической души осуществлялось посредством обмельчания всего достойного и упрощения всего сложного. "Наше время – это время упрощений. Успехом пользуются лозунги, все объясняющие теории, грубые антитезы <...> Упрощение – это насилие, заступающее место утерянной простоты. Простота допускает бесконечное число толкований, это мир в малом, наполненный и движущийся.

---

¹ Толерантность некоторых азиатских народов в вопросах продажи сувениров на базарах поражает, и именно такие отношения, по всей видимости, и находятся в основаниях политкорректности Западного мира.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ:
ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Упрощение конечно по своей сущности, это нить, которая движет нас, как марионеток; оно не допускает развития, оно пусто и неподвижно" [10, С. 148]. С точки зрения онтологии культуры и метафизики личности упрощение означает не что иное, как пустоту в структуре бытия. Последняя не похожа на демиургическую пустоту пифагорейцев или даосов: прекрасно-наполненную, многозначную и непостижимую, что выполняет действительно космоутроительную функцию, превращая бамбуковую палочку в волшебную флейту. Пустота нашего времени – это не возможность, а отсутствие, глобальное отсутствие того, что действительно значимо. Эта трагедия невозможности существования и существенного усугубляется избытком симулякров как первого, так и второго. Именно благодаря избытку последних современная культура погружается в состояние преобладания модуса невозможного над веером возможностей.

Использованная литература:

1. Аристотель Поэтика // Аристотель Сочинения: В 4-х т. Т. 4. М.: Мысль, 1983.- 830 с.
2. Карлейль Томас Теперь и прежде. М.: Республика, 1994. – 416 с.
3. Козовой Вадим Сфинкс // СОЦИО-ЛОГОС. – М.: Прогресс, 1991. – с. 382-430
4. Койре А. Очерки истории философской мысли. – М.: Прогресс, 1985. – 286 с.
5. Савельева И.М., Полетаев А.В. Знание о прошлом: теория и история. В 2 т. Т.1 Конструирование прошлого. – СПб.: Наука, 2003. – 632 с.
6. Ортега-и-Гасет Хосе Занепад революцій // Ортега-и-Гасет Х. Вибрані твори. – К.: Основи, 1994. – с. 370–392
7. Розанов В.В. Уединенное. – М.: Политиздат, 1990. -543 с.
8. Свасьян К.А. Закат Европы Освальда Шпенглера // Шпенглер О. Закат Европы. – М.: Мысль, 1993 с. 5-122
9. Хофмайстер Х. Что значит мыслить философски. – СПб.: Университетская книга, 2007. – .
10. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М.: Политиздат, 1991. – 528 с.

Т.В. Злогина

кандидат філософських наук, доцент кафедри
філософії права, історії і культурології
(Луганський державний університет
внутрішніх дел імені Е. А. Дідоренко)

**СОБЫТИЕ М.ХАЙДЕГГЕРА И М.БАХТИНА
(К ВОПРОСУ ОБ ОБЪЯСНИТЕЛЬНОМ ПОТЕНЦИАЛЕ
КАТЕГОРИИ "СОБЫТИЕ")**

*Поскольку бытие и время имеют место
только в событии, этому последнему принадлежит
та особенность, что им человек как тот, кто внимает бытию,
выступив в собственном времени, вынесен в свое
собственное существо. Так сбывающийся человек
принадлежит событию.*

Мартин Хайдеггер. Бытие и время

*Можно осознать жизнь только
как событие, а не как бытие-данность.
Отпавив от ответственности жизнь
не может иметь философии: она принципиально
случайна и неукоренима.*

*Весь теоретический разум только момент
практического разума, т.е. разума нравственной ориентации
единственного субъекта в событии единственного бытия.*

М.М.Бахтин. К философии поступка

После раздумий мы все-таки решили в первой строке названия убрать кавычки у слова "событие". Читателю должно быть понятно, что отсутствие кавычек указывает на принципиально иной замысел, чем если бы эти кавычки были. Тем самым автор рискует взять на себя дополнительную ответственность.

Задумавшись над объяснительным потенциалом понятия "событие" и особенно над тем, каким образом оно помогает человеку лучше понять другого человека и самого себя, мы приступили к этой статье.

Первая задача, которая перед нами встает – уточнить смысл самого понятия с учетом его развития в языке. Казалось бы, значе-

ние слова понятно: событием мы называем то, что произошло, случилось, но чаще – и этот смысл сегодня превалирует – заметное, важное, значимое, и даже выдающееся явление или факт в жизни человека или общества.

Примерно так же, только лишь с менее выделенным акцентом на второй части значения определяет это слово изданный в 30-е годы прошлого века Толковый словарь русского языка Ушакова: "то, что случилось, происшествие, случай. Неожиданное событие. Важное явление, крупный факт, происшедший в общественной или личной жизни".[1, С.336]. В появившемся в середине XX века словаре Ожегова в определении "события" мы не обнаруживаем каких-либо семантических отличий: "то, что произошло, то или иное значительное явление, факт общественной или личной жизни" [2, С. 683].

Украинский вариант русского "события" – "подія" имеет другую корневую основу и соответственно иное происхождение. При этом современное значение слова "подія" в основном совпадает с его русским аналогом, хотя словари дают еще и дополнительный компонент – "приключение". Вот как определяет это слово "Великий тлумачний словник сучасної української мови": "подія – те, що відбувалося або відбулося, сталося; явище, факт суспільного або особистого життя,... те, що порушує усталений, звичний хід життя; що-небудь важливе, видатне. Що-небудь непередбачене, несподіване, пригода" [3, С.823].

Вместе с тем, у слов имеется своя этимология, которая, по образному определению Хомякова, *"есть беседа с прошедшими, с мыслию минувших поколений, вычужденною ими из звуков"*. Не только современный, но и скрытый, почти забытый смысл продолжает жить в языке и, следовательно, определять наше мышление в культуре. [4] Так "подія" восходит к слову "дія", и именно "дію та справу" (действие и дело) словарь приводит в качестве устаревшего значения.

В русском языке ближе всех к первоначальному смыслу слова "событие" нас отнесет словарь В.И. Даля. И здесь мы с интересом обнаруживаем, что двести лет назад оно означало совсем не то же,

что сегодня. "Событие" понималось как, *"событность кого с кем, чего с чем, пребывание вместе и в одно время; событность происшествий, совместность, по времени, современность"* [5, С.253.]. То есть, подразумевалось пребывание вместе в одном пространстве и в одно время. Кроме этого, словарь указывает, что "событие" – это *"то, что случилось"*.

Таким образом если в украинском языке в слове "подія" эксплицитно присутствует акцент на действии, то в русском языке этимология слова "событие" указывает во-первых, на *совместность пребывания* во времени и пространстве, (а обоюдная вовлеченность, заметим, есть основа для диалога), во-вторых, на *сбывание, свершение, осуществление* чего либо. Обратим внимание также и на то, что русское "событие", как и украинское "подія", относятся к группе слов с прозрачной этимологией, то есть ранние смыслы достаточно легко прочитываются, либо же воспринимаются на уровне подсознания.

Еще одной общей чертой является то, что независимо от меняющегося смысла, как "событие" так и "подія" всегда употреблялись для обозначения явлений и фактов в жизни человека и общества. Природные катаклизмы (извержения вулканов, смерчи, наводнения и пр.) становились событиями только при наличии трех составляющих: во-первых, вовлеченности людей в эти процессы, во-вторых, их существенного влияния на человеческую жизнь, в-третьих, осознания этого влияния самими людьми.

Значительно сложнее обстоит дело с судьбой этого понятия в философии. В XX веке слово приобрело новый для себя – философский статус [6], вошло в понятийный аппарат неклассической философии (М.М.Бахтин, М.Хайдеггер, постмодернизм – Ж. Делез), хотя, возможно, наиболее раннюю попытку использования понятия "событие" в категориальном статусе осуществил А.Н.Уайтхед (1861-1947), тяготевший еще к традиционно-классическому типу философского мышления.

Английский мыслитель пришел к философии на склоне лет, большую же часть своей творческой жизни занимался математикой, математической логикой и физикой. Это определило и специфи-

ку понимания "события" Уайтхедом, а также место этого понятия в системе его воззрений. Создатель "философии процесса" рассматривал "событие" как "пространственно-временное происшествие" (occasion), происходящее в природе, выступающее в качестве своеобразного звена между прошлым и будущим. "Событие начинается как следствие, обращенное в прошлое, и заканчивается как причина, обращенная в будущее" [7]. Сама природа выступает в концепции Уайтхеда в виде множества разнообразных событий, включающих в себя другие классы событий. Одно событие сменяет другое, включая одно в другое, и все это заменяется новыми событиями. Отношение между событиями образуют "ткань" времени.

Таким образом, трактовка "события" Уайтхедом максимально широкая. Любой объект, любое явление действительности оказываются здесь "событием" независимо от вовлеченности человека в этот бесконечный динамический процесс. Для мыслителя, погруженного в философское осмысление естественных наук, подобный подход, возможно, логичен и даже продуктивен, нам же он не близок, потому что здесь исчезает специфика события как такового, теряется связь с традиционно сложившимися в языке смыслами.

Наиболее перспективным и интересным нам представляется использование объяснительного потенциала этого понятия в нетрадиционной философии XX века, ориентированной на постижение человеческого существования. М. Хайдеггер (1889-1976) и М.М.Бахтин (1895-1975), глубоко укорененные в своей – немецкой и русской – национальной культурно-языковой традиции, не зная друг о друге, искали ответы на сходные вопросы и при этом приходили к близким, но далеко не совпадающим умозаключениям, соответствующим личности и судьбе каждого из них.

"Событие" (Ereignis) стало одним из центральных терминов фундаментальной онтологии М.Хайдеггера, которая, замысливалась и осуществлялась как отрицание всей классической метафизики прошлого. В 1927 году появляется одно из самых загадочных и завораживающих произведений мировой философии – хайдег-

геровское "Бытие и время". Написанное неповторимым архаическим поэтическим языком само произведение создает иллюзию, что оно вне времени [8] и как бы отправляет читателям послы о возможности последующих все новых интерпретаций текста. В постепенных содержательных разворотах в тексте "событие" наполняется все новым экзистенциальным смыслом. В последующий период значение анализируемого понятия в творчестве Хайдеггера только возрастает. По словам самого философа, начиная с 1936 года "Ereignis" уже является ведущим словом его мышления. Ему отводится объяснительно-связующая роль ключевого понятия в постижении взаимопревращения и взаимосоответствия бытия и времени, а также своеобразного индикатора динамики отношений между человеком и бытием. Сам Хайдеггер говорил о смысловой близости этого понятия китайскому символу Дао, а также о невозможности точного перевода понятия Ereignis на иностранные языки.

На несколько лет раньше - в 1921 году в разодранной войнами и революциями голодной советской России в городе Витебске М.Бахтин пишет свой трактат "К философии поступка".

Главная задача, которую поставил перед собой молодой мыслитель - выработка мировоззренческой концепции, объединяющей мир культуры и человеческой жизни. Бахтин не удовлетворен установками, предлагаемыми влиятельной в это время философией культуры баденского неокантианства. Свою концепцию он вырабатывает во внутренней напряженной полемике с Риккертом, с одной стороны, и философией жизни Зиммеля, с другой.

Решение сугубо философской проблемы происходит на социально-историческом фоне разрастающегося трагического разрыва между окружающей жизнью и миром культуры в постреволюционном отечестве. Историческая реальность, безусловно, влияет на сознание философа; отношение к ней определяет особый нравственный пафос трактата, влияет на характер выработанных в нем нетрадиционных императивных этических понятий.

Бахтин напряженно ищет свои философские основания. По аналогии с Аристотелем он называет свой замысел "первой философией", и в этом беспредпосылочном учении о бытии должен быть, наконец, найден ответ на вопрос, как соединить мир культуры и мир человеческой жизни.

Поставленная задача определяет трактовку категории бытия русским мыслителем. В отличие от Хайдеггера, у Бахтина бытие – это, как правило, сущее. Мыслитель не ставит перед собой глобальной задачи создания новой универсальной онтологии. Его, последовательного персоналиста, волнует мир человека и мир культуры, а бытие для него сводится к проблеме бытия человека, но чаще всего и, как правило, это – *бытие творческого человека в культуре*. Размышляя над этим, Бахтин приходит к необходимости введения оригинального понятия "бытие – событие", в чем-то перекликающегося с хайдеггеровским "Ereignis".

Остановимся подробнее на понимании "события" М.Хайдеггером и М.Бахтиным.

Среди всех известных нам интерпретаций (а о Хайдеггере сегодня написано немало) наиболее интересным и плодотворным в контексте нашей проблематики нам представляется прочтение "Бытия и Времени" Э.Ю. Соловьевым, на чей анализ хайдеггеровского понимания "Ereignis" в дальнейшем мы будем опираться.

Итак, человеческое существование раскрывается как событие, и для выявления его содержания Хайдеггер обращается к глубинным этимологическим смыслам в немецком языке: "Ereignis" можно перевести как "с-бытие", "с-бывание". Кроме этого у немецкого "Ereignis" имеется дополнительный смысл, не присущий русскому "событию" или украинской "події". Корень "-eigen-" означает "свой", "собственный", и, соответственно, "событие" становится "о-собствиванием чего-либо", "обретением им своего собственного содержания" [8, С.362].

Таким образом, выстраивается следующий смысловой ряд, вполне соответствующий экзистенциальному и персоналистскому пониманию реализации подлинного человеческого существования: "Событие – сбывание – обретение своего собственного содержания". Быть

событием, означает "быть самим собой", "осуществиться", "состояться", "обрести свою собственную самость", и в этом заключается суть всякой человеческой биографии. "Dasein" (здесь-бытие) или индивидуальное человеческое существование, осуществляется, сбывается или, другими словами, *становится событием*, посвящая себя своей собственной судьбе, индивидуальному призванию, утверждению неотъемлемо личного взгляда на вещи. "Пойми себя самого!", "Сбудься!", "Свершись!", "Осуществи свои собственные возможности!" [8, С.365] – таков призыв немецкого философа.

Итак, мы обнаруживаем, что событийная содержательность переносится на человека и реализуется им по линии раскрытия присущих ему возможностей.

Само Dasein, развивает далее мысль Хайдеггер, не есть нечто наличное, оно изначально есть бытие-возможность. Именно возможность является самой глубокой онтологической характеристикой "здесь-бытия". Вопросание о том, "что я есть в возможности?", "каково мое истинное предназначение?" присуще только человеку, и является главным отличием Dasein от всего сущего.

Человек всегда может стать иным, чем является в настоящий момент, и в этом смысле он модальностен. На основе рефлексии по поводу своих нереализованных задатков у него может развиваться модальное *отношение обязанности по отношению к себе самому*, (в ней фундаментальная онтология находит основу и источник всех других типов долженствования), а также "внутреннее переживание необходимости или судьбоносности индивидуального существования" [8, С.380].

Итак, фундаментально-онтологическая трактовка человека приводит к выводу, что возможности в человеке – самое важное. Они "действительнее действительного" и "необходимее необходимого". Но из этого не следует, что человек является творцом своей судьбы. Каждый индивид *"предназначен к некоторой форме существования, ему суждено стать тем, чем в возможности он всегда уже был"*. "Dasein, – пишет Хайдеггер, – *существует таким образом, что оно всегда уже понимает – умеет – может и соответственно не понимает – не умеет – не может чем-то быть* [8. С. 383].

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Возможности человека представляют основную проблему и неизвестно кем заданную тайну отдельного человеческого существования. Это позволяет Э.Соловьеву сделать правомерный вывод о том, что в хайдеггеровской трактовке экзистенциала "бытие-возможность" присутствует "скрыто-телеологический и скрыто-финалистский взгляд на человека" [8, С.382], а также секуляризированное перетолкование лютеровской идеи призвания – божественного предопределения.

Итак, Dasein в конечном результате предстоит стать тем, чем ему уже суждено пребывать в бытии, но все же вопрошание о том, что я есть в действительности и каковы мои истинные возможности – сфера неустанной заботы человека.

Но наряду с вопрошанием о своих возможностях и ощущением необходимости индивидуальной реализации в каждом человеке присутствует и противоположная – онтическая тенденция, которая проявляется в осознании себя в качестве уже осуществленного, ставшего.

Человек хватается за случайные вероятности или шансы жизненных успехов, в суете повседневности он озабочен самосохранением и выживанием, приспосабливается к мнениям и суждениям окружающих, реализует свое существование по линии конформизма. В этой ситуации наличная действительность людей становится лишь случайным (а то и просто карикатурным) осуществлением их истинного предназначения.

И вот здесь, на наш взгляд, возникает одна из проблем понимания хайдеггеровского замысла, и при этом появляется одна из многочисленных возможностей интерпретаций. В фундаментально-онтологическом смысле Dasein является "событием" только лишь раскрываясь на пути реализации своих *подлинных* возможностей. А если оно реализует себя в соответствии с онтической тенденцией, то есть в модусе "*неподлинная* экзистенция – несобственное бытие", – Dasein перестает осуществляться как событие?

Прямого ответа на этот вопрос в хайдеггеровском тексте мы не находим, ибо в дальнейшем мыслитель переходит к удерживанию и разворачиванию других понятий – экзистенциалов Dasein и как бы теряет "событие" из вида, оставляет его "за скобками".

Все же складывается впечатление, что у Хайдеггера в "Бытии и времени" и в состоянии "неподлинного существования" *Dasein* продолжает раскрываться как событие. Философ не вкладывает какой-либо оценочный смысл в понятие "событие", равно как и не задает этической трактовки пониманию "несобственного бытия". Не этика, а онтология является областью философских раздумий и неустанных спекуляций немецкого мыслителя.

В этой связи заслуживает внимания следующее наблюдение В.Н.Семеновой: "Несобственная экзистенция не означает, что в ней заключено "меньше" бытия или что она представляет собой "низшую" ступень бытия. Хайдеггер полагает, что несобственность, возможно, как раз наиболее полно и раскрывает *Dasein* в его активности, деловитости и жизненности" [9]. Да и подобный модус неподлинности, несобственности *Dasein*, считает В.Н.Семенова, является необходимым условием обретения им своего подлинного существования.

В связи с этим вновь возникает вопрос: подлинной или неподлинной была, к примеру, экзистенция "здесь бытия" по имени Адольф Шикльгрюбер? Сбылось или не сбылось, обрело или не обрело оно свое собственное содержание в фундаментально-онтологическом смысле?

Вышеназванное *Dasein* не только явилось инициатором беспрецедентных трагических событий мирового масштаба, но, полагаем, и сбылось, обрело свое собственное содержание и, следовательно, *стало событием* в отрешенной от этики хайдеггеровской трактовке этого термина.

Едва ли не единственное место в тексте "Бытия и времени", в котором упоминается об ответственности, следующее: "*Понимая зов, Dasein дает наиболее своей самости поступать в себе из своей выбранной способности быть. Лишь так оно может быть ответственным*" [10, С.325-326]. Выбирая в качестве приоритета осуществление своей самости, а это может быть что угодно – реализация таланта (который, кстати, может оказаться и криминальным), любой склонности или психологической особенности, человек вполне может оказаться вне нравственного поля, если при этом он еще не обладает моральной ответственностью перед людьми и созданным ими

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

миром культуры. Ответственность же, зависящая лишь от выбранного Dasein направления реализации своих возможностей, перестает быть нравственной ответственностью. Это только лишь ответственность за реализацию этих возможностей.

Справедливо будет сказать, что Хайдеггер поглощен решением своей главной задачи – выяснения смысла бытия, его цель – научить внимать бытию, поэтому вопрос о моральных предписаниях им не ставится вообще. В этой связи можно согласиться с А.А.Гусейновым, который считает, что в широком смысле сама установка на то, чтобы "слушать бытие" становится своеобразным императивом, несущим в себе этический смысл". [11, С.741-742.]

Чарующе привлекательно и созвучно сознанию интеллектуала звучит также услышанный в хайдеггеровском тексте призыв к реализации своей уникальности, неповторимости – самости.

Но есть серьезные основания согласиться и с Э.Ю. Соловьевым, увидевшим в хайдеггеровском учении о Dasein "отрешение от нравственности во имя секулярного немецко-романтического призрака божественного призвания".[8, С.385] Действительно, имморалистски воспринятая установка на реализацию своей уникальной неповторимости по сути может быть чревата непредсказуемыми последствиями.

А теперь вновь М.М.Бахтин – оригинальный философ, в своей мировоззренческой основе определившийся во внутреннем диалоге с западно-европейской, и в первую очередь, – немецкой философской традицией [12], выдающийся филолог, а по своей личностной сути – русский интеллигент.

Понятие "событие" входит в философскую рефлексию Бахтина в период, когда диалогическая концепция пребывала еще на стадии предварительной интуиции ("К философии поступка") и только лишь зарождалась ("Проблемы автора и героя в литературной деятельности").

Внимательное чтение неопубликованных при жизни трактатов витебского периода приводит к выводу, что Бахтин в них использует "событие" в обоих значениях: и как значимое, важное явление человеческой жизни, и, временами, как *со-бытность кого-то*

с кем-то, или с чем-то, то есть в первоначальном смысле этого слова, зафиксированном словарем В.И.Даля. Заметим, что оба эти значения прекрасно коррелируются друг с другом, и первое, более современное неявно дополняет второе, исконное, придавая ценностный смысл со-бытию как совместному бытию с кем-то (человеком) и с чем-то (культурой, природой и т.д.).

Мы также убеждаемся, что искомая связь реализующейся человеческой индивидуальности и *ответственности за нравственное содержание собственной реализации* обосновывается Бахтиным в его первом произведении – "К философии поступка", и делается это в процессе решения основной проблемы трактата: восстановления единства жизни и культуры. Главную связующую роль при этом выполняют два важных понятия его мировоззрения: "событие" и "поступок".

Поступок, пишет Бахтин: *"...как двуликий Янус глядит в разные стороны: в объективное единство культурной области и в неповторимую единственность переживаемой жизни, но нет единого и единственного плана, где оба лица взаимно себя определяли бы по отношению к одному единственному единству. Этим единственным единством и может быть только единственное событие совершаемого бытия"*. [13, С.12].

Исследователи уже не раз обращали внимание на то, что "поступок" и "событие" в текстах Бахтина плавно переходят друг в друга, почти сливаясь по смыслу, и обладают общими характеристиками.

Что же такое поступок (событие) в понимании М.М. Бахтина? Это ответственный акт, который всегда единственен, неповторим, уникален, ценностно окрашен, нудителен (т.е. внутренне не отпускает, требует себя к обязательному исполнению)[14], будучи таковым, он всегда осуществляется по принципу "не-алиби в бытии" – то есть ему нельзя сказать "нет", нельзя устраниваться, объявить о своей непричастности.

Поступок всегда осуществляется *"на границах бытия"*. Это акт его расширения, изменения. В точке осуществления поступка *"бытие становится неравным себе самому"*, ибо в него входит новое "событие бытия".

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Таким образом, новое событие входит в бытие поступком, при этом поступок является пограничной частью события, которое разделяет с ним общие характеристики: ответственность, единственность, эмоциональную окрашенность, нудительность, не алиби в бытии.

Итак, поступок – это событие свершающегося бытия, которое является единственным способом соединения двух миров: культуры как совокупности ценностей и мира человеческой жизни.

Весьма не случайно то, что для обозначения динамичного акта вхождения в бытие Бахтин выбирает категорию поступка, которая сама по себе уже имеет нравственно-оценочный смысл. Поступок всегда так или иначе подлежит оценке – моей или других, ему не свойственно пребывать вне морали. В противном случае это уже будет не поступок, а просто действие. И именно *поступок, как нравственно-оцениваемое действие становится в концепции Бахтина событием бытия*. И пусть основные признаки-экзистенциалы (нудительность, не алиби в бытии и др.) как бы притягивают поступок-событие к центру исхождения, то есть к "я" – "единственному", в поступке нет и не может быть эгоцентризма. Его цель – не просто самовыражение меня – "единственного", а расширение и углубление бытия (культуры и жизни) в результате моего нравственно-ответственного действия. В этой связи проясняется и смысл самого бытия – постоянное и непрерывное смыслопорождение – творчество.

Полагаем, что именно благодаря обоснованию связи "поступок-событие" Бахтину удалось преодолеть то, что явно проступает в хайдеггеровской Dasein-аналитике, и о чем уже шла речь выше, а именно: имморализм в подходе к реализации подлинных возможностей Dasein на пути его сбытия в бытии.

Итак, опираясь на перечисленные выше признаки, можно сделать вывод, что поступок как событие бытия есть нравственно-ответственный акт, создающий, осваивающий и утверждающий культурную ценность. Сама жизнь человека должна стать (таков пафос М.Бахтина) непрерывной цепью поступания –

жизнью – поступком. М.Бахтин говорит от первого лица, и это еще более придает произведению характер глубоко личного документа, утверждающего кредо автора на всю последующую жизнь.

"Мир смыслового содержания бесконечен и сам себе довлеет" [13.- С.43]. Ответственная творческая личность должна найти себя в этом мире, определить свое смысловое поле и свою позицию, перед которыми у нее нет алиби в бытии. Ведь сама по себе смысловая значимость "не может быть категоричной и нудительной, поскольку у меня есть мое алиби в бытии. Только признание моей единственной причастности с моего единственного места дает действительный центр исхождения поступка и делает неслучайным начало, здесь существенно нужна инициатива поступка, моя активность становится существенной, долженствующей активностью". [13.- С.44]

Действительно, есть множество различных сфер человеческой деятельности, которые не являются моими, в которых я просто не могу быть укоренен. В бесконечном море смыслов каждая личность должна определить свою область, свое смысловое поле, к которому она причастна, перед которым она ответственна, то есть найти себя. И далее именно в этой сфере необходима *"инициатива поступка по отношению к смыслу"* [13.-С.43], которая не может быть случайной.

Каждая мысль, и даже чувство должны быть поступком – ответственным актом выражения и утверждения своего единственного и неповторимого внутреннего мира, своего творческого "я". Мысль, как открывшийся мне смысл, должна быть инкарнирована – укоренена в бытии, в противном случае *"ведь можно пройти мимо смысла и можно безответственно провести смысл мимо бытия"* [13. С.44].

Здесь, на моем поприще у меня нет алиби в бытии, я должен реализовать свою единственность. Никакие, даже самые тяжелые жизненные обстоятельства не вправе помешать мне это сделать. На своем единственном месте только я могу почувствовать, понять и сказать то, что не может сказать никто другой. Любой другой скажет уже другое и совершенно иначе.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Бахтин пишет свой трактат предположительно в 1921 году. А уже осенью 1922 года из Петербурга отчалил два "философских парохода". С высылкой цвета российской научно-гуманитарной интеллигенции философия начнет стремительно превращаться в идеологический рупор коммунистических идей. Наступает время, когда самобытная личность и яркая индивидуальность окажутся не востребуемыми и под подозрением. И именно в этот период витебский мыслитель ригористски, по-кантовски строго отстаивает не просто право – безусловную обязанность личности выразить свою единственность в культуре и войти поступком-сбытием в жизнь, бытие, мир.

Через несколько лет говорить вслух либо доверять бумаге несовпадающие с официальной идеологией мысли станут просто опасным.

В 1928 году фактически за участие в литературно-философском кружке Бахтин будет арестован и приговорен к пяти годам лагерей. После заступничества А.М.Горького и А.Н.Толстого тяжело больному Бахтину срок заменят ссылкой в Кустанай. Через семь лет – возвращение из ссылки, жизнь в Саранске, Кимрах и вновь в Саранске, инвалидность (в 1938 г. – в г. Кимры ампутация ноги). Тихая жизнь провинциального преподавателя и напряженная творческая работа на стыке культурологии, литературоведения, филологии, лингвистики, эстетики, этики, при почти полной невозможности в течение более чем тридцати лет публиковать свои труды. Реализация себя как философа в пограничных научных сферах. Создание диалоговой концепции, колоссальная генерация идей: в частности только работы о Ф.М. Достоевском и Франсуа Рабле далеко выходят за рамки литературоведения, и по своему эвристическому значению бесценны для культурологии и философии.

С 1963 года постепенно начинается открытие Бахтина широкой научной общественностью. Осуществляются первые публикации его произведений в СССР и за рубежом, которые кладут начало непрекращающемуся осмыслению его творчества. Подтверждаются пророческие слова самого М.М.Бахтина: "Нет ничего абсо-

лютно мертвого: у кожного смысла будет свой праздник возрождения" [15, С.373].

Жизнь, прожитая как поступок, становится непрекращающимся событием свершающегося бытия.

И Хайдеггеру и Бахтину выпало жить и заниматься интеллектуальным творчеством в период тоталитарных режимов.

Разными по продолжительности были в судьбе каждого из них эти периоды. У Хайдеггера, как известно, это время нацистского правления с 1933 по 1945 год, у Бахтина почти вся творческая жизнь прошла под сенью тоталитарного "совиного крыла". По-разному складывались и взаимоотношения обоих философов с этими режимами.

М.М.Бахтин, оставался всегда далеким от политики и погруженным в свои теоретические размышления. В начале двадцатых годов по отношению к новой власти он настороженно-нейтрален, но не враждебен, ему даже в чем-то импонирует присущая марксистскому учению установка на активное преобразовательное действие, чему есть подтверждение на страницах трактата. После ареста и ссылки в 1928 году философ осознает в полной мере всю удушющую силу идеологического диктата и пребывает в духовной оппозиции к официальной идеологии. Внутренний диссидент, чтобы сохранить возможность жить и выражать себя в творчестве, он вынужден хотя бы внешне приспособливаться к ней, временами "выступать под маской".

Через 3 месяца после прихода нацистов к власти в 1933 году М. Хайдеггер становится ректором Фрайбургского университета, а вскоре и вступает в национал-социалистическую партию.

После разгрома фашизма и денацификации Германии философ заявлял, что это решение он принял после долгих раздумий о благе университета и в связи с настоятельными рекомендациями вышестоящих властей, что в переводе на философский язык мыслителя может быть определено как "онтическая тенденция в реализации самости Dasein".

В действительности пребывание в нацистской партии для Хайдеггера не было лишь проявлением конформизма. Есть все

основания говорить об определенной духовной близости и общих идейных истоках фундаментальной онтологии М.Хайдеггера и вышедшей из мюнхенских пивных идеологии нацизма [16].

Национал-социалистический период в биографии философа обусловлен внутренней логикой самого его философского учения, а энтузиазм и активность, проявленные Хайдеггером в 1933 году после назначения его фюрер-ректором Фрайбургского университета, лишь подтверждают, что сам философ воспринимал происходящее с германской нацией в этот период провиденциально-онтологически, в духе собственного учения и видел в национал-социализме дорогу к подлинной реализации *Da-sein*.

В 1933 году Хайдеггер был воодушевлен идеей реализовать политическое предназначение философа, став советником от философии при новом режиме.

Надежды не оправдались. Запроса на интеллектуалов от нацистов не поступало. Через 14 месяцев после назначения последовал уход с административного поста. Со временем философ поселится в родной провинции, почти отойдет от преподавательской деятельности, погрузится в отрешенное философствование, чем-то напоминающее медитирование, изменится сам стиль его философской мысли, но так и не последует ожидаемое и столь желаемое К.Ясперсом покаяние.

Тема "Хайдеггер и фашизм" останется и после смерти философа одной из наиболее острых, болезненных и дискутируемых среди сторонников и оппонентов его учения, а также в близких к философии кругах.

Итак, подведем итоги.

И Мартин Хайдеггер и Михаил Михайлович Бахтин в своем творчестве сбылись, состоялись, обрели свое собственное содержание и вошли событием в бытие, расширив и углубив культуру XX – начала XXI века. Оба они повлияли на гуманитарное сознание нашего времени, существенно определив как стиль мышления, так и его смысловое содержание, обострив перед нами веч-

ные вопросы человеческого существования, на которые нам всем еще предстоит искать ответы. В то же время, принадлежа каждый своему времени и месту, выразили присущий именно этому времени и именно этому месту (XX век: Россия советского периода и Германия) тип личности, персональности с его особой проблематикой.

Один их уроков, который мы можем извлечь, размышляя над событием бытия М.Хайдеггера и М.М.Бахтина заключается в том, что сбывающийся человек действительно принадлежит событию, но его теоретический разум не вправе существовать в отрыве от разума нравственной ориентации.

Использования литература:

1. Толковый словарь русского языка под ред. проф. Д.Н.Ушакова - Т.4.- М., 1939.- С. 336.
2. Словарь русского языка составил С.И.Ожегов.- М., 1953.- С.- 683.
3. Великий глумачний словник сучасної української мови.- Київ., 2004.- С.823.
4. В.Ю.Даренский, А.М.Еременко. Семантика лексемы "Событие" в словаре В.И.Даля и проблемы онтологии событийности. // Далецкий сборник. Луганск.: Альма матер, 2001.- С.192-197. В заслуживающей внимание статье В.Ю.Даренского и А.М.Еременко методом сопоставления внутренних соответствующих форм анализируемого понятия в различных языках предпринят любопытный анализ, позволяющий расширить смысловое содержание понятия "событие". Авторы приходят к выводу об онтологической многомерности понятия "событие", выявляют его глубинно-смысловую амбивалентность, вытекающую, по их мнению, из семантики внутренней формы слова.
5. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка.- Т.4.- М., 1994.- С.253.
6. Естественной и перспективной сферой утверждения понятия "события" в категориальном статусе является философия истории. В монографии А.М.Еременко "событие" анализируется главным образом в философско-историческом аспекте и выступает как субстанция истории.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ:
ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

---

7. А.М.Еременко. История как событийность.- (в 2-х т.т.) Луганск.; Рио ЛВД 2005.- 990 с.

8. Whitehead A.N. The concept of nature.- Cambridge, Cambridge University Press, 1920, p.78.

9. То, что "Бытие и время" книга еще и злободневная, являющаяся актуальным ответом на запросы своего времени убедительно доказал Э. Соловьев. См. об этом: Э.Ю. Соловьев. Судьбическая историософия Мартина Хайдеггера. - С.346-389 / Э.Ю.Соловьев. Прошлое толкует нас. Очерки по истории философии и культуры. М.: Политиздат, 1991. - 432 с.

10. В.Н.Семенова. Бытие и время.// Энциклопедия История философии.- Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002.

11. М. Хайдеггер. Бытие и время.- Харьков: Фолио, 2003.- С.325-326.

12. Гусейнов А.А. История этических учений.- М.: Гардарики, 2003. - С. 741-742.

13. См. об этом : Н.К.Боневская О стиле философствования Бахтина //Диалог. Карнавал. Хронотоп. № 1.- 1996. - С.5-48; Шитцова Т.В. К онтологии человеческого бытия (Киркегор и Бахтин).// Диалог. Карнавал. Хронотоп. - № 3. -1995.- С. 34-42; О кантовских корнях мировоззрения Бахтина см: С.В.Соловьева. Поступок как событие. // Вестник СамГУ. - №4 (38) - 2005. - С.13-19.

14. Бахтин М.М. К философии поступка. // М.М.Бахтин. Работы 1920-х годов. -Киев: Next, 1994.- 384 с.

15. Возможно появление этого оригинального экзистенциала в размышлениях Бахтина было стимулировано его внутренним диалогом с Киркегором, на что обращает внимание Т.В.Шитцова. Понятие "нудительность" вызывает смысловые ассоциации: "нудит" в русском языке прежде всего рана... У Бахтина "нудит" "мое единое и единственное место в бытии", и "нудительность" здесь означает взывать к утверждению и удостоверению. См. об этом: Шитцова Т.В. Событие в философии Бахтина. Минск.: И.П.Логвинов, 2002.- С.41.

16. М.М.Бахтин. Эстетика словестного творчества. - М.: Искусство, 1979. - 424 с.

17. Стайнер А. Дело Мартина Хайдеггера, философа и нациста. [Электронный ресурс].

В.О. Сабадуха

старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
(Луганський державний інститут культури і мистецтв)

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ТА ОНТОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ ІЗ ПОЗИЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ЧОТИРЬОХ РІВНІВ РОЗВИТКУ СУТНІСНИХ СИЛ ІНДИВІДА

*Є особистість – є історія. Немає особистості – немає історії.
Думка від автора*

У наявних філософських концепціях історії недостатньо приділяється уваги аналізу антропологічного та онтологічного змісту історичних подій. Не набула зазначена проблема гідного дослідження й у подієвій концепції історії О.Єременка [8]. Отже, метою статті є з'ясування антропологічного та онтологічного змісту історичних подій, що передбачає розв'язання наступних завдань: 1) сформулювати новий методологічний підхід до аналізу історичних подій; 2) запропонувати концепцію людини, яка б допомогла з'ясувати антропологічний та онтологічний зміст історичних подій; 3) проаналізувати можливі умови відродження особистісного первня в новітній українській історії.

А.Тойнбі, осмислюючи позитивістський підхід до аналізу історичного процесу, визнав, що він не дав позитивних результатів і змушений був сформулювати тезу про міфологічну методологію. Видатний історик ХХ ст. запропонував розглядати історію як процес боротьби "між двома надлюдськими особистостями" [20, с.70]. Для новітньої історії А.Тойнбі не знайшов ані міфологічних, ані реальних персоналій, через взаємодію яких можна було б зрозуміти й пояснити, що відбувається з людством. За нього це зробив В.Липинський у дослідженні "Хам і Яфет" (1928), у якому проаналізував українську історію як процес взаємодії Яфета (індивіда особистісного рівня розвитку), що спонукається інтересом народу, і Хама (людиною посереднього рівня), який дбає лише про власну вигоду [13]. Отже, пріоритет впровадження "міфологічного методу" в соціальну філософію належить українському мислителю.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

З погляду В.Липинського, історія України від Богдана Хмельницького до сучасності – це проблеми, які утворювалися діяльністю Хамів-отаманів [13, с.69].

Може виникнути запитання: "Наскільки доцільно використовувати міфологічні образи для розуміння історичних подій, невже не вистачає сталого наукового апарату?" Ми звертаємо увагу, що міфологію, як найвищий рівень аргументації, використовували Платон [17, с.104], М.Бердяєв [1, с.56], А.Тойнбі [20, с.70]. Поважне ставлення видатних мислителів до міфологічного світосприйняття змушує звернутися до аналізу міфів. Екзистенційним змістом міфологічної події є зіткнення позитивного й негативного героїв, тобто, як говорить А.Тойнбі, двох надлюдських особистостей, які є носіями доброго й злого начал. Пропонуємо протиборство негативного та позитивного героїв розуміти як зіткнення особистісного з безособистісним.

Цікаво з'ясувати, що примушувало цих мислителів звертатися до міфології. У реальності й міфах є спільний екзистенційний зміст. Уважаємо, що людське життя у всі часи обертається навколо таких ситуацій, як проблема вибору життєвого шляху, соціального механізму життєзабезпечення, морального вибору, поведінка та розв'язання критичних ситуацій, боротьба за владу, проблема смерті, свободи, долі. Змінюються зовнішні форми взаємостосунків між людьми, але суть залишається тією ж самою. За сучасними історичними дрібницями філософам та історикам не завжди вдається побачити екзистенційний зміст історичних подій. Вони досліджують зовнішні обставини подій і суть шукають у них.

Уважаємо, що з'ясувати антропологічний зміст як міфологічних, так і реальних історичних подій допомагає концепція чотирьох рівнів розвитку сутнісних сил людини [18, с.152-161]. Ідея такого підходу до розуміння людини належить О.Ф.Гречаному (15.08.1934 – 22.05.2002). Зазначена концепція дозволила узагальнити всі можливі форми життєдіяльності людини й суспільства в поняттях "особистісна парадигма буття людини" та "безособистісна парадигма буття людини". На основі досліджень відомих філо-

софів, істориків ми сформулювали фундаментальні ознаки безособистісної парадигми.

1. Атрибут соціально-політичної активності належить людині маси, яка у дослідників отримала різні назви: О.Герцен, К.Леонтьєв називали її посередньою [5, с.469-470; 11, с.119-146], В.Липинський та Д.Мережковський – "хамом" [13, с.63-76; 15, с.350-377;], В.Соловйов – "антихристом" [19, с.416-486], Х.Ортега-і-Гассет – людиною маси [16]. У К.Юнга цей архетип поведінки людини отримав назву "Тінь" [22, с.203-204]. Зусиллями цього типу людини була розбудована безособистісна парадигма буття людини. Інші суб'єкти діяльності є для цієї людини засобами діяльності.

2. Економічною умовою панування людини цього рівня сутнісних сил є відчуження основних мас населення від власності та управління виробничими та суспільними процесами [4, с.198].

3. Людина маси перетворила демократію із соціально-політичного механізму розв'язання суперечностей та проблем у механізм маніпулювання свідомістю пасивної більшості населення [12, с.XI].

4. У моральній сфері безмежно панують евдемоністичні цінності, психологічна агресивність та насильство.

5. Формально проголошується свобода, але насправді одні форми залежності змінилися іншими.

6. Відсутність органічних суспільних форм буття людини, які б сприяли розвитку її сутнісних сил, а також втрата значною частиною людей смислу життя породили почуття "екзистенційного вакууму" (Франкл В.).

На основі концепції рівнів розвитку сутнісних сил сформулюємо основні ознаки особистісної парадигми буття людини: по-перше, пріоритет в управлінні суспільством і державою на всіх рівнях повинен належати особистості, а не людині маси; по-друге, держава та суспільство віддають пріоритет духовним потребам та розвитку сутнісних сил, розуміючи, що здібності людини особистісного рівня є найвищою цінністю й офіційно проголошуються онтологічним критерієм суспільного буття; по-третє, державний

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

діяч, який виявився неспроможним керуватися у своїй діяльності інтересом суспільства, повинен позбавлятися морального, політичного, юридичного права займати державні посади; по-четверте, держава створює умови для подолання відчуження людини від процесу розробки та прийняття рішень в усіх сферах життя суспільства; по-п'яте, заміна демократії посередніх аристократією особистостей.

Концепція чотирьох рівнів розвитку сутнісних сил дозволяє розв'язати одне із основних питань філософії історії: хто є дійсним суб'єктом діяльності в історичних подіях? Ми вважаємо, що суб'єктом діяльності в історії є індивід особистісного рівня розвитку сутнісних сил, який метою своєї життєдіяльності вважає трансформацію безособистісних структур в особистісні. З цієї точки зору історія є лише там, де суб'єктом діяльності є особистість. У тих подіях, де пріоритет належить індивіду посереднього рівня розвитку сутнісних сил, відбувається лише трансформація відомих варіантів того, що вже було й існує в історії, а саме: відбувається трансформація різних варіантів безособистісної парадигми буття людини. Напрямок розвитку історичної події буде залежати від рівня розвитку сутнісних сил основних дійових осіб історичної події.

До аналогічних висновків доходять французькі мислителі Ж.Дельоз та Ф.Гваттарі. Вони індивіда особистісного рівня розвитку називають концептуальним персонажем, який спроможний змінювати напрям розвитку думки й суспільства [7, с.80-109]. Намагаючись обґрунтувати його роль в життєдіяльності суспільства, французькі дослідники у свою чергу спираються на ідеї С.Малларме, який подібного індивіда назвав Мімом. Останній не відтворює те що існує, а продукує новий історичний концепт (нове поняття або нову історичну подію) [7, с.203-204]. Отже, є певна філософська традиція, яка обґрунтовує пріоритетну роль індивіда особистісного рівня розвитку в історії та в продукуванні історичних подій.

Концепція ієрархії сутнісних сил людини дозволяє з'ясувати антропологічний зміст історичної події й сформулювати його як

зіткнення особистісного та безособистісного начал у життєдіяльності людини та суспільства. Маємо зазначити, що не в кожній історичній події буде присутня дихотомія "особистісне-безособистісне". Дуже часто змістом історичних подій є зіткнення безособистісного між собою, тобто відбувається боротьба двох сил, які спонукаються власною користю, але стоять на різних соціально-політичних позиціях. На жаль, особистісне ще не стало фактом історичного буття, воно знаходиться в тіні свідомості модерних та постмодерних філософів. Є певний філософський інтерес проаналізувати варіанти взаємостосунків особистості з індивідами залежного та посереднього рівнів розвитку, тобто особистісного з безособистісним.

Найпоширеніший варіант. Залежна та посередня людини взагалі можуть не зрозуміти, що зустрілися з особистістю. Подібний варіант став можливий тому, що в епоху панування масової людини не існує "духовної ієрархії" [9, с.568], всі однакові з погляду людини маси. Щодо цієї ситуації Ф.Ніцше скаже "Бог вмер". Саме в епоху панування масової людини виникла ситуація універсальної заміності ("Незаменимых людей нет", Сталин). Виникнення ситуації заміності з погляду О.Забужко означає "розрив культурної тяглості" [9, с.569], а точніше розрив особистісної традиції. Після цього розриву в суспільстві утворилася ситуація: особистості й пересічна людина стали жити ніби в паралельних світах. Особистість, щоб фізично вижити, повинна якомога менше вступати в контакти з іншими людьми: жити в селі або знайти якусь нішу в місті. У селі живе Г.Сковорода, у таємниці живе Майстер у М.Булгакова. Особистість може зберегти собі життя лише тоді, коли не буде втручатися в соціально-політичні процеси. Вихід із соціально-політичного підпілля закінчується для особистості зазвичай фізичною смертю.

Конфронтаційний варіант. Посередня людина відразу усвідомлює "хто є хто" і відкрито стає на боротьбу з особистістю. Остання сприймається посередньою людиною як ворог. Несумісність поглядів перетворюються на боротьбу проти людини. Особистості як служителі Абсолюту дратують хамів. З цього приводу О.Забуж-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

ко зазначає: "служителі Абсолюту (особистості, В.С.), як би той Абсолют не звався, – завжди будитимуть палочу ненависть у хамів усіх часів і народів... уже тому, що самим фактом свого існування заперечують *абсолютизм хамства*, підривають саму його основу – оте "корінне переконання" хама, ніби "культ власної особи" є *єдиною метою кожної людини...*" [9, с.575]. Максимально на що здатна посередня людина – визнати талант, геніальність й залишити її в спокої, якщо остання не претендує на пріоритетну роль у суспільних процесах. Отже, для особистості єдиною нішею залишається сфера духовної культури.

Конфронтаційний варіант розвитку подій досить поширений у реальному житті: боротьба книжників та фарисеїв з Христом, розправа Миколи I із діячами Кирило-Мефодіївського братства і Т.Шевченком зокрема, боротьба В.Щербинського з шістдесятницьким рухом та ін. Цей варіант взаємостосунків між особистістю та посередньою людиною в філософії переконливо проаналізував Х.Ортега-і-Гассет у праці "Бунт мас" (1929) [16]. У художній літературі він також знайшов широке відображення: боротьба Ганджі Андибера з Байдою Вишневецьким (П.Куліш "Байда, князь Вишневецький"), отруєння Моцарта Сальєрі (О.Пушкін "Моцарт і Сальєрі"), боротьба Авірона й Датана з Мойсеєм (І.Франко "Мойсей") та ін. Чому взаємостосунки між особистістю та посередньою людиною мають такий драматичний, а часом і трагічний характер? (Сократа примусили випити чашу з цикутою, Христа розіп'яли, Моцарта отруїли, П.Чаадаєва оголосили божевільним, О.Пушкіна зацькували, Т.Шевченка заслали, поетів-шістдесятників замордували в концтаборах). Особистість для посередньої людини є ворогом. Остання не може простити особистості того, що вона знайшла в собі сили піднятися до особистісного буття, а у неї цих сил не вистачає. Неприйняття посередньою людиною особистості та цінностей особистісного буття веде її до деградації.

Ставлення посередньої людини до особистості та генія змінюється після її загибелі. Особистість стає вже не страшною, і посередня людина починає аналізувати й доводити її внесок у нау-

ку, культуру, розвиток суспільства або проливати крокодилові сльози. Цей варіант подій чітко описав М.Лермонтов у вірші "Смерть поета":

Убит!.. К чему теперь рыдания,
Пустых похвал ненужный хор,
И жалкий лепет оправданья:
Судьбы свершился приговор.

Як же має ставитися особистість до тих, хто її сприймає як ворога? Методологічну відповідь дав В.Винниченко. В особистості повинна бути "стриманість і конкордистський спокій, себто спокійне погоджування всіх інтересів з інтересами ближнього, спокійне розуміння і жалість до хворих дискордистів (індивідів залежного та посереднього рівнів, В.С.), що найголовніше – огида до безнадійно гнилих, огида без ненависти, без люті, але й без бажання мати з ними спільні інтереси" [3, с.61]. Якщо особистість дозволяла в адресу посередньої людини певну критику, як це зробив О.Мандельштам у поезії:

Мы живем, под собою не чуя страны,
Наши речи за десять шагов не слышны.
Слышно только кремлевского горца –
Душегубца и мужеборца..., –

то вона відразу за це розплачувалася як мінімум власною свободою.

Проміжний варіант. Пересічна людина розуміє основне протиріччя суспільного буття як конфлікт безособистісного з особистісним, але не вистачає сил стати на шлях особистісного буття. Не вистачило мужності стати на шлях особистісного буття М.Рильському, О.Фадєєву, П.Тичині. Трагедія останнього досліджена В.Стусом у праці "Феномен доби". Життя для посередньої людини в такому випадку перетворюється в животіння, нудьгу, духовну смерть, а можливо й фізичну. Дуже переконливо це описано у поезії І.Світличного "Смертники":

Що ми чиним, братове? Невже навіжені ми,
Що в чаду словоблудства і самообмов

Убиваєм в собі ненароджених геніїв,
На Голгофі цинізму гвалтуєм любов?

Найкращій варіант. Посередня людина приймає шляхетні цінності, "впізнає" особистість, отже отримує можливість розвиватися й в потенції спроможна досягти рівня особистості. Багато сучасників Шевченка визнали його за генія, що активно сприяло їх культурному, інтелектуальному розвитку. Б.Грінченко так висловив вплив Шевченка на сучасників: Шевченко із трупів поробив живих людей [6, с.72]. Відношення до особистості як до героя – це характерна ознака особистісного суспільства. Саме на такому ставленні до особистості наполягав Т.Карлейль. "Я думаю, что уважение к героям... является душой общественных отношений между людьми и что способ выражения этого уважения служит истинным масштабом для оценки степени нормальности или ненормальности господствующих в мире отношений" [10, с.329]. На необхідності такого сприймання особистості наполягає й О.Забужко [9, с. 568]. Про цей варіант дуже переконливо висловився А.Чехов, який у листі до іншого письменника пропонує: "напишите, как этот молодой человек выдавливает из себя по каплям раба и как он, проснувшись в одно прекрасное утро, чувствует, что в его жилах течет уже не рабская кровь, а настоящая человеческая" [21, с.120]. Наведемо декілька прикладів конструктивного/неконструктивного ставлення сучасників до особистостей та геніїв.

Прийняття французьким народом Жанни Д'Арк вивело його на шлях свободи. У той же час вагання частини українського народу піти шляхом, запропонованим В.Чорноволом, привело самого В.Чорновала до загибелі, а націю до перманентної кризи. Основоположник італійської ідеї Дж.Мацціні сформулював конструктивне ставлення суспільства до генія. "Законним є тільки один привілей – привілей Генія, коли Геній виявляє себе у братерському зв'язку із Доброчестям; але це привілей, утверджений Богом, а не людьми..." [14, с.60]. Отже, визнання масами генія та його провуду виводить їх із історичного небуття, сприяє їх національному відродженню.

Найгірший варіант. Посередня людина спочатку поділяє цінності особистісного буття, приймає особистість, стає учнем, а потім зраджує (Іуда Іскаріот). У цьому варіанті деградація людини носить незворотній характер.

Варіант, який сьогодні стоїть на часі перед людиною XXI ст, й українською зокрема. Абеткою суспільного буття має стати закон: пріоритет у суспільстві повинен належати особистості, в іншому разі він переходить до посередньої людини. Під впливом цього закону людина має набратися психічної та інтелектуальної мужності подивитися в дзеркало концепції чотирьох рівнів розвитку сутнісних сил і сказати собі: "Я знаю, що можливо не досягну рівня особистості, але, якщо не буду рухатися в цьому напрямку, то буде відбуватися деградація. Рух у напрямку особистісного буття є екзистенційним призначенням кожної людини. Отже, разом з іншими людьми я повинен до останньої хвилини докладати зусилля для розвитку власних сутнісних сил, а в житті маю віддавати пріоритет особистості".

Особистісне, як і будь-яке явище, може з'явитися двома шляхами: стихійним або свідомим. Особистісне поки що спроможне реалізувати себе на рівні індивідуального життя. На рівні суспільного буття особистісне мало можливість кілька разів стихійно народитися в історії. У зародках воно було присутнє у суспільних формах буття Козацької республіки. Була можливість появи особистісного начала в революції 1917р., при розвалі Радянського Союзу в 1991р., в Помаранчевих подіях в Україні у 2004р. Це були точки бифуркації, коли суспільна система могла почати рухатися в особистісному напрямку.

У цілому історія до цього часу носить безособистісний вимір, тому що її субстратом є людина посереднього рівня розвитку сутнісних сил. Безособистісна парадигма буття людини себе повністю вичерпала, про що говорять антропологічна та глобальна катастрофи. Трагічна особливість суспільної, наукової і філософської думки полягає в тому, що необхідність зміни парадигми буття не усвідомлюється навіть на філософському рівні. Неодноразові поразки особистісного в історії примушують зробити висновок,

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

що без відповідного теоретичного обґрунтування воно не може перемогти й реалізуватися в історії. Уважаємо, що концепція чотирьох рівнів розвитку сутнісних сил та двох основних парадигм буття сприятиме народитися особистісному на рівні суспільного буття.

На основі досліджень М.Бердяєва [1, с.54-57], М.Бубера [2, с.291], Ж.Дельоза, Ф.Гваттарі [7, с.256-266] ми робимо висновок, що онтологічною ознакою історичної події є процес перетворення соціального хаосу в соціальний порядок, у якому відбувається трансформація соціальних структур у напрямку їх подальшої гуманізації. У цьому акті водночас народжуються дух, особистість й Логос як нове розуміння соціального порядку. Цю триєдину суть дуже чітко висловив М.Бубер. Сутність духу він розумів як здібність, в основі якої лежить здатність людини відчувати свою причетність і єдність зі світом [2, с.291]. Дух розглядається філософом як особлива сутність людини, й виникає вона лише тоді, коли людина, як суб'єкт діяльності, докладає зусилля, щоб перетворити соціальний хаос на "єдність космосу" [2, с.291], тобто в органічні форми суспільного буття. Через єдність з цими формами людина піднімається до єдності з людством та духом.

Особистість у Бубера народжується саме тоді, коли людина соціальний хаос підкоряє певній суспільній формі [2, с.291], тобто починає турбуватися про її відтворення. Саме в цьому процесі народжуються особистість, дух і Логос, як нова суспільна традиція й закономірність. Отже, виходить, що людина стає духовною, коли починає піклуватися про розвиток суспільних та культурних форм свого буття. Таким чином, онтологічним змістом історичної події є процес трансформації безособистісних суспільних форм життєдіяльності людини в особистісні. (При визначенні онтологічного змісту історичної події ми відштовхуємося із розуміння онтології як науки про межові умови існування буття, коли воно може перетворитися в небуття. Онтологія за Ж.-П.Сартром - це пошук єдності суб'єкта з об'єктом). До цього часу процес трансформації соціальних структур в історії здійснюється в межах безособистісної парадигми буття людини, тобто можна сказати, що розвиток

історії зупинився на безособистісних формах життєдіяльності. Щоб відбулася еволюція від безособистісної парадигми життєдіяльності до особистісної, необхідно, щоб пріоритет в суспільстві перейшов до індивідів особистісного рівня розвитку сутнісних сил. Цей факт ми пропонуємо назвати антропологічною революцією, а точніше особистісною революцією.

За яких умов може здійснитися перехід від безособистісного до особистісного на Україні? На наш погляд, філософською основою цієї трансформації може стати концепція чотирьох рівнів розвитку сутнісних сил людини. Теоретичне розв'язання проблеми переходу від безособистісної до особистісної парадигми буття людини не означає автоматичного розв'язання її на практиці. У реальності вирішення проблеми відбудеться лише тоді, коли в Україні знайдеться критична маса особистостей та політична сила, які б прийняли запропоновану концепцію до практичного використання. Для того щоб можна було здійснити еволюційний перехід до особистісної парадигми буття людини, необхідно провести певну підготовчу роботу в таких напрямах:

1. Методолого-теоретичний. Необхідно здійснити подальші дослідження ідеї чотирьох рівнів розвитку сутнісних сил індивіда як суб'єкта діяльності й надати їй категоріального статусу.

2. Ідеологічний. Спеціалісти у сфері соціальної філософії та психології повинні розробити новітню українську ідею, яка б відобразила основні концептуальні положення особистісної парадигми буття людини, що має бути винесено на обговорення Верховної Ради.

3. Сфера державотворення та права. Спеціалісти цієї сфери мусять, по-перше, запропонувати зміни до Конституції, в яких були б відображені основні постулати особистісної парадигми буття людини та національної ідеї; по-друге, розробити конституційні норми для заборони політтехнологій, які скеровані на маніпулювання свідомістю та психікою людини. Політичні змагання мають відбуватися в межах національної ідеї, щоб це не призводило до психічних епідемій в суспільстві; по-третє, обґрунтувати необхідність утворення соціальних умов для максимально можливої лік-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

відації відчуження людини в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

4. Практичний. Паралельно з теоретичною, правовою роботою на певному етапі необхідно почати політико-виховну роботу з масами по роз'ясненню концептуальних положень особистісної парадигми буття, що повинно закінчитися всенародним референдумом.

5. Педагогічний. Психологи та педагоги на чолі з Міністерством освіти мають провести відповідну теоретичну та практичну роботу з трансформації безособистісної моделі навчально-виховного процесу в особистісну. Розвиток людини мусить відбуватися не в напрямку до найнижчого типу (людини залежного та посереднього рівня розвитку здібностей), а в напрямку до найвищого типу, до рівня особистості.

Аналіз історичних подій з погляду концепції чотирьох рівнів розвитку сутнісних сил людини привів нас до наступних висновків: по-перше, онтологічним змістом історичної події є процес трансформації суспільних структур у напрямку до особистісної парадигми буття людини. Історична подія відбувається лише тоді, коли пріоритет у ній належить особистості, яка започатковує нові парадигми діяльності; по-друге, безособистісний напрям розвитку історії себе вичерпав, про що говорять антропологічна та глобальна катастрофи. Концепція чотирьох рівнів розвитку сутнісних сил закладає теоретичні умови для свідомого еволюційного переходу від безособистісної до особистісної парадигми буття людини, а також дозволяє узагальнити накопичений у суспільствознавстві матеріал і переосмислити засади філософії історії.

Використана література:

1. Бердяєв Н.А. Философия неравенства. – М.: ИМА-пресс, 1990. – 288 с.
2. Бубер М. Два образа веры. – М.: ООО АСТ, 1990. – 592 с.
3. Винниченко В. Щоденники // Київська старовина.- 2001.- №5.- С.59-74.
4. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство.- Львів: Літопис, 318с.

5. Герцен А.И. Концы и начала // Сочинения в 9-т. - М.: 1958.- Т.7.- С.461-535.
6. Грінченко Б. - М. Драгоманов. Діалоги про українську справу.- К.: 1994.- 284с.
7. Делез Ж., Гваттари Ф. Что такое философия? СПб.: Алетея, 1998.- 288с.
8. Еременко А.М. История как событийность: Монография: В 2-х т. Т.1.- Луганск: РИО ЛАВД, 2005.- 544с.
9. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в контексті міфологій.- 3-е вид., виправл.- К.: Факт, 2007.- 640с.
10. Карлейль Т. Этика жизни // Карлейль Т. Теперь и прежде.- М.: Республика, 1994.- С.6-199.
11. Леонтьев К.Н. Средний европеец как идеал и орудие всемирного разрушения // Леонтьев К.Н. Избранное.- М., 1993.- С.119-197.
12. Липинський В. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму.- Відень: 1926.- 580с.
13. Липинський В. Хам і Яфет // Сучасність, 1992.- №6.- С.63-76.
14. Мацціні Дж. Обов'язки перед нацією // Націоналізм: Антологія.- К.: 2000.- С.56-62.
15. Мережковский Д.С. Грядущий хам // Мережковский Д.С. В тихом омуте: Ст.и исслед. разных лет.- М.: Советский писатель, 1991.- С.350-377.
16. Ортега-і-Гассет Х. Бунт мас // Ортега-і-Гассет Х. Вибрані праці.- К.: Основи, 1994.- С.15-139.
17. Платон Держава.- К.: Основи, 2005.- 355с.
18. Сабадуха В.О. Евристична значущість гіпотези ієрархії сутнісних сил людини для розробки української національної ідеї // Практична філософія.- 2008.- №2.- С. 152-161.
19. Соловьев В. Из "Трех разговоров" Краткая повесть об Антихристе // Соловьев В.С. Чтения о богочеловечестве; Стат., стихотворения и поэма; Из "Трех разговоров": Краткая повесть об Антихристе.- СПб, 1994.- С.416-486.
20. Тойнбі. А.Дж. Дослідження історії (Скорочена версія томів I-VI Д.Ч.Сомервелла): В 2т.- Т.1.- К.: Основи, 1995.- 614с.
21. Чехов А.П. - А.С.Суворину // Чехов А.П. Собрание сочинений: В 12т. - М.: Правда, 1950.- Т.12. Письма.
22. Юнг К. Структура психики и процес индивидуации.- М.: Наука, 1996.- 269с.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ:
ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

В.С. Найда

заступник директора з навчально-методичної роботи
навчально-наукового інституту права
*(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)*

**ЗНАЧЕННЯ ЛІДЕРСТВА
В СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЯХ:
ОСОБИСТІТЬ ТА СУЧАСНИЙ СОЦІУМ
(ПСИХОЛОГІЧНІ, ПОЛІТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ)**

Сьогоднішня ситуація нашого суспільства, процес становлення держави, розвиток місцевого самоврядування та парламентаризму, але при цьому його недосконалість, роблять актуальним питання щодо значення лідерства в соціально-політичних подіях та житті суспільства в цілому. Кризові явища, насамперед пов'язані з лідерством, саме зараз набувають актуальності в моральній, духовній, політичній сфері. Суспільство – це об'єднання людей, пов'язаних відповідними відношеннями, це взаємодіяльність яка виникає між індивідами в процесі їх взаємодії. Хочемо ми, чи не хочемо, а питання лідерства набуває не аби якої актуальності.

Метою цієї статті, по-перше, є розглянути питання лідерства в суспільно-політичних подіях. По-друге, проаналізувати процес формування осіб з якостями, які потрібні для майбутнього розвитку України саме через роботу студентського самоврядування.

Лідерство – це явище в суспільстві та політиці, яке передбачає здійснення певних обов'язків окремої особи або соціальної групи перед іншими групами або суспільством в цілому. "Лідерство – це процес, за допомогою якого певні члени групи мотивують і ведуть її за собою" – зазначає Д. Майерс [8, 101]. Для розвитку суспільства ми повинні мати орієнтири майбутнього, які б спонукали нас на дії. А вміння правильно та ретельно обирати орієнтири – це і є одна з суттєвих ознак лідера. Однак в суспільно-політичному житті ми досить часто потребуємо чітких схем, програм, шаблонів, за допомогою яких можна було б рухатися

вперед. Але це простий шлях і йому всіх нас все ще вчать у школах, ВНЗ. Лідерство у сучасній Україні має бути ефективним та оптимальним, а для цього треба головне – подолати стереотипи мислення і дій, та й займатися системним вихованням лідерів сучасності. Що для цього необхідно? По-перше – якісний підбір лідерів, тобто виявлення природних лідерських якостей у особистості. По-друге – створення системи формування якостей, необхідних для ефективної діяльності лідера. По-третє – це створення атмосфери довіри в студентській групі, де відбуваються процеси формування лідерських якостей, тому що лідерство – це система відносин в студентській групі насамперед, а не ідеологія. Нас оточують люди, і навколо нас відбуваються події не досить чітко і лінійно організовані, і все це площина дії лідера нової формації, який повинен вміти швидко адаптуватися до тих умов, які постійно змінюються в соціально-політичному житті. "Лідерство – це стан нашого розуму, тіла й душі, частина нашого повсякденного життя" [7, 83-84]. Суспільство потребує від лідерів дотримання загальнолюдських цінностей, культури, безпечної поведінки, чесності тощо. Яке ж місце та значення лідерства у теперішній час? Провідна та значна роль лідерства розуміється тоді, коли вона забезпечує іншим стабільність, розвиток, успішність у майбутньому. Лідер повинен наповнювати діяльність смисловим навантаженням, тому що особистість розкривається в соціумі, який повинен створювати умови для її розвитку. На сучасному етапі ми маємо кризу у культурі, політиці, моралі та освіті в цілому. Наш світ швидко змінюється, і щоб встигати за його змінами, треба працювати над розвитком соціальної взаємодії людей, яка буде наповнена певним змістом, треба інвестувати власну енергію і зусилля на нові форми соціальної взаємодії і тоді і тільки тоді особистість зможе претендувати на лідерство у майбутньому.

А якщо ми будемо привносити в трактування лідерства біологізаторський підхід, згідно з яким лідерами постають герої, члени королівських родин, люди, що досягли значного успіху. Ці особи розглядаються як носії природного таланту. За такого

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

розуміння лідерські якості виявляються надто статичними і такими, що не залежать від соціальних факторів. При такому підході у нас надто часто лідерами стають не ті, які ними повинні бути.

Теорія рис дає можливість бути лідерами тільки нащадкам видатних людей, які успадковують цінні задатки від своїх батьків. При цьому підході будемо мати те, що маємо. Щоб мати лідерів сучасності в суспільстві, необхідно цим питанням займатися системно й науково, тобто починати їх формування у навчально-виховному процесі і давати можливість участі в управлінні ВНЗ через студентське самоврядування. Лідерам повинна бути притаманна швидкість та креативність, здатність швидко приймати рішення, концентрація і витривалість уваги, здатність вчитися на помилках, гнучкість розуму, уміння налагоджувати партнерські відносини тощо. Виховуючи ці якості, наше суспільство зможе мати лідерів, які будуть працювати ефективніше за попередніх, дозволить їм реалізувати ті завдання, які перед лідерами ставить наше суспільство, громадяни країни. А для цього необхідно наполегливо, віддано працювати в студентському самоврядуванні, в процесі навчальної діяльності, щоб сформувати в себе ті якості, які будуть вельми важливі в майбутній суспільно-політичній діяльності. Але формування та розвиток психологічних, політичних, правових якостей лідерів має ряд проблем, як суто університетських (перевантаження навчального процесу, посереднє викладання дисциплін, недосконалість роботи студентського самоврядування в окремих ВНЗ країни), так і загальносоціальних (політична нестабільність, правовий нігілізм в суспільстві).

Лідерство має велику можливість розвиватися через підвищення якості знань та особистісні якості; знання та досвід повинні поєднуватися в єдиний, цільний механізм і це дасть можливість лідерам добиватися поваги людей, не ставлячи за мету досягти популярності для себе як особи.

Законодавство закріплює цей процес більш того надає йому пріоритетний статус. Ст. 4 Закону України "Про освіту" визнає "осві-

ту пріоритетної сферою соціально-економічного, духовного та культурного розвитку суспільства" [2]. Тому демократизація процесу освіти – це майбутнє нації. В Національній доктрині освіти України говориться, що "мета державної політики щодо освіти полягає в створенні умов для розвитку особистості та творчої самореалізації молоді" [3]. Ст. 17 Закону "Про освіту" передбачає право "на самостійне планування роботи", що дає можливість розвитку навичок керівника [2].

Виховання покоління людей, які протягом життя будуть "культурною і духовно розвинутою особистістю" [1, 54], ефективно працювати та вчитися, збагачувати цінності національної культури, розвивати громадське суспільство як невід'ємну частину європейського та світового суспільства дає можливість ефективного розвитку соціального лідерства. Тому Національна доктрина освіти і проголошує та закріплює за державою ціль – сприяти становленню демократичної системи освіти та виховання майбутніх лідерів суспільства. Така система буде розвиватися, як один цілий організм державної влади. Постільки суспільна, правова культура, а також свідомість молоді, особистості, лідера формується в більшості в процесі навчання то наявність демократичних процесів в освітянському просторі – це необхідність, і вона повинна бути притаманна студентському середовищу.

Якості, за допомогою яких лідер дає змогу студентам бути самими собою, мати власну позицію з будь-якого явища в організації міжособистісного спілкування-це насамперед, високі моральні якості. Серед основних моральних якостей які притамані лідерам треба виділити де які як: чесність, добросовісність, надійність, об'єктивність, терпимість, порядність. Лідер має бути прикладом не тільки в навчанні та суспільній діяльності, а і у своїх моральних вчинках. Помилково буде обмежуватися у спілкуванні із студентами тільки питаннями навчання. Треба цікавитися питаннями умов побуту, здоров'я, їхніми думками з того чи іншого приводу, уважно вислуховувати їх, навіть коли їхня думка буде помилковою. Вміти зробити зауваження, не суперечити відкрито, грубо, а локалізувати ці думки тактовно і голов-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

не – показати об'єктивно їх помилковість. Лідером може стати той, хто вміє не тільки виховати в собі всі ці якості а і вийти за їх межі.

Лідер – це ключова постать в студентському середовищі і від його вміння створювати атмосферу довіри, працездатності, поваги залежить рівень розвитку молоді. Лідер є виразником потреб усієї студентської групи, і тому якості які йому притаманні вельмо важливі для формування його значимості в соціально-політичному житті..

Політика як мистецтво керувати державою не завжди може бути притаманне лідерам. Тому у лідера майбутнього необхідно виховувати такі вольові якості як: принциповість, наполегливість, рішучість, дисциплінованість. Ці якості є і повинні бути основним джерелом для лідера у практичній діяльності. Завдання лідерів в політичній сфері – це направити свої зусилля на ефективне функціонування державної влади з метою задоволення публічних інтересів суспільства, громадян. Також звісно новим лідерам така якість як відповідальність вкрай необхідна ,особливо стосовно в частині підготовки та організації певних заходів, які часто стають значущими подіями в житті ВНЗ.

Виходячи з поняття права – що це межі свободи та рівності людей, щоб здійснювати та захищати їх інтереси, лідери повинні насамперед мати високу правову культуру. Право формує правосвідомість, яка повинна відповідати соціальним потребам суспільства. Але на жаль, це ще проблема суспільства – висока правова культура, і лідерам майбутнього необхідно наполегливо виховувати в себе риси правової культури, щоб ця міра свободи та справедливості дійсно панувала в суспільстві і була як більш можливо справедливою. Втім, як зазначає відомий український філософ права С. Максимов, "правосвідомість – це не тільки відбиття в індивідуальній свідомості духу й характеру законів, що вже діють у суспільстві, вона є активною, творчо коректує й критикує закони (та інститути) що діють з позицій індивідуальної справедливості, яка набула глибокого життєвого смислу й значення для достатньо великої маси людей" [10, 262]. Іншими словами, правосвідомість має знач-

ну складову індивідуально-творчого характеру, а тому можливості впливу на неї, на її формування через різноманітні форми - від загальноосвітніх до суто педагогічно цілеспрямованих - є досить значною.

Де можливо формувати нову генерацію лідерів України? Частково на це запитання можна відповісти так - це вищий навчальний заклад, університет. Під час студентських років, коли людина перебуває під впливом багатьох факторів соціально-політичного життя країни, навчального, психологічного, педагогічного а також інтелектуального навантаження - це те благодатне середовище для формування лідера, його якостей, це життєво необхідне середовище виховання особистості, яка повинна зайняти належне місце в ієрархії загальнолюдських цінностей, де важливо, щоб на різних етапах діяльності студенти почали осмислювати свою майбутню роль та вміння вести організаційну, виховну та лідерську роботу. І тому перед вищою школою постало питання: або "штампувати" кадри, або розвивати, формувати особистість, лідера з позитивними та так необхідними суспільству якостями, щоб знати, що нас чекає попереду, чи ми достатня нація та країна, чи ми "дикіє поле"? Студентське самоврядування як одна із ланок навчального процесу і є тим середовищем, де виховують майбутнього лідера, керівника. Студентське самоврядування є можливим чинником розвитку та модернізації суспільства, виявлення потенційних лідерів, вироблення у них навичок управлінської та організаторської роботи з колективом, формування майбутньої еліти нації. Студентське самоврядування є засобом реалізації студентською громадою своїх прав, обов'язків та ініціатив через прийняття рішень та впровадження їх за допомогою власних ресурсів у сфері, що визнається адміністрацією та у співпраці з нею, а також гарантії брати участь через своїх працівників у вирішенні питань, що стосуються студентів і про все це йде мова в нормативних документах таких як: Закон України "Про вищу освіту", Указ Президента України "Про Національну доктрину розвитку освіти", Закон України "Про освіту".

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Студентське самоврядування – це практична школа для тих хто бажає спробувати себе у якості майбутнього соціально-політичного лідера, це можливість реалізувати соціально значущі проекти, що підуть на користь усього суспільства. Студентське самоврядування – це перша сходинка до громадського суспільства, коли громада висуває своїх лідерів та вчиться контролювати їхні дії.

Короткими висновками з вищевикладеного може бути наступне.

При аналізі поняття лідерства в цілому та його значення в суспільно-політичних подіях держави зосереджена увага на якостях лідера, які потрібно формувати в процесі функціонування навчально-виховного процесу, що дадуть змогу особистості для позитивної соціально-політичної діяльності в майбутньому. Приділена увага студентському самоврядуванню як дійовій формі виховання майбутніх політичних лідерів держави. Також правомірно вказати на значну роль ВНЗ в аспекті виявлення природних якостей лідера та їх розвитку.

Використана література:

1. Закон України "Про вищу освіту" від 17.01.2002 р. № 2984-III // Збірник основних нормативних актів про вищу освіту, наукову діяльність, підготовку та атестацію наукових кадрів. – X., 2003. – С. 37-95.

2. Закон України "Про освіту" від 23.05.1991 р. № 1060-XII. – К., 1991.

3. Указ Президента України "Про Національну доктрину розвитку освіти в XXI ст." від 17.04.2002 р. № 347/2002.

4. Арсеньев Л.С. Глобальный кризис и личность // Мир психологии и психология в мире. – 1994. – № 2.

5. Галенко М.В. Лидерство как фактор формирования управленческой культуры. Автореф. дис. ... канд. соц. наук. – Волгоград, 2004. – 25 с.

6. Игмена Н.Б. Лидер как субъект процесса социального управления в правоохранительных органах: Автореф. дис. ... канд. филос. наук. – Архангельск, 2006.

7. Кузякин А.П. "Блеск и нищета" управленческого аппарата. Что такое лидер и лидерство? Преимущество лидерства //Образование. - 2000. - № 4. - С. 83-98.

8. Майерс Д. Социальная психология / Перев. с англ. - СПб.: Питер, 1997. - 688 с.

9. Решетников А.В., Шамшуринов В.И., Шамшурина Н.Т. Социально-исторический портрет лидера организации //Социальные исследования (Социс). - 2001. - № 10. - Социология управления. С. 38-64.

10. Философия права: Учебник /О.Г. Данильян, Л.Д. Байрачная, С.И. Максимов и др.; Под ред. О.Г. Данильяна. - Х.: Прапор, 2005. - С.262.

О.В. Сабадуха

студент філософського факультету
(Східноукраїнський національний
університет імені В. Дяка)

ПСИХОЛОГІЯ СПРИЙМАННЯ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ

Відомо, що осмислення дійсності відбувається на чуттєвому та раціональному рівнях. Зазначений підхід стосується також процесу сприймання історичних подій. Раціональний рівень осмислення історичних подій буде ефективним, якщо ґрунтуватиметься на чуттєвому рівні. В.Дільтей прекрасно усвідомлював цю закономірність, тому він започаткував новий підхід до розуміння історії як процесу співпереживання і свою задачу сформулював у наступному вигляді: "Яким чином структура духовного світу суб'єкта робить можливим пізнання духовної дійсності" [3, с.135]. На жаль, підхід В.Дільтея не знайшов подальшої розробки. Розуміння історичних подій може бути більш ефективним, якщо ґрунтуватиметься на психологічних механізмах сприймання реальності різними типами людей. Незнання психологічних механізмів сприймання історичних подій не сприяє цілісному засвоєнню історії. Отже, мета статті - поглибити психологічний підхід В.Дільтея до розуміння історичних

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

подій, що передбачає розв'язання наступних завдань: по-перше, встановити причини, чому підхід В.Дільтея не знайшов подальшої розробки, по-друге, проаналізувати психологію сприймання історичних подій індивідами різного рівня розвитку сутнісних сил.

Ми вважаємо, що відсутність подальших наукових розробок підходу В.Дільтея не випадкова. Це пов'язане з двома причинами. Перша – відсутня загально визнана точка зору на проблему особистості. На наш погляд, ідея ієрархії рівнів розвитку сутнісних сил людини є тією філософською концепцією особистості, яка дозволяє глибше усвідомити психологію сприймання історичних подій [4]. Друга, – з погляду Е.Гуссерля, об'єктивний світ і історичні події зокрема, людина сприймає через власний життєвий досвід, який отримав назву – життєвий світ [2, с.90]. Пересічна людина живе переважно в суб'єктивному світі, не може вийти за його межі, що заважає їй об'єктивно усвідомлювати історичні події. Концепція Гуссерля про життєвий світ сформулювала необхідний ланцюг до розуміння концепції Дільтея, але до цього часу філософи не встановили внутрішній зв'язок між двома концепціями.

Поеднаємо концепцію сутнісних сил людини з теорією життєвого світу Е.Гуссерля. На основі ідеї ієрархії сутнісних сил людини спробуємо описати життєвий світ індивіда залежного рівня розвитку. Процес життєдіяльності індивіда цього рівня відбувається в соціальному просторі розподільчих відносин. Спонуканням до життя виступає стимул: задоволення безпосередніх потреб. Рівень розвитку мислення носить одновимірний характер. Індивід цього рівня спроможний оперувати однією змінною величиною, в якості якої виступають власні спонукання до задоволення безпосередніх життєвих потреб. Характер діяльності – підкорення наявним формам виробничого та соціального процесів. До творчості цей індивід не здатний. Життєвий процес складається лише з власних емоцій та почуттів, зв'язок між якими дуже часто не усвідомлюється, отже свідомість носить розірваний характер.

Виходячи із загальної характеристики індивіда залежного рівня розвитку, проаналізуємо процес його сприймання історії. Історичні події він сприймає на рівні інформації і носять вони по відношенню до нього зовнішній характер. В.Дільтей схарактеризував процес сприймання історії таким індивідом наступним чином: "Для людини, яка живе сьогоднішнім днем, минуле тим чуже, далеке і байдуже, чим далі воно стоїть від нього" [3, с.151]. У найкращому випадку він дивиться на історію, як на боротьбу окремих історичних осіб. Цього індивіда цікавить хто, що, коли і як сказав. Йому впадають до душі лише слова, емоції й почуття головних героїв. Свідомо чи підсвідомо він стає на бік тих чи інших дійових осіб. Встановити взаємозв'язки між історичними подіями він не спроможний, бо нездатний проаналізувати зв'язки навіть між різними подіями власного життя. Саме цим пояснюється інтерес пересічної людини до історичних романів. Отже, сприймання історичних подій індивідом залежного рівня розвитку відбувається через власні емоції й почуття, тобто носить ірраціональний, суб'єктивний характер. Про процес сприймання історії такого типу людини відомий філософ початку ХХ століття В.Хвостов написав: "Насправді маси дедалі частіше... діють під впливом почуття, яке в масах зазвичай виявляється набагато сильніше ніж в окремих індивідах..." [5, с.357].

Життєвий світ індивіда посереднього рівня розвитку описується через наступні поняття. Процес життєдіяльності відбувається в межах відносин обміну, які виступають соціальним простором його діяльності. Спонуканням виступає мотив вигоди, який вимагає постійної мобільності. Життєдіяльність у сфері обміну формує двовимірне мислення. Індивід оперує двома змінними величинами: власні життєві потреби та соціальні умови. Це створює підстави для опанування професійною термінологією й науковими поняттями. Соціальна діяльність носить характер пристосування до наявних умов та обставин.

Зазначені характеристики зумовлюють наступне ставлення до історії. Індивід посереднього рівня розвитку сприймає як

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

життя, так й історичні події крізь призму вигоди (економічної, політичної, правової, світоглядної), що відкриває йому наступну соціальну істину. Він зможе отримувати власну вигоду лише тоді, коли її буде мати та верства й той клас, до яких він належить. Через власну користь відбувається й процес ідентифікації. Цей індивід уже спроможний усвідомлювати історію крізь призму понять. В історичній події його цікавить те, що й у житті – це боротьба історичних діячів за вигоду та владу та механізми її досягнення. У той же час індивід цього рівня розуміє, що історичні особи діють в історії не лише під впливом власних спонукань, а в першу чергу під тиском економічної, політичної вигоди того чи іншого класу або верстви. Розуміння цієї історичної суті відкрилося йому через власний життєвий світ. Він ідентифікує себе з тим чи іншим класом, стратою. Знання цього життєвого закону допомогло йому й в розумінні історичних подій. Індивіди цього рівня спроможні розрізняти власні спонукання до життєдіяльності й спонукання свого класу, а тому їх інтелект отримує можливість мислити двома змінними величинами. Він осмислює економічні процеси в єдності з політичними, технологічні – в єдності з економічними тощо. Отже, процес пізнання реального життя й дійсності вже набуває об'єктивного характеру, але ставлення до реальних життєвих проблем й до історії носить відчужений характер.

Життєвий світ індивіда особистісного рівня розвитку сутнісних сил ми опишемо через наступні поняття. Процес життєдіяльності осмислюється особистістю крізь призму відносин власності, які утворюють соціальний простір його життя. (Осмислення життя крізь відносини власності не означає, що особистість повинна обов'язково мати власність). Мислення відбувається в межах трьох змінних: "Я" – соціальні класи – суспільство, до якого він належить, отже охоплює основні елементи соціального простору і тому носить тривимірний характер. Отже, цей індивід спроможний усвідомлювати спонукання окремої людини, класів, суспільства як цілісного соціального організму. Індивід особистісного рівня піднімається до розуміння єдності свого "Я" з іншими

"Я". Тривимірний характер мислення дозволяє оперувати не лише науковими поняттями, а й філософськими категоріями. Результати його діяльності носять творчий характер, але в межах чинної парадигми.

Сприймання індивідом особистісного рівня розвитку історичних подій відбувається крізь призму інтересу. Особистість спроможна усвідомлювати й розрізняти спонукання історичного діяча, класів і суспільства. Але в першу чергу він аналізує історію через потреби суспільства, які виступають для нього як необхідність. Переживання й осмислення історичних подій індивідом особистісного рівня розвитку сутнісних сил стає цілісним. Він спроможний усвідомлювати історію в категоріях: цінність, смисл, значення [3, с.139].

Індивід цього рівня здатний ставитися до свого життя й до історії "універсально-історично" [3, с.139]. Особистість спроможна визначити своє місце в історії і сприймати життя в трьох вимірах: сучасне, яке визначається минулим, але спрямовується на майбутнє, тобто на формування гуманних форм життєдіяльності людини й суспільства. Так, наприклад, В.Дільтей описує життя Й.Гете: "Він відчуває кожен етап свого життя... як наповнене життям сучасне, яке визначається минулим, як прагнення вперед, до формування майбутнього, але це вже називається розвитком" [3, с. 139].

Особистість піднімається до цілісного розуміння історії, тобто перед людиною відкриваються різні можливості розвитку історичних подій й власної поведінки, але він обирає шлях реалізації історичної необхідності. Його діяльність набуває свідомого характеру. Про цей вид діяльності Г.В.Ф. Гегель сказав: "Я вільний тоді, коли я є у самого себе" [1, с. 17]. Такий процес пізнання історії (співпереживання) створює структурну єдність життєвого світу людини з реальними історичними подіями. Чуттєве сприймання історії й раціональне осмислення – це два ступеня пізнання, які доповнюють одне одного, коли індивід досягає особистісного рівня розвитку. Універсально-історичне сприймання історії досягається через категорію загального, а саме че-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

рез універсальний зв'язок власних переживань минулого, сучасного й майбутнього. Після цього поєднання концепції рівнів розвитку сутнісних сил з концепцією життєвого світу Е.Гуссерля, розкривається філософська глибина висновку В.Дільтея. "На основі переживання й розуміння самого себе, в їх постійній взаємодії одне з одним формується розуміння іншого життя й інших людей" [3, 141].

Життя й історичні події геній сприймає крізь призму цілісного засвоєння соціального механізму життєзабезпечення як органічну сукупність відносин розподілу, обміну, власності [4, с.153]. Його мислення охоплює чотири змінні величини: індивід – клас – суспільство – людство. У життєдіяльності кожного елемента цієї системи він спроможний враховувати не лише всі аспекти людських взаємовідносин (технологічний, економічний, політичний, правовий, моральний, світоглядний), але й аналізувати їх у взаємозв'язку та динаміці: минуле – сьогоднішнє – майбутнє.

Генії, як правило, усвідомлюють обмежений характер чинної парадигми, а тому виходять за її межі і задають нову парадигму розвитку й життєдіяльності: утворюють нову систему цінностей, смислів та значень. Геній сприймає життя й історичні події як всеохопну боротьбу безособистісного з особистісним на рівні смислів людського буття. Сприйняття як життя, так і історичних подій відбувається з точки зору ідеалу.

Отже, концепція чотирьох рівнів розвитку сутнісних сил дозволяє суттєво поглибити підхід В.Дільтея. Сприймання індивідом історичної події відбувається через власний життєвий світ. Людина "вичитує" в історії те, що відповідає її власному життєвому досвіду. Безумовно, адекватне розуміння історичної події можливе лише індивідом, який має життєвий світ особистісного рівня. Осмислення історії відбувається через саморозуміння. Для повноцінної життєдіяльності людина повинна вміти жити в двох світах: у світі, який нам малює раціональна наука, і в життєвому світі. Уважаємо, що концепція ієрархії сутнісних сил дозволяє суттєво поглибити процес сприйняття історичних подій індивідами різного рівня розвитку.

Використана література:

1. Гегель Г.В.Ф. Философия истории // Гегель Г.Ф.В. Сочинения. - Т.8. - М. - 1935. - 470с.
2. Гуссерль Е. Криза европейского людетва. // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. - К.: Ваклер, 1996. - С.62-94.
3. Дильтей В. Наброски к критике исторического разума // Вопросы философии. - 1988. - №4. - С.135-152.
4. Сабадуха В.О. Евристична значущість гіпотези ієрархії сутнісних сил людини для розробки української національної ідеї // Практична філософія.- 2008. - №2. - С. 152-161.
5. Хвостов В.М. Теория исторического процесса: Очерки по философии и методологии истории. Изд. 4-е, - М.: КомКнига, 2006. - 392с.

А.С. Свирид

аспирант кафедри філософії і методології
науки факультета філософії і соціальних наук
(*Белорусский государственный университет*)

**ФИЛОСОФСКИЙ АСПЕКТ
СОВРЕМЕННОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА:
АНАЛИТИЧЕСКАЯ ВЕРСИЯ**

Во второй половине XX столетия в рамках аналитической школы начинается процесс возрождения практико-ориентированной направленности философско-правовых изысканий, обусловленный сближением аналитической традиции с рядом смежных дисциплин: психологией, политологией, социологией, этикой и другими. Всестороннее обращение гуманитарного познания к проблемам социальной реальности привело к значительному расширению проблемного поля аналитической философии права и позволило перекоординировать направленность развития всего аналитического движения в сторону междисциплинарного уровня исследований. Это дало возможность аналитической философии при помощи уже обоснованного метода исследовать специализированные языковые практики и

создавать новые модели развития как философского знания, так и культуры в целом. Важно отметить, что вопросы, разрабатываемые аналитиками, исторически обладают прямой зависимостью от наиболее актуальных потребностей современной им реальности. Так к середине XX века складывается ситуация кризиса в политической культуре общества: перед различными государствами встает ряд проблем, связанных с распространением плюрализма моральных, религиозных, экономических, политических, философских и других взглядов и убеждений. Подобные явления не только формируют особого рода напряжение в обществе, ведущее к конфликтам и разнонаправленным агрессиям, но и обладают разрушительным действием по отношению к устоявшимся общественным нормам, эталонам, культурным кодам. Наиболее полно воплотившись в жизни американского общества, данная проблема остается актуальной и для большинства современных государств. В работах философско-аналитиков этого периода обнаруживается тенденция поиска и обоснования новых принципов стабильного развития, детально исследуются причины конфликтных процессов в обществе, разрабатываются модели перехода к совершенному социальному союзу, выражающему новые ценности и идеалы, ориентированные на диалог и сосуществование различных политико-правовых систем. Сегодня наблюдается повсеместная активизация интереса к проблемам политического устройства, приходит осознание того, что социальная стабильность общества напрямую зависит от политической составляющей. Появление таких понятий как "политическая культура", "политическое самосознание", "политическое предвидение и прогнозирование" наиболее ярко отражают факт переломного момента в рамках научного знания о политических и правовых структурах. Под влиянием стремительно набирающих темп интегративных процессов, широкие слои населения становятся активным субъектом в формировании и осуществлении мирового правопорядка, выработке и практической апробации глобальных ценностей современной цивилизации, объединенных единым стандартом

прав и свобод человека. Политическая сфера больше не может оставаться "закрытым" образованием, состоящим из жестко детерминированной общественной элиты, односторонне контролирующей доступность информации. В настоящее время распространена глобальная тенденция к общественной оценке политических идей, в результате складывается ситуация, когда "все знают и говорят". В связи с этим, перед профессиональными исследователями политориентированных областей научного знания встает проблема метода исследования правовой действительности и обоснования своих идей. Полученные результаты становятся точкой пересечения интересов и критики как оппозиционных направлений, так и общества, оценка которого имеет, как никогда, весомое значение. Однако здесь же возникает проблема подготовленности населения к восприятию информации, содержание которой требует корректного, а иногда и научного анализа. Порой неподготовленная часть общества не в состоянии отличить истинное положение дел от элементарных "средств манипуляции". Новая информационная эра, с одной стороны, дала возможность каждому желающему получать информацию различного рода практически обо всем происходящем в мире, а, с другой стороны, вырисовывается другая перспектива: тотальный контроль и повсеместное распространение "нужной" информации. Этот момент представляется весьма серьезной угрозой для существования многих политических концепций, поскольку может высветить их неправомерность.

Аналитическая философия права представляет собой направление, анализирующее специфику современных правовых процессов, затрагивающих многочисленные аспекты человеческой жизни. При этом используется значительный арсенал знаний, полученных в ходе развития аналитической традиции в целом. Используя наработанные методы познания, аналитическая философия права выходит в своем развитии на новый уровень: всестороннее изучение природы и сущностных характеристик права вне отрыва от социокультурного контекста заметно ослабляет приоритетный статус легистского типа правопонимания и

приводит к выстраиванию новых взаимопризнающих отношений между философией права и другими дисциплинами. Предметом современных аналитико-правовых концепций является "табульная" идея права, содержание которой определяется своеобразием целей методологического подхода, варьирующего в пространстве границ синтезирующего треугольника: право-язык, право-государство, право-ценность. По поводу конкретной формулировки задач аналитической философии права до сих пор нет единого мнения, это связано с тем, что на современном этапе развития аналитическое движение постоянно расширяет круг рассматриваемых проблем за счет динамичного взаимодействия со смежными дисциплинами. Вместе с тем, можно выделить задачи, характеризующиеся универсальностью: неизменным остается стремление исследовать и получать фундаментальные знания о праве, его роли и значимости на данном этапе развития общества, также весьма важным видится анализ правового дискурса с соответствующим соотношением категорий "право", "справедливость", "закон", "принуждение" и др. И, конечно, следует выделить задачу, имманентно присущую философско-правовым концепциям аналитиков и являющуюся ответом на запрос современности – это разработка и построение правового мировоззренческого каркаса с учетом общечеловеческих социокультурных и морально-нравственных основ социальной жизни.

Те изменения аналитико-правовой мысли, которые произошли во второй половине XX века, безусловно, во многом были продиктованы деятельностью английского правового неопозитивиста и правоведа Герберта Лионель Адольфус Харта, чья теория является наиболее фундаментальной и последовательной версией современной интерпретации идеи юридического позитивизма. Под влиянием философии обыденного языка "позднего" Л. Витгенштейна и Дж. Л. Остина мыслитель разработал богатую практику применения инструментов аналитической философии, в частности, методики анализа языка в изучении проблем правовой области познания. Революционность метода Харта заключается в соединении языкового анализа XX века с традицией юриспруденции

И. Бентама и принципами классического правового позитивизма Дж. Остина. Реальным прорывом аналитической мысли стала система дифференциации политико-правовой области научного знания, предложенная Хартом. Расставив предметные рамки дисциплинарного разделения наук о политике и праве, исследователь выявил, что процедуры применения права анализирует правоведение, политические науки исследуют процессы законодательной деятельности, а политическая философия занимается конструированием нормативно-регулирующих и оценочных моделей. По мнению современных исследователей, работающих в области аналитической философии права, заслуга Харта состоит и в том, что сегодня мы говорим на языке юриспруденции в философской актуализации, прямым подтверждением чего, бесспорно, является акцент на активное внедрение в проблемную область философии права факторов социальной реальности, с учетом ее видоизменяющейся природы.

Новаторство теории Харта обнаруживается в одной из его первых работ по философии права "Понятие права" [См.: 6] (первое издание 1961 г., второе издание 1994 г.), в которой осуществлен критический анализ идей правового позитивизма. Рассмотрев основные достижения этой традиции, автор делает вывод о том, что большинство ошибочных допущений было сделано в результате упрощенного взгляда позитивистов на политико-правовую жизнь общества, что повлекло за собой установку на абсолютное игнорирование роли социальных и моральных установок. Желание изучить природу права как такового заставило, например, Остина заключить само право в оболочку, независимую от внешне активной жизни. В результате теоретически уравниваются ситуации подчинения жертвы грабителю, требующему отдать кошелек, и подчинения полицейскому, предъявившему квитанцию об уплате штрафа. Подобная путаница происходит, главным образом, из-за безуспешных попыток ответить на вопрос "что есть право?". По мнению автора, вариантов ответа существует огромное множество, и все они "освещают то, что скрыто в праве, однако, свечение

это настолько яркое, что ослепляет, не позволяя увидеть сущность права в целом" [6, с. 6]. Обращение к идеям Харта продиктовано стремлением идентифицировать концептуальное своеобразие его понятия "право". Своеобразный подход Харта повлек за собой вычленение в дальнейшем развитии аналитической философии права направления, целью которого является изучение регулирующей функции права, применительно к реальным поведенческим феноменам жизни людей. Задача, поставленная Хартом в работе "Понятие права", сводится к ответу на три вопроса: чем правовое принуждение отличается от неправового и как они связаны? чем юридические обязанности отличаются от моральных установок и как они связаны? что есть правила и какова их связь с законом? Следует отметить, что уже сама формулировка этих вопросов представляет собой кардинальный шаг в развитии аналитико-правовой мысли, поскольку отсылает нас к построению и применению метода концептуального анализа, синтезирующего анализ критериев лингвистического использования и значения понятий с морально-нравственными требованиями современного общества. При этом автор на протяжении всей книги склоняется к нравственно-нейтральной позиции "стороннего наблюдателя" путем совмещения метода концептуального анализа с описательным методом. Соответственно трем вопросам выстраивается обращение к таким юридическим аспектам как: язык, мысль и действие, воплощающихся в соотношении понятий "принуждение", "нравственность", "правило". Сам Харт неоднократно говорит о том, что "понять характерный стиль человеческой мысли, речи и действия можно через осознание их вовлеченности в существование правил, которые составляют нормативную структуру общества" [6, с. 88]. Лингвистический проект Харта стимулирован тем, что применение различных слов в разговоре, связанном с законом, активизирует различные правила, а те в свою очередь связывают нас с различными социальными функциями, определить различие которых можно проанализировав язык высказывания. Ключевым понятием здесь становится "правило", поскольку

ку позитивное право имеет свое выражение в законе, который представлен рядом правовых норм, конкретизирующихся в общеобязательных правилах. "Правила представляют собой предписания, налагающие обязательства в случае, если существует общеобязательное требование им следовать, сопровождаемое давлением со стороны общества на всех тех, кто их игнорирует или пытается сделать это" [6, с. 89]. Правила становятся конструктором социальных обязанностей, а то, что они основываются на добровольной общепризнанности, противоречит положению юридического позитивизма Дж. Остина о том, что любой закон есть принуждение. Описать все законы как принудительные невозможно, поскольку это подменит истинную цель и функции законов, содержание которых направлено, например, на формирование и установление привилегий, наделение полномочиями отдельных лиц и другое. Харт не согласен и с отождествлением законов с приказами суверена, он считает, что Остин своей концепцией даровал властвующей особе безграничную свободу и абсолютную вседозволенность, излишне идеализировав статус суверена. Законы могут отличаться от команд, ведь истинный закон должен быть применим и к тому, кто его принял. К тому же принудительное исполнение приказа суверена не позволяет провести линию, разделяющую правовое и неправовое принуждение, что, по мнению Харта, является недопустимым упущением сторонников "командной" стратегии. Также проблема "ранних" правовых позитивистов в отношении прояснения ситуации принуждения заключается в абстрактности юридических понятий, которые, не имея аналогов в реальности, воспринимаются на эмпирическом уровне как пустые оболочки. Поэтому, когда люди используют определенные слова, весьма важной является фиксация соответствующего социального контекста, с учетом всех обстоятельств. Харт использует обыденный язык как буфер, соединяющий его с социальной действительностью: "мы используем обостренное понимание слов, чтобы обострить наше восприятие явлений" [6, с. 38]. Значение слов раскрывается в контексте, изменяя слова можно видо-

изменить смысл всей ситуации в целом. Поэтому Харт призывает к использованию стандартных, общепринятых для определенной ситуации языковых выражений, подчиненных единой системе грамматических правил, что заметно облегчит процесс понимания смысла сказанного. Так, например, ситуация с жертвой и грабителем будет квалифицирована как вынужденная обязанность к повиновению, а не как наличие обязательств повиноваться (обусловленных, скажем, правовыми отношениями). "Чувствовать себя обязанным и быть обязанным - это разные, хотя и часто сопутствующие друг другу понятия" [6, с. 90]. Правомерность и неправомерность можно выявить в ходе анализа аспектов правил: внешнего и внутреннего. Внешний аспект определяется Хартom как наиболее важный, позволяющий понять, что правила существуют, и обязанности по их соблюдению/несоблюдению санкционированы сферой закона. Внутренний аспект характеризует субъективное восприятие обязательств, налагаемых правилами, субъект может осознанно соблюдать или не соблюдать их, зная о последствиях. Эффективность правил Харт доказывает на примере помещения правовой системы, состоящей из первичных и вторичных правил, в рамки примитивного общества, где возможность совместной жизни людей осуществима только при условии того, что большинство будет следовать единому своду первичных правил: не воруй, не лги и т.д. Первичные правила не совершенны, поскольку допускают рост социальной напряженности, основанной на непропорциональном количественном соотношении соблюдающих и игнорирующих правила членов общества. Это, в свою очередь, ведет к нестабильности социальной структуры. Недостатки подобной системы контроля заключаются в статичности правил, что неминуемо приводит к ее неэффективности. Необходимо учитывать тот факт, что общество является развивающейся системой, требующей жесткого контроля внутри себя, а значит появление властного начала является результатом естественного хода развития любого человеческого сообщества. Первичные правила должны быть не отвергнуты, а дополнены вторичными пра-

вилами, функція которых сводится к всеобщему соблюдению и признанию статуса первичных правил и возможности их коррекции в случае выпадения из сферы актуального.

Первичные правила конкретизируются установлением рамок дозволенности/недозволенности выполнения того или иного действия с соответствующим наделением полномочий отдельных лиц, учреждений и т.д. Вторичные правила являются условием существования правовой системы, их появление свидетельствует о возникновении сложной структуры правового подчинения. Харт формулирует три вторичных правила: "правило признания", контролирующее соблюдение первичных правил как основного регулятора поведения в обществе; "правило изменения", разрушающее статус статичности первичных правил за счет наделения властвующего субъекта функцией ввода новых первичных правил в зависимости от требований изменяющейся социальной действительности. Третье вторичное правило – "правило суда" ориентировано на соотнесение наказания нарушителя первичных правил с конкретной ситуацией. В основе концепции Харта лежит тезис о том, что правовая система есть совокупность первичных правил, указывающих, каким должно быть поведение, и вторичных правил, возводящих обязанности, налагаемые первичными правилами, на уровень закона. Хотя, следует отметить, что Харт никогда не настаивал, что этот союз является единственно верным критерием правовой системы или что правовая система должна быть описана именно в этих условиях. Ясно одно – право может реализовать себя только в социальной среде, это, по сути, явление, которое утрачивает всякий смысл вне человеческого сообщества. "Существует два минимальных требования, которые должны быть соблюдены для того, чтобы правовая система существовала: 1) частные граждане должны всецело подчиняться установленным правилам и законам; 2) государственные должностные лица также должны придерживаться нормы признания, и рассматривать в качестве основного стандарта – официально принятые рамки поведения" [6, с. 116]. Казалось бы, правовая система получила раскрытие своего подлин-

ного назначения, однако, Харт понимал, что даже совершенные законы не могут стать гарантом защиты граждан от произвола властей: "даже самые ясные и стабильные законы могут быть направлены на осуществление самых отвратительных целей" [6, с. 353]. Поэтому весьма значительное место в теории Харта отводится проблеме соотношения права и морали. Моральные и правовые нормы могут совпадать, это объясняется возможностью совпадения моральных и юридических обязательств в некоторых ситуациях; также оба вида норм могут применяться для регулирования аналогичных аспектов поведения, например, быть честным. Однако существует и различие: моральные нормы не всегда могут быть изменены в том же порядке, что правовые нормы. Осознание правомерности правовых правил всеми членами общества заложено в повседневном языке, который имеет основополагающее значение для базового понимания того, что является справедливым, а что нет. Моральные предписания не несут общеобязательных для всех наказаний или компенсаций при условии их соблюдения-несоблюдения, поэтому они могут восприниматься и соблюдаться не всеми людьми, чего нельзя сказать о правовой сфере общественного устройства. В заключении "Понятие права" Харт подчеркнул, что предложенное им рассмотрение природы права является "описанием моральной нейтральности и не имеет оправдательных целей" [6, с. 240].

Задачами деятельности Харта являлось отображение и объяснение реальной правовой структуры, исследование причины формирования политической теории и выявление взаимосвязи между правом и моралью. Как ученый он самостоятельно совершил революцию в изучении права, которое стало пониматься как социальный инструмент, который может использоваться как в позитивных, так и неправомерных целях. Подход Харта в изучении правовой философии был одновременно простым и амбициозным, – объединяя идеи утилитаристской традиции и философию обыденного языка, он стремился прояснить природу права, отражающую суть всех форм законности. Многие из учеников Харта продолжили исследования в смежной философско-правовой об-

ласти. Наиболее известный из них – Рональд Дворкин – стал ярчайшим представителем современной аналитической философии права. Продолжив "ветвь Харта" он вплотную подошел к обоснованию идеи использования в области права морально-оценочных категорий.

Деятельность американского правоведа и философа Рональда Дворкина подразделяется на два идейных периода: с начала 1960-х и до первой половины 1990-х основу его интереса составляла критика классического юридического позитивизма и создание концепции "конструктивной интерпретации" юридических принципов. Начиная с середины 1990-х, Дворкин разрабатывает теорию "равенства ресурсов", синтезируя идеи аналитической философии права с положениями экономической теории. Объединяющим моментом двух периодов творческой деятельности является попытка оправдания однотипной формы правовых теорий, изложенных в работах правовых позитивистов. В частности, считается, что монопольное использование власти сувереном или государством основывается, главным образом, на принуждении. Мерилом правомерности предлагается считать морально-правовой контекст. "Ключом к пониманию позиции Дворкина служит отвержение им двух основных постулатов раннего аналитического позитивизма в праве: 1) предпосылки о суверенной власти как достаточной основы определения права; 2) сведения всего права к системе норм-правил" [1, с. 180]. Отталкиваясь от идеи Харта о важности внутренней точки зрения для понимания права, Дворкин в работе "О правах всерьез" [См.: 2, 5] описывает право как комбинацию правил и принципов, другими словами – это комбинация правовых норм и правовых положений. Поскольку сфера права открыта для всеобщей дискуссии, ее положения обсуждают не только правоведа, юристы, судьи и другие профессионально занятые в этой области знания лица, но и граждане государства, являющиеся наблюдателями правового применения. Последним свойственна оценка правовых правил в категориях морали, однако это, по мнению Дворкина, несколько не умаляет их

общественную значимость, поскольку и правила и принципы напрямую связаны с целью улучшения определенного типа действительности. "Принцип – это стандарт, который соблюдается не потому, что дает преимущество или защиту желаемой экономической, политической или социальной ситуации, но потому что он является требованием справедливости или честности или иного измерения морали" [2, с. 22]. Позитивное право, являясь социальным продуктом, так или иначе, имеет и моральное содержание, поэтому усилия представителей аналитической философии права должны быть направлены не на разделение права и морали, а на моральное обоснование права. Норма может быть правовой нормой, только потому, что она появляется в результате морального оправдания других правовых норм. Таким образом, автор нацелен на демонстрацию концептуальной связи права и морали. Более того, согласно работе "Империя права" [См.: 4], вопрос интерпретации права всегда является частично вопросом моральной интерпретации. Позиция Дворкина вполне ясна: обвиняя предшествующие теории права в полной дискриминации моральной составляющей, он настаивает на том, что право, по сути, не должно быть абсолютным, оно должно соответствовать реальным социальным целям и способствовать их осуществлению. Деятельность Дворкина часто связывают с началом формирования неонаналитической направленности философской рефлексии над проблемами становления правового каркаса современного общества.

Исследования, проводящиеся в рамках современной аналитической философии права, вышли за рамки чисто академических и, соответственно, оказали огромное влияние на трансформацию правовых основ общественного сознания. Область властных отношений наполнилась этическим смыслом, чему способствовал высокий уровень развития человеческого сообщества в целом. Аналитическая философия права является одной из первых попыток современной правовой философии реализовать конкретно-научный анализ развития человеческого общества, выявить причину наличных проблем и разработать приоритет-

ные стратегии дальнейшего развития блока социогуманитарного знания. "Методы и проблематика аналитической политической философии обладают универсальным значением – прежде всего по отношению к социальным и политическим наукам" [3, с. 61].

Тенденция к плюрализму является наиболее сильной стороной аналитической мысли: способствуя расширению проблемного поля она раскрывает эвристический потенциал аналитических исследований, базирующийся на принципах открытости, ясности, точности и признании значимой роли всего дисциплинарного многообразия современного социально-гуманитарного познания.

Использованная литература:

1. Грязин, И.Н. Аналитическая философия права: Современные тенденции // Современная аналитическая философия: Сб. обзоров и реф. – М.: ИНИОН, 1988. – Вып. 1.
2. Дворкин, Р. О правах всерьез. – М., 2004.
3. Макаренко, В.П. Аналитическая политическая философия / В.П. Макаренко. – М.: Праксис. – 2002.
4. Dworkin, R. Law's Empire / R. Dworkin – London: Fontana. – 1986.
5. Dworkin, R. Taking rights seriously / R. Dworkin – Harvard University Press. – 1977.
6. Hart, H.L.A. The Concept of Law / H.L.A. Hart / – Second edition Ed. by P. Cane, T. Honore, J. Stapleton – Oxford University Press. – 1994 .

К.В. Дерев'янку

старший викладач кафедри релігієзнавства
(Східноукраїнський національний університет імені В. Дяка)

АНАЛІЗ СУЧАСНОСТІ В ФІЛОСОФСЬКО-ЕСТЕТИЧНІЙ СИСТЕМІ ГАНСА ЗЕДЛЬМАЙРА

Австрійський теоретик мистецтва Ганс Зедльмайр (1896 – 1984) вказував на глобальність та незворотність кризи сучасної

культури та мистецтва. В своїй головній книзі "Втрата середини. Образотворче мистецтво XIX і XX століть як симптом та символ часу" (1948) та низці подальших праць він показав, що з середини XVIII ст. культура і мистецтво почали активно втрачати свій центр, свою середину – Бога. Це й призвело до кризи XX ст., коли людина замість справжнього Бога стала вклонятись ідолам (розум, природа, мистецтво, машина, хаос). Внаслідок ретельного аналізу ситуації в історії мистецтва вчений констатував, що після 1920 року склалась екстремальна ситуація, яка не має аналогів. Стан речей схожий не на одну з багатьох криз, а на кризу людини як такої. Один з епіграфів у книзі був такий: "Історія мистецтва вже не належить собі: вона служить науці про людину" [1, 31].

В системі Г. Зедльмайра органічно пов'язані між собою такі складові духовної культури людства як мистецтво, наука, філософія та релігія. Ця система поєднує в собі комплекс наукових знань про мистецтво в його історії, філософське осягнення мистецтва в контексті культури, а також релігійно-філософську інтерпретацію динаміки культури та мистецтва.

Пафос системності у Зедльмайра йшов насамперед від німецької класичної філософії та естетики. Але принцип системності також є одним з головних принципів сучасної науки. Тому австрійський вчений і намагався його реалізувати в своїх дослідженнях. В комплексі наук, які він використовував для вивчення мистецтва, знаходять своє місце не тільки історія і теорія мистецтва, досягнення головних психологічних шкіл XX ст., соціологія, але також і природничі науки (фізика, екологія).

Такі явища як матеріалізм, механіцизм, позитивізм, тоталітаризм Зедльмайр вважав типовими для повної протиріччя перехідної епохи між двома світовими війнами. Але цей хибний дух може бути переможений тим, що його власна зброя повертається проти нього. Вчений закликав релятивізувати релятивізм, піддати психоаналізу не тільки психоаналітика, але й сам психоаналіз. Ці думки зберігають повну актуальність і в умовах постмодернізму, який постійно заводиться сам себе в глухий кут перформативних проти-

річ. Відкинувши релятивістський дух часу, Зедльмайр сподівається наблизитись до того Духу, який є витокom та метою і перебуває понад всіма часами.

Об'єктивне мистецтвознавство, аналізуючи місце мистецтва в системі духовної культури, знаходить численні лінії дотику між мистецтвом та іншими сферами духовної культури (релігією, філософією та наукою). В своєму тяжінні до системності Зедльмайр широко використовував досягнення та методи науки ХХ ст.: "Спільна робота науки про мистецтво з іншими науками рішуче необхідна з однієї дуже простої причини: не можна механічно відокремити одну від одної сфери досліджень. В існуючій науці про мистецтво обов'язково виникають питання, що вкорінені в колі проблем інших наук, і без звернення до всієї системи знань даних дисциплін вони можуть отримати лише незадовільну або хибну відповідь" [2, 100].

Соціальна психологія знаходила своє важливе місце при аналізі мистецтва. Зедльмайр вважав, що оскільки мистецтво завжди та всюди служить своєму Богу або своїм ідолам, то в його творах з наочною та символічною силою виявляють себе ідоли нашого часу (природа, розум, індустрія, машина тощо). Багато такого, що поверхнева критика вважає суто профанним мистецтвом, насправді є замаскованим сакральним мистецтвом. Останнє століття є одночасно століттям "сурогатів Абсолюту" і сурогатів взагалі – тілесних та духовних (в тому числі в мистецтві). Оскільки існують анархічні та нігілістичні культури, то є також і "мистецтво", яке їх обслуговує. Вчений порівнює ці явища, наприклад, із тим, як мистецтво палеоліту було пов'язане з магією, і наводить слова відомого дослідника "психології мас" Густава Лебона: "Якщо зараз старе суспільство хитається в своїх засадах і бачить всі свої установи розхитаними, то це тому, що воно все більше та більше втрачає вірування, якими жили люди до сих пір... Історія свідчить, що народи не надовго переживають зникнення своїх богів" [1, 441]. А потім Зедльмайр констатував, що коли навіть такий вільний розум як Лебон дозволив собі такий далекосяжний висновок, то і в наш час не буде світоглядним за-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

бобоном твердження, що мистецтво також втягнуте в цю жорстоку поразку духа і що атеїзм разом із специфічними явищами "сурогатного мистецтва" складає певну історичну та духовну єдність.

Інженерна психологія (або ергономіка) також використовувався вченим. Американські психологи Е. Майо та Ф. Рьотлісбергер в ході своїх опитань із подивом констатували, що як раз найбільше виробництво, розраховане на граничну раціональність, безперервно апелює до тих людських особливостей, які в середині них не формуються і ніколи не можуть бути отримані шляхом підвищення кваліфікації. Чим бездоганніші ці виробництва з боку розподілення праці та нівелювання індивідуальних особливостей, тим менша в них кількість подібних людських якостей. Але вони не змогли б функціонувати навіть на протязі одного дня, якщо б не спирались на багато вже існуючих речей: великий ступінь загальної ретельності та самодисципліни робітників, готовність прийти на допомогу, товариство, навіть самовідданість та жертвність. Звідки беруться ці якості, якщо вони не походять із раціональної організації виробництва, а лише використовуються в ньому? Майже у всіх випадках дослідження дають наступний результат: ці якості коріняться в родині, у відношеннях з сусідами, в походженні, в життєвому укладі. Саме звідти вони вирости та ростуть знову, а до раціонального порядку виробництва їх лише привнесено ззовні. Зедльмайр констатує: "Дивовижно! Отже, все це опинилося справжнім фундаментом, "внутрішнім базальтом" і технічної епохи також. Інженер, що знає подібне, буде дивитись іншими очима на такі речі, як традиція та батьківщина. А тих, хто намагається зберегти субстанцію та речі, які її підтримують, більше не будуть зневажати та називати заскоружними консерваторами і романтичними естетамі" [1, 504]. За цими словами відчуваються дискусії, які точаться в німецькому індустріальному суспільстві щодо релігійних, етичних та естетичних цінностей.

Пильну увагу австрійський вчений звертав на досягнення соціології ХХ ст. В колі його інтересів були М. Вебер, К. Мангейм,

П. Сорокін та багато інших. Адже засновник Віденської школи мистецтвознавства А. Рігль був також і одним із засновників соціології мистецтва. Аналізуючи ідеї вчителя, учень звернувся до сучасної німецької соціології. Представник феноменологічної теорії в німецькій не атомістичній соціології Альфред Фіркандт (послідовник Фердинанда Тьонніса) розвинув вчення про "об'єктивний дух" та "об'єктивну загальну волю", які на думку Зедльмайра співпали з поняттями Рігля.

Погоджуючись із Максом Вебером, Зедльмайр вважав, що найглибші корені капіталізму містяться у факторах релігійної історії. Але Вебер не встиг деталізувати своє бачення капіталізму. Серед інших цим займався орієнтований на неогегельянство німецький соціолог Ганс Фрейер. Він був одним із засновників теорії індустріального суспільства та модифікував ідею "індустріалізму" в дусі кризової свідомості (носієм такої свідомості був, наприклад, О. Шпенглер). Зедльмайр наводив думку Фрейера, що ніколи не бачений перехід до індустріальної системи можна порівняти лише з переходом від палеоліту до неоліту, що існують тільки дві великі події, які склали світову епоху: перехід до землеробства та перехід до індустріального виробництва. В обох випадках перехід був тотальним та незворотнім [1, 517]. Фрейер намагався акцентувати антропологічні зміни сучасної людини, які принесло з собою індустріальне суспільство. Він вважав, що технічно - індустріальна система стає законом життя, якому підпорядкована вся Земля, як загальній долі. Для нього індустріальне суспільство є принципово невірним; воно не вірить ні в що окрім прогресу, який складає його передумову: "Інженер - це будівник, але в той же час він сам є Мефістофелем створеної ним системи". [1, 518].

Теорія Фрейера була "трансцендуванням" науки про суспільство в бік культурології, "психології народів" і навіть психопатології історії; вона була "зняттям" суто соціологічної проблематики в культурно-національному та політизованому державницькому дусі. Він констатував, що сучасна людина старанно зводить до мінімуму саму себе, а цей мінімум може підтримуватись всіля-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

кими компенсуючими задоволеннями, відволікаючими переключеннями та втішеннями. Вчений виступав проти тотальної історизації та релятивізації спадщини минулого. Зедльмайр схвально наводив його думку: "Справжня спадщина має мовчазною стійкістю затримувати в пам'яті ту норму, яка може опинитись порушеною або недосяжною, але це відчувається як падіння, а відмова від норми – як зрада" [2, 27]. Але оскільки соціолог все ж таки переоцінював владу техніки, мистецтвознавець входив із ним в полеміку: "Фрейер недооцінює владу духовного... Без всякого сумніву, існують духовні сили, що визначають характер нової світової епохи не менш, ніж нові економічні та соціальні відношення. Існує нова світова релігія (або сурогат такої), яка формує нашу ситуацію: це віра у всемогутність людини, що стала абсолютно автономною; віра в техніку та науковий прогрес. Ця віра розповсюджується понад всіма залізними завісами, і тільки вона надає технічній системі небаченої гостроти" [1, 517].

Зедльмайр, який вивчав фізику та математику у Віденському університеті, не міг не долучати надбань цих наук для дослідження мистецтва. Він враховував фізико-хімічні способи реставрації первинного стану художніх творів або встановлення їх авторства, статистично-картографічних методи при вивченні художніх форм; проводив аналогії між історією мистецтва та історією стилю з одного боку і фізичною динамікою та кінематикою – з іншого; порівнював долю вчення про стиль у мистецтвознавстві із долею вчення про атом у фізиці тощо. Коли дехто виправдовував абстрактне мистецтво аналогічною картиною світу в сучасній фізиці, вчений слушно писав: "Так звана фізична картина світу (при всій її величї) є в кращому випадку лише теоретичне осягнення тільки частини світу, і мистецтво, яке ґрунтується на картині лише частини світу, неминуче стає тільки недо-мистецтвом" [1, 477].

Але головне для нього полягало не в прикладному застосуванні цих наук, а в аналізі їх значення для історії мистецтва, культури та людства взагалі. Навівши слова одного з батьків квантової механіки В. Гейзенберга ("Вперше в своїй історії людина не знахо-

дить нікого, хто б їй протистояв"), він констатував, що ця думка зберігає своє значення і при погляді на сучасне мистецтво: сучасна людина, проголосивши свою автономію, для підтвердження цієї ілюзорної автономії мусить оточувати себе світом, створеним нею для себе. До цього штучного світу Зедльмайр відносив і так зване парамистецтво. Цікавив його і прогноз Гейзенберга щодо майбутнього: "Простір, в якому людина розвинулась як духовне створіння, має ще декілька вимірів окрім одного того, в якому вона розповсюджувалася на протязі останніх століть. Із цього можна зробити висновок, що за довгий період часу свідоме примирення з цими обмеженнями, ймовірно, приведе до певної стабілізації, всередині якої думки людини знов зорганізуються навколо загальної середини" [1, 505].

Підхопивши цю думку, мистецтвознавець розмірковував про союз природознавства з технікою. На початку XVII ст. техніка розірвала старий союз із мистецтвом та започаткувала новий – з природознавством. За два століття вони стали такою силою, яку Земля ще не бачила. Природознавство також перетворилося в щось зовсім нове у світовій історії. За цими дисциплінами (особливо сучасною фізикою), тепер стоїть аналітична математика, якої навіть у загальних рисах не знала ніяка інша культура, а також експериментальні методи з їх нечуваною точністю та глибиною проникнення в мікро- та мегасвіт. Світ ніколи раніше не знав породженої таким духом техніки, а також суцільної наукової раціоналізації виробничих і трудових процесів [1, 507]. Для першої фази технічної епохи характерним є переважний розвиток фізики та хімії. Застосування законів неорганічного світу може призвести до жахливих наслідків для людини та живого світу. Це стосується лісоводства, сільського господарства, медицини. У другій фазі технічної епохи вперед виходять науки про життя та людину. Зедльмайр сподівався, що заміна способу мислення в сфері біологічного дійде також до сфер душевного та духовного.

При дослідженні мистецтва Зедльмайр використовував геологічні та біологічні метафори. Наприклад, такі випадки в іс-

торії мистецтва, коли митець виходить за межі часових обмежень і підіймається до загальнолюдського змісту, він називав вулканічними проривами в часі, на відміну від нептуністичної, тобто еволюційної фази в розвитку мистецтва. Тут використовувались геологічні терміни "вулканізм" (теорія геологічних катаклізмів і революцій) та "нептунізм" (теорія еволюційного розвитку геологічних процесів). Співвідношення між історією мистецтва та історією виникнення окремого твору вчений порівнював із співвідношенням філо- та онтогенезу. Але головне полягає в тому, що дослідник кризи сучасного мистецтва розумів її лише як одну з численних криз людства. Стан мистецтва є лише одним із симптомів загального кризового стану людства, до якого воно доводить себе своєю самодіяльністю. Перевірити зворотність (або незворотність) характеру розвитку хвороби можна на прикладі різних сфер людської творчості. Раніше та чіткіше, ніж в мистецтві, кризові явища демонструє відношення людини до землі. Тому філософ мистецтва цікавився екологічними дослідженнями.

Земля, якою людина живе, примушує її усвідомити, що певні форми її "творчості" та діяльності руйнують та спустошують землю в буквальному сенсі слова. Земля не сприймає неорганічне та механістичне мислення. Зедльмайр нагадував, що сама "культура" була і є в першу чергу культурою землі, її рослин та породжень (а також і мертвих, що "посіяні" в землю). Посилаючись на дані служби захисту ґрунтів північноамериканського міністерства сільськогосподарства, він розмірковував над тим, як в пошуках стовідсоткового врожаю у преріях знищували кожне дерево, кущ або клаптик дикої трави для буйволів, щоб сіяти зерно. Ґрунт ставав здобичею вітру, підіймався чорними піщаними бурями та безнадійно зникав у Атлантичному океані. Американський уряд мобілізував сотні тисяч чоловіків на трудову повинність, щоб знову насадити мільйони дерев та зупинити пересування кордону оброблюваних угідь. Порівнюючи ці приклади з австрійською "відсталістю", яка завадила запровадити всі досягнення останньої сільськогосподарської науки, австрійський вчений нагадував, що "і сьогодні

ще сидять селяни із законною гордістю на своїх дворах та дивляться на країну, яка є найпрекраснішою із всіх батьківщин;...в такому селі кожному реміснику є чим займатись – то є справжній староевропейський ландшафт, той самий, який ми все нищимо, тому що не звільнилися від механістичного духу XIX століття" [1, 236].

Аналізуючи різні етапи екологічної кризи, вчений підкреслював, що коли в цій сфері людського буття можливе повернення від не-природи до природного ладу, то це демонструє можливості оздоровлення життя та надію на аналогічні процеси і в сфері духовній. Але оскільки криза людства, культури та мистецтва триває, твори Зедльмайра рясніють медичними термінами: "симптом", "хвороба", "діагноз", "прогноз" тощо. В цьому, на жаль, полягає їх актуальність і для XXI століття також.

Використана література:

1. Зедльмайр Г. Утрата середины. – М.: Прогресс – традиция, 2008. – 640 с.
2. Зедльмайр Г. Искусство и истина. Теория и метод истории искусства. – СПб.: Аxioma, 2000. – 272 с.

С.О. Бондарева

аспірант кафедри політології та правознавства
(Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка)

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ВЛАДИ НА ТЕРИТОРІЇ ДОНБАСУ (20-ті рр. XX ст.)

У ході відбудови господарства Донбасу питання соціальної політики стояло дуже гостро. Неодоліки в економіці супроводжувалися невірністю проблем у соціальній сфері: інтенсивно зростало безробіття у містах, сформувався надлишок робочих рук на селі, зроста організована злочинність, набула більшого розмаху ко-

румпованість ряду партійних та радянських працівників, виявилось відставання у розвитку матеріально-технічної бази охорони здоров'я, освіти, культури, важкі житлово-побутові умови робітників та інше. І тому владі необхідно було вирішувати нагальні соціальні проблеми.

Однією з найбільших проблем Донбасу, як говорилося вище, було безробіття. Але в ті часи такий наслідок НЕПу, як масове безробіття, завчасно передбачався. Так, у резолюції другої Всеросійської тарифної конференції – 21-26.09.1921 р. – зазначалося: "У зв'язку з новим курсом економічної політики, скороченням штатів підприємств та установ, переходом до ведення підприємств на засадах безбитковості та господарського розрахунку коло зайнятих у державній промисловості робітників та службовців значно зростає" [Цит.: 5;50].

31.01.1922 р. Донгубвиконком видав наказ "Про соціальне страхування робітників та службовців у всіх випадках безробіття, а також у випадках смерті" [5;52]. З 2.02 1922 р., згідно з цим наказом, мала бути створена система соціального страхування. Фактично ж до травня 1922 р. щодо цього проводилася лише організаційна робота.

Водночас було розпочате створення бірж праці. Ці установи спочатку займалися винятково реєстрацією безробітних, яким видавалися відповідні документи. Поступово вони почали займатися і працевлаштуванням. Для цього при них створювалися так звані кореспондентські пункти.

При біржі праці створювалися на громадських засадах комітети боротьби з безробіттям (комборбези) або біржові комітети (з такими ж функціями). До складу цих органів входили представники всіх закладів, установ та організацій, які мали відношення до питань безробіття. Так, до складу Донецької губерньської біржі праці входили представники Наркомату праці УРСР, губсоцстраху, губвідділів галузевих профспілок, жіночого відділу, губпрофради, губвиконкому, відділу комунального господарства, спілки споживчої кооперації, тресту "Донвугілля" [5;53]. Ці органи координували зусилля по боротьбі з безробіттям, регуляр-

но заслуховували звіти про результати конкретних напрямків діяльності.

Серед функцій бірж праці була систематична "чистка" картотек (перереєстрація) з метою вилучення з них тих, хто вже не мав підстав вважатися безробітним.

5.11.1923 р. Донецький губвиконком прийняв постанову "Про чистку бірж праці в Донбасі", згідно з якою з метою звільнення бірж від "баласту" безробітних було поділено на три групи. До першої ввійшли кваліфіковані робітники, працівники розумової праці з великим досвідом та спеціальною освітою, демобілізовані червоноармійці. До цієї групи також було віднесено підлітків, що раніше працювали, дітей робітників, самотніх жінок з малолітніми дітьми. Друга група включала осіб без стажу, підлітків з не робітничих сімей, й тих, хто бажав змінити місце роботи, або не став ще до праці за направленням бірж. Третя група об'єднувала всіх інших [7]. Згідно з належністю до тієї чи іншої групи безробітні мали, або не мали відповідні пільги під час вирішення питання про їх працевлаштування.

26.09.1922 р. Рада Народних Комісарів УРСР прийняла постанову "Про заходи щодо надання допомоги безробітним", у якій, зокрема, йшлося про таке: " 1) Надати безробітним, які користуються у встановленому порядку правом на одержання допомоги по соціальному страхуванню по безробіттю, нижчеперелічені пільги: а) встановити для безробітних максимальні межі квартирної плати у розмірі 50% норм, визначених відповідною постановою для робітників та службовців; б) дати право безробітним користуватися безкоштовно комунальними послугами в порядку та за нормами, встановленими НКВС за погодженням з Комітетом по боротьбі з безробіттям..." [Цит.: 5;53].

Ще однією великою соціальною проблемою Донбасу у 20-ті роки ХХ століття, яку прийшлося вирішувати владі, були соціальні конфлікти в промисловості. Навесні 1921 року конфлікт між радянською владою та робочим класом в Україні досяг найбільшої гостроти. Майже по всіх підприємствах прокотилася хвиля незадоволення та страйків. На шахтах Донбасу ці конфлікти ще якимось уда-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

валося загасити завдяки використанню Донецької трудової армії – воєнізованого формування, що проіснувало з грудня 1920 до лютого 1922 року. Але використання примусової праці виявилось не-ефективним і через економічну, але перш за все, продовольчу кризу; становище в Донбасі різко погіршується, і навіть перехід до нової економічної політики на перших порах не допоміг стабілізувати кризу, а голод 1921 – 1923 рр. та початок грошової реформи ще більше її поглибили.

За рішенням XI з'їзду РКП(б) (березень – квітень 1922 р.) страйки на державних підприємствах країни (до яких належали й шахти) повинні були застосуватися лише як засіб боротьби з "бюрократичними перекрученнями пролетарської держави і всілякими залишками капіталістичної старовини в її установах" [Цит.6;130]. Тобто фактично страйки як форма протесту на державних підприємствах заборонялися.

Однак важке матеріальне становище робітників обумовлене, насамперед, невилпатою заробітної плати, призводило до того, що робітники залишали робочі місця. Незважаючи на фактичну заборону страйків, вони в 20-х роках у Донбасі були явищем загальним. Так, у політдоповіді Луганського окружкома Донецькому губкому КП(б)У за березень 1923 року зазначалося: "у кам'яновугільній промисловості головним негативним чинником, який підриває стійкі настрої трудівників, є несвоечасна виплата заробітної плати робітникам шахт та рудників. Невиконання колективних угод у області заробітної платні породжує невиходи як масові, так і приватні, на роботу, інколи вони носять масовий характер, іноді це – звичайні невиходи, але, які набувають катастрофічного характеру" [8]. З протоколу загальних зборів робітників Кондратіївського керамічного заводу "Красная звезда" від 3 жовтня 1923 року видна причина страйку: "Порядок денний "Про страйк, який відбувся на заводі внаслідок невилплати заробітної плати" [1]. Індиферентне відношення адміністрації до проблем працівників (а іноді це ставало системою) викликало різке загострення стосунків останніх з керівництвом рудників.

Проведена грошова реформа та початок реальної дії нової економічної політики скоротили конфліктні ситуації на підприємствах і протягом 1924–1926 рр. на кам'яновугільних підприємствах Донбасу страйкового руху, майже, не було; мали місце поодинокі страйки, які тривали недовго. Хоча все одно у 20-х роках у Донбасі влада так і не спромоглася до кінця погасити соціальні конфлікти.

Соціально-побутова сфера робітників Донбасу, які своєю працею закладали підвалини могутності Радянської країни, була дуже незадовільною. Забезпечення житлом, найперше, стало дуже гострою проблемою.

Навколо всіх нових шахт та заводів виникали зі справжніх хапуп хаотично забудовані поселення. У подальшому селища потроху зливалися, утворюючи крупні населені пункти. Безсистемність та відсутність плановості у будівництві часто призводили до того, що багато селищ упритул примикали до стін заводів або териконів шахт, що негативно відбивалося на здоров'ї робочих та їх сімей.

У багатьох містах та селищах Донбасу не було водогону, каналізації, лазень, пралень, не кажучи вже про міський транспорт. Житлові квартали не були освітлені та замощені. Влада ж фактично тільки констатувала стан справ.

З доповідної записки президії ВСНГ УРСР в Малий Раднарком про стан житлового фонду української промисловості та про будівельну програму на 1924 р.: "Загальне положення житлового питання для робітників.

У середньому забезпеченість робітників житлом ледве досягає 60%, в деяких місцях цей відсоток падає до 25%" [10;472].

Такий стан не міг не викликати великих побоювань у відповідних господарських та професійних організаціях, і на VIII Всеукраїнському з'їзді Рад (грудень 1923 р.) було ухвалено постанову про невідкладну потребу в будівництві житла для робітників. VIII Всеукраїнській з'їзді Рад за звітом ВСНГ УСРР у якості завдання першочергової важливості ухвалив: "Особливу увагу належить звернути на справу житлового будівництва у робітничих центрах, підтри-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

муючи всілякі починання в цій галузі шляхом організації й підсилення спеціальних фондів та надання підтримки житловій робітничій кооперації" [Цит.: 10;473].

На виконання цієї постанови відповідними господарськими та професійними організаціями було розпочато розробку цього питання, з'ясування розмірів житлової потреби, складання програм і кошторису на будівництво та проведення заходів, які допомогли б, хоча б мінімально, зменшити гостроту житлової кризи.

З метою координування дій окремих трестів Президією ВСНГ була організована спеціальна комісія за участю представників від Укрбюро ВЦСПС та ЦК відповідних спілок [9;474–475].

Для здійснення будівництва в Донбасі створюються спеціалізовані будівельні та проектні організації, об'єднані будівельним відділом "Донвугілля". У 20-ті роки були розроблені перші типові проекти одно-, дво- та чотириквартирних домів. Для однаків були передбачені одноповерхові гуртожитки на 80 чоловік [2; 572].

У рішенні X Донецької губернської партійної конференції у березні 1925 р. відмічалось: "Не дивлячись на колосальні роботи, проведені у минулому році в житловому будівництві, конференція відмічає тривале неприпустимо тяжке становище на Донбасі" [3; 124].

Наскільки ж реальними й такими, що відповідали дійсності були ці проекти – показало подальше життя. Не дивлячись на існування великої кількості проектів, що мали на меті покращення житлових умов мешканців Донбасу, саме житлове питання набувало катастрофічної гостроти.

Декларуючи турботу про трудящих, влада не могла не турбуватися про охорону здоров'я людини, тим більше, що травматизм на виробництві, яке отримувало нову техніку, унаслідок низької кваліфікації значної частини робітників, був високим. Відсутність техніки безпеки на підприємствах, погане харчування, тяжкі житлові умови, антисанітарний стан рудників та промислових поселень – все це складало сприятливі умови для

виникнення та розвитку інфекційних захворювань, епідемій тощо.

У декреті Раднаркому від 11.07.1921 р. "Про організацію санітарно-лікувальної справи в гірській та гірсько-заводській промисловості" були позначені конкретні заходи з покращення медичного обслуговування робітників та членів їх сімей. Передбачалося збільшення лікувально-медичних нормативів для гірняків у порівнянні з іншими категоріями виробників, виділення крупних асигнувань на техніку безпеки та охорони праці, відкриття спеціальних санаторіїв та будинків відпочинку. Особлива увага приділялася устаткуванню на підприємствах лазень, пралень, поліпшенню житлових умов, санітарному впорядкуванню міст та промислових селищ [4;57].

Серед цілої низки соціальних проблем, які необхідно було вирішувати в той час у Донбасі, на перше місце виступала боротьба з масовими епідеміями тифу, холери та інших інфекційних захворювань, що розповсюджувалися в умовах господарської розрухи та у зв'язку з голодом 1921-1923рр. У 1920 р. було створено Донецьке губернське санітарне управління, яке об'єднувало військові та громадянські медичні установи. Розгорнулася широка профілактична робота. За термін 1920-1923рр. населенню були зроблені щеплення проти черевного тифу та холери, проведена значна робота по дезінфекції приміщень, речей, залізничних вагонів. Унаслідок профілактичної роботи вже в 1923 р. кількість інфекційних захворювань зменшилася більш ніж у 4,5 рази [2; 575].

Значною державною задачею стала боротьба з травматизмом на шахтах. У жовтні 1920 р. затверджуються тимчасові, а у 1922 р. основні "Правила безпеки ведення гірських робіт" [2;575]. Проводилися лікувально-профілактичні роботи з боротьби з травматизмом та наслідками травм, розроблялися питання швидкого відновлення працездатності та правильного використання робітників при частковій утраті ними працездатності. Усі ці заходи призводили до скорочення випадків хвороб, спричинених нещасними випадками. Так, якщо в 1924 р. кількість нещасних

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

випадків у вугільній промисловості Донбасу на 1000 річних діючих робітників складала 159,2, то в 1927 р. – 124,6. У наступні роки була організована чітка система надання допомоги травматичним хворим – організовано єдиний комплекс із стаціонару, поліклініки, поверхневих та підземних медичних пунктів [2; 576].

Головним у цьому було те, що розвиток сітки медичних установ різко відставав від темпів промислового будівництва. Це викликало необхідність її розширення, підготовки кадрів лікарів, медичних сестер, фельдшерів, здійснення широких заходів з охорони праці та боротьби з професійними захворюваннями, розвитку найбільш ефективних форм санітарного та лікувально-профілактичного обслуговування трудящих.

Таким чином, розвиток економічних процесів у ринкових умовах НЕПу природно призвів до серйозних соціальних протиріч. Для 20-х років ХХ століття звичайним явищем було безробіття, диференціація в прибутках різних верств населення, невирішеність житлової проблеми, низький рівень життя тощо. Побутова інфраструктура сильно відставала від рівня розвитку виробництва. Державні й господарчі органи виявилися неспроможними надати робітникам житло й мінімум побутових зручностей.

Усе це призвело до соціального напруження і незадоволення, що вилилося у соціальні конфлікти в Донбасі. Низький рівень життя, жах безробіття викликали у робітників почуття незахищеності перед свавіллям державних структур та сприяли розвитку тенденції якимось пристосуватися до існуючих умов. У період НЕПу починає будуватися й функціонувати державна система надання соціальних благ населенню: житло, безкоштовне медичне обслуговування, страхування. Це стало могутнім засобом дії на суспільство, свідомість якого все більше ставала деформованою.

Документальні матеріали свідчать, що у 20-ті роки йшов пошук різноманітних підходів до розв'язання питання безробіття, що давало як певні позитивні наслідки, так і призводило до виявлення нових, суто специфічних проблем.

Протягом усього досліджуваного періоду між різними органами й установами вертикальних і горизонтальних структур спостерігалася відсутність чіткої координації боротьби з безробіттям. Таке неузгодження призводило до марнотратства зусиль та коштів, що спрямовувалися на боротьбу з безробіттям. Чимало форм та заходів у боротьбі з цим явищем у Донбасі мали формальний вигляд і не давали очікуваних результатів.

У ході докорінного зламу старого життєвого укладу народжувалися і визначні соціальні протиріччя – вони були неминучі на цьому етапі, але протягом 20-х років не вдалося виробити ефективних засобів вирішення вказаних проблем.

Використана література:

1. Информация, сводки, данные о работе угольной промышленности Донбасса (июль - октябрь 1923 года). // ДАЛО. - Ф.П. - 34. - Оп.1. - Спр.4.- 110 арк.

2. История технического развития угольной промышленности Донбаса: В 2-х т. - К.: Наукова думка, 1969. - Т.1. - 654 с.

3. Курдюмова Е.А. Донбасс на подъеме (1921 - 1925). - Донецк: Донбасс, 1976. - 143 с.

4. Мальцев Н.И. Подъем жизненного уровня трудящихся Донбасса в годы социалистической реконструкции народного хозяйства. - К.: Вища школа, 1987. - 102 с.

5. Нікольський В.М. Безробіття в Донбасі в часи НЕПу. // Український історичний журнал. - 1992. - №3. - С.50-57.

6. XI съезд РКП(б) 27 марта - 2 апреля 1922г. // Ленин В.И. Полное собрание сочинений. Изд. 5-е. - Т. 45: март 1922 - март 1923. - М.: Политиздат, 1984. - С. 65 - 138.

7. Отчеты по выявлению квалификации безработных (2 января - 3 декабря 1926 г.). // ДАЛО. - Ф.Р. - 599. - Оп.1. - Спр. 30. - 162 арк.

8. Политдоклад Луганского окружкома Донецкому губкому КП(б)У об организационной, политико-массовой работе и хозяйственном состоянии округа (1923 г.). // ДАЛО. - Ф.П. - 34. - Оп.1. - Спр.3. - 167 арк.

9. Промышленность и рабочий класс Украинской ССР в период восстановления народного хозяйства (1921 - 1925 гг.): Сборник документов и материалов. - Киев: Политиздат, 1964. - 593 с.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ:
ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

---

10. Съезды советов СССР, союзных и автономных республик РСФСР. – М.: Госюриздат, 1959. – Т.1: Съезды советов РСФСР и автономных республик РСФСР. 1917 - 1936. – 836 с.

РОЗДІЛ 2

ЛЕГІТИМАЦІЯ СУСПІЛЬНИХ ТА ДЕРЖАВНИХ ФЕНОМЕНІВ, ЯКІ СТВОРЕНІ ПОДІЯМИ

Е.В. Бурлай

кандидат юридических наук,
професор кафедри теорії,
історії державства і права
і конституційного права

*(Український державний університет
фінансів і міжнародної торгівлі)*

ОСТОРОЖНО – ЗАКОН!

Закон... Я не маю перед законом.

П.И. Чичиков

*Являється ли законом прийнятий належним образом
законодавчий акт, якщо голосували
за нього не мали представлення о том,
що він означає?*

Х.Л.А. Харт

Предисловие. Данная статья предлагается вниманию читателя в контексте общего разговора о явлениях события и событийности, и это, по мнению автора, достаточно символично.

Что в практике ординарного мировосприятия полагается "событием" кроме того, что некоторое субъективно воспринимаемое изменение в объективных обстоятельствах имело место во време-

ни? Во-первых, безусловная значимость этих изменений для того, кто их воспринимает. Разумеется, значимость события во многом определяется субъективно (иной раз и сущий пустяк воспримется как событие). Но все же сам по себе фактор значимости (результативности, действительности изменений) должен присутствовать, иначе исчезнет и почва событийности. Во-вторых, изменение обстоятельств, считающееся событием, имеет не только качественное, но и количественное измерение. Событием полагается изменение, как правило, достаточно масштабное и резонансное, имеющее чувствительные последствия для того, кого оно непосредственно касается. Наконец, изменения в обстоятельствах будут восприниматься как событие тогда, когда они укладываются в шкалу ценностных измерений, которую любой воспринимающий субъект так или иначе имеет. Если происходящее не соотносимо с тем, что для него является ценным или антиценным, оно пройдет мимо как нечто незначительное или малозначительное и повода для констатации события не возникнет.

Даже упомянутый скромный набор посылок дает основания для вывода о том, что в правовой жизни социума безусловным событием всегда должен являться *факт появления нового закона* (появления как в онтологическом, так и чисто юридико-догматическом плане). В самом деле, принятие закона есть факт весьма значимый для широкого круга субъектов; ведь он принципиально влияет на характер их поведения. Этот факт, далее, - всегда достаточно резонансный: как нормативный акт высшей юридической силы закон, как правило, имеет предельно широкий ареал действия во времени, пространстве и по кругу лиц. Наконец, любой закон неизбежно несет на себе аксиологическую нагрузку. Более того, нагрузка эта *презюмируется* как сугубо позитивная: цель создания закона - по определению благая, он всегда нацелен на улучшение того, что есть в действительности, иначе его создание лишено смысла.

Но презумпция - это не факт достоверности. Это - предположение, хотя и необходимое. И, как любое предположение, оно может не найти подтверждения в действительности.

Об этой работе. Настоящая статья выполнена в рамках направления правовых исследований, привычно именуемого "теорией закона"¹. Существование последней признается в силу особенного значения понятия "закон" в науке права и необходимостью его всестороннего объяснения: развернутое объяснение понятия и образует его теорию. Структура теории закона при всем ее партикулярном характере достаточно сложна по причине смысловой размытости данного понятия, которую можно считать глубоко традиционной. Уже в античные времена значение понятия "закон" раздваивалось. Им являлся и некоторый универсальный механизм обязывания, долженствования ("закон - владыка над правителями"), и конкретные властные установления полномочного субъекта, определяющие стандарты отношений людей в обществе ("Законы Солона"). Нечто подобное мы имеем и на сегодняшний день и можем констатировать, что учение о законе в юриспруденции *de facto* охватывает, как минимум, три взаимосвязанные, но достаточно самостоятельные, специфичные направления: *философское* (проблемы сущности закона как фактора долженствования, соотношения закона и права, морального содержания закона, причин нарушения законов, пределов законности и др.); *юридико-догматическое* (проблемы понимания и характеристики закона как источника правовых норм, места закона в системе нормативных актов, социального пространства действия закона, его адекватного понимания, толкования, применения и др.); *юридико-техническое (технико-текстовое)*, объединяющее проблемы создания качественного закона как *текста*, как блока связной, целевой прескриптивной информации, включаемой в процесс коммуникативного взаимодействия создателя с адресатом. Каждое из этих направлений более

---

¹ Такое направление фактически существует достаточно давно; ее первые этапы можно, в какой-то мере, сопрягать с монографией Ю.А.Тихомирова (Теория закона. – М.: Наука, 1982), хотя, безусловно, немало интересных разработок в этом плане было предложено в теоретических исследованиях советского периода намного раньше.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

или менее основательно представлено в специальной литературе¹.

---

¹ Упомянуть о всех работах, посвященных комплексной проблеме закона в правоведении в контексте данной статьи не представляется возможным, поэтому укажем на некоторые интересные, значимые работы последних 10-15 лет, созданные в России и Украине. О философско-правовых аспектах теории закона весьма интересно писали, в частности: Гаврилов Н.И. Феномен государственной власти народа. – Севастополь: Вебер, 2003; Шаповал В.М. Верховенство закону як принцип Конституції України. – Право України, 1999, № 1; Селиванов В.Н. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти. – К.: 2002. О законе как нормативном акте см.: Васильев Р.Ф. О понятии правового акта. – Вестник МГУ, Серия 11. Право. – 1998, № 5; Евграфова Є.П. Система національного законодавства в контексті права (лібертарно-легістський аналіз): Монографія. – К.: КНТ, 2007; Засць А.П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. – К.: Парламентське видавництво, 1999; Закон: создание и толкование. – М.: 1998; Законодавство: проблеми ефективності. – К.: Наукова думка, 1995; Законодательный процесс. Понятие. Стадии. Институты. Под ред. Р.Ф.Васильева. – М.: 2000; Законотворча діяльність: словник термінів і понять. – К.: Парламентське видавництво, 2004; Законність: теоретико-правові проблеми дослідження та впровадження. – К.: Юстиніан, 2004; Конституція, закон, подзаконний акт. – М.: Юридическая литература, 1994; Олійник А. Законодавчий процес – його основні риси і особливості // Право України, 1998, № 4; Поленина С.В. Качество закона и эффективность законодательства. – М.: 1993; Сильченко Н.В. Границы деятельности законодателя. – Сов. государство и право, 1991, № 8; его же: Закон: проблемы этимологии, социологии и логики. – Минск: Наука і техника, 1993; Систематизація законодавства України: проблеми та перспективи вдосконалення. – К.: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2003; Ющик О.І. Теоретичні основи законодавчого процесу: монографія. – К.: Парламентське видавництво, 2004. О законодательной технике см., например: Бачило И.А. О методологии и юридической технике законотворчества. – Государство и право, 2006, № 6; Гаврилов О.А. Стратегия правотворчества и социальное прогнозирование. – М.: Изд-во ИГиП РАН, 1993; Дзейко Ж.О. Законодавча техніка в Україні: історико-теоретичне дослідження: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2007; Каратеев П.Ю. Законотворческая техника: некоторые теоретические вопросы. – Правоведение, 2004, № 6; Керимов Д.А. Культура и техника законотворчества. – М.: Юридическая литература, 1991; его же: Законодательная техника. Научно-методическое и учебное пособие. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА.М, 1998; Рабинович П.М. Юридична техніка законотворення в Україні: загальні проблеми. – Вісник Академії правових наук, 1998, № 2; Ришелок А.М. Законотворчий процес в Україні: Навчальний посібник. – К.: Вид-во НАДУ, 2004; Системна інформатизація законотворчої та правоохоронної діяльності. Монографія. – К.: Навчальна книга, 2005; Чухвичев Д.В. Законодательная техника. – М.: ЮНИТИ, 2006. Кроме указанных, рассматриваемым или близким к ним проблемам посвящены работы Е.А.Афонина, С.В.Бобровник, О.Л.Богинича, И.А.Были, Ю.Л.Власова, Г.Дутки, И.П.Лихолат, В.Ф.Спрышко, М.В.Цвики и другие авторов. Немало интересных работ по рассматриваемой проблематике содержат издания Украинской школы законотворчества. Соответствующие главы о законе, законности, характеристике и действии закона как нормативного акта, о толковании и применении закона присутствуют во всех отечественных учебниках по теории государства и права, хотя они разнятся по оригинальности и качеству.

Появление настоящей статьи обусловлено, главным образом, двумя моментами.

Первый условно может быть определен как *инерция апологетики*. Многие философы права и юристы догматического правоведения уже долгое время воспринимают корректно принятый закон как единственное средство упорядочения жизни общества на основаниях правового равенства, приписывая при этом закону свойства и результаты, которые он один не может дать в принципе. Кроме того, на уровне традиционной правовой догматики да и в политических текстах за законом признается чудесное качество самоосуществления. Главное – его принять; далее механизм работает сам по себе, и закон в ожидаемой мере осуществляется (реализуется, исполняется) автоматически. В реальном процессе правового регулирования все, как известно, отнюдь не так просто.

Второй момент можно обозначить как *огульность критики*. В иных подчеркнута критических контекстах нынче о законе часто высказываются весьма пренебрежительно, в теоретическом плане – не всегда взвешенно. На отечественной почве сегодня сделалось, например, весьма модным спекулировать на теме "неправового закона". Об этом неосмотрительно пишут даже в учебниках по теории права, адресуясь к тем, кто лишь приступает к азам юриспруденции. Едва ли это оправданно: к подобному разговору нужно быть готовым; речь идет о вопросах, составляющих предмет давних и очень сложных дискуссий¹. Проблема здесь действительно есть, но проблема тонкая, деликатная в теоретическом и в практическом плане, что далеко не всегда принимается во внимание.

---

¹ В одной из солидных работ по теории права по этому поводу, в частности, отмечалось: "В настоящее время, во-первых, можно лишь констатировать факт нерешенности и в то же время огромной значимости проблемы соотношения права и закона; а во-вторых, необходимо иметь в виду, что в правотворческой и правоприменительной деятельности государственных органов России и других стран доминирующими являются идеи единства, неделимости права и закона; между правом и законом не проводится никакого различия. В то же время на теоретическом уровне, в рамках теории государства и права, предпринимаются значительные усилия для отграничения права от "неправового закона" (Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах. Под ред. проф. М.Н.Марченко. Том. 2. Теория права. – М.: Издательство "Сердиало", 1998. – С. 22).

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Естественно, на внесение полной ясности во все отмеченные проблемные моменты автор статьи не претендует, но, возможно, высказанные далее суждения будут способствовать упорядочению противоречивых взглядов на закон и законность и корректной расстановке некоторых смысловых акцентов.

Отметим еще две особенности данной работы. Основное внимание в ней уделено характеристике закона как формального источника правовых норм, хотя ракурс рассмотрения нестандартен и мало касается традиционных вопросов правовой догматики. В меру необходимости в статье упоминается и о других (философском, юридико-техническом) аспектах. Во-вторых, самое понятие "закон" в работе употребляется в разных смыслах. Иногда – в смысле, тождественном значению "нормативного акта" (закон в широком, "материальном" смысле слова по П.Лабанду). Но довольно часто речь идет и о законе как специфическом акте, принимаемом органом законодательной власти (законе в формальном понимании), о чем по тексту, как правило, делаются специальные оговорки. Как бы то ни было, автор надеется на то, что ни основной (проблемно-критический) смысл статьи, ни ее восприятие от этого не пострадают.

Непосредственная *цель*, которую преследовал автор, – акцентировать внимание на противоречивых характеристиках закона, на различиях в его правовом и социологическом видении, на тех моментах создания и действия закона, которые можно было бы считать выходящими за рамки нормального, если бы они не были естественными и не сопровождали в той или иной степени большую часть истории законодательного регулирования. Приходится констатировать, что социолого-правовой аспект осмысления закона в отечественной науке уступает формально-правовому, изучающему закон как акт волеизъявления полномочного субъекта, устанавливающий общеобязательные правила поведения, исполнение которых гарантируется организованным государственным принуждением. Специфические особенности закона как правового акта обусловлены его особой социальной ролью – инструмента организации массового поведения людей, стратегического управления им. Кроме того, закон в известной мере позволяет решать

сложнейшую и древнейшую проблему человеческих обществ – контролировать власть. Как можно видеть, социально-философский (социологический) и юридико-догматический аспекты учения о законе генетически взаимосвязаны.

Догматы законности. Следует заметить, что великие умы человечества постарались на славу, обосновывая необходимость закона, его значение как основы государственности, как важнейшего политического и человеческого блага – при том, понятно, условии, что он выполняется теми, кого касается. Присутствие закона и его почитание – благословение государства и народа; отсутствие его или пренебрежение им – величайшее несчастье. Традиция эта идет с давних пор, причем закладывалась она не столько идеологами, политическими и социальными мыслителями, сколько практическими политиками, первыми легендарными законодателями¹. Социальное значение закона как средства контроля социума и поддержания его в некотором заданном состоянии ощущалось во все времена, сам же закон никогда не выпадал из обоймы инструментов, которыми пользовались руководители государств и сопоставимых политических образований (например, церковь в моменты рассеянной государственности). Достоинство отдельного упоминания и то, что идеологи прежних времен часто обосновывали *сверхчеловеческое, божественное* происхождение закона, а позже стали представлять его как *воплощение разумного начала*, присутствующего человеку и человечеству по промыслу Бога и по природе. В конце концов, тезис о подчиненности закону всех и каждого (равенстве перед законом), об обязательности следования закону в пуб-

---

¹ История права и правовой мысли знает многочисленные доказательства сказанному. По существу, их оставили после себя практически все народы, создававшие первые цивилизации и государства. Но особенно выразительные свидетельства в этом плане принадлежат античным народам европейского Средиземноморья, пожалуй, наиболее динамичным в политическом плане. Хорошо знакомые с тем, что собой представляют диктаторские и тиранические формы правления, древние греки и римляне времен Республики дружно полагали наиболее совершенным способом обустройства государства тот, при котором возможен единственный диктатор – закон. Прекрасно и непреходяще по этому поводу высказались греческие мудрецы (на своем известном "пире"). Платон и Цицерон.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

личных и частных делах (принципе законности), о необходимости применять организованное принуждение исключительно на основании и в рамках твердого закона (принципе ограничения законом власти), о неотвратимости ответственности за его нарушение (гарантии законности) из философских и богословских трактатов постепенно переключался в тексты памфлетов, воззваний, иных документов конкретно-политической направленности, а затем сделался составной частью официальных государственных политических и юридических документов, особенно в эпоху конституций. Речь идет, как можно видеть, об эволюции европейской ("западной") правовой традиции, распространившейся впоследствии на преимущественную часть культурного пространства нашей планеты.

На сегодняшний день тезис о законе, законности и верховенстве закона – это уже не теория и даже не идеология. В определенном смысле это – догмат почти религиозного значения. Современные политики, государственные деятели, юристы, педагоги, научные работники и др. пользуются им и проповедают его, часто не анализируя его смысл, полагая его само собой разумеющимся. Его не предлагают изучать, его предлагают принимать к исполнению как данность, как нечто, не подлежащее обсуждению. В замечании о догматичности не стоит искать критический подтекст. Догмат как фактор влияния на человеческие мысли и поступки часто необходим, ибо не все люди склонны к сомнению и критике; кое-что в сложных вопросах неизбежно воспринимается ими на веру. В этом плане значение "догматизированного" принципа обязательности закона и его верховенства, безусловно, конструктивно. Основное социальное содержание этого принципа заключается в *ограничении избыточной произвольности человеческих действий*, особенно действий лиц при власти¹, и предпосылки здесь вполне очевидны: люди страдали от некомпетентных, самоуверенных,

---

¹ Политическая сущность закона в плане ограничения носителей всевозможных разновидностей социальной силы (власти, богатства, оружия и пр.) прекрасно осознавалась уже в давние времена. "Inde datae leges ne fortior omnia posset" (Законы созданы для того, чтобы сильный не стал всемогущим), – гласит старинная латинская юридическая сентенция.

предвзятих, склонных *продать* публичные полномочия руководителей почти всегда и на всех уровнях. Помимо всего прочего, произвольная власть, как правило, дисфункциональна, неэффективна по отношению к управляемому объекту. Будучи же формализована, введена в некоторые общезначимые и общеизвестные рамки, она менее своевольна и более ответственна и предсказуема, и тогда можно что-то планировать и действовать, не ожидая отрицательных реакций, связанных, в частности, с материальным либо моральным насилием. Отсюда – постоянное стремление ввести власть в некоторые формальные каналы, потребность в "наморднике для Левиафана" (В.Э.Соловьев) в виде строгого закона и обеспечения следования ему.

Все вышесказанное обуславливает разноаспектное развитие социального и юридического понятия "закон", о чем можно сказать чуть подробнее.

Закон: слово и понятие. Закон и его верховенство. Вопрос о значении понятия "закон" сложен и многосторонен; он был и, возможно, еще долгое время будет оставаться предметом специальных исследований различного профиля. На сегодняшний день можно усмотреть, как минимум, пять аспектов его рассмотрения, существенных с теоретической и практической точек зрения.

Во-первых, этимология и семантика слова "закон", употребляемого во многих славянских языках в сопоставимых значениях. Славянское "кон" – предел, грань, за которой явление или процесс не имеют продолжения во времени либо в пространстве. Отсюда русскоязычные "конец", "конечный", "окончательный", "поставить на кон", "доконать", "закончить", "покончить", "скончатся" и др.; украиноязычные "конати", "сконати", "доконаний", "доконечний". Но, кроме предела завершения, окончания, "кон" по старинному значению предполагает еще и самое начало, исток ("испокон веку", "споковічно"). В результате то, что выпадает за "кон", оказывается за пределами смысла какого-то процесса или явления, в сфере *невозможного, немислимого*. Для отчетливого обозначения этих пределов и получает постепенное становление и использование слово "закон". По глубинному семантическому значению "закон" есть, таким образом, сфе-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

ра и граница неизбежного, необходимого¹. Вполне закономерно слово со столь характерной семантикой становится одним из краеугольных понятий *в сфере права*, где четкое обозначение пределов возможного и допустимого поведения в рамках некоторой необходимости – важнейшая функциональная задача.

Во-вторых, слово "закон", как известно, обозначает (в русской-язычной, украиноязычной и иных традициях) не только требуемое поведение, но и объективные существенные причинно-следственные зависимости в сферах природы ("законы природы", "естественные законы"), человеческого мышления ("законы логики"), коммуникаций ("законы языка"), включая те, которые выявлены и установлены в результате целенаправленного позитивного изучения ("научные законы"). Это значение понятия фиксирует отношения абсолютной необходимости, неизбежности, объективные связи и зависимости, которые при определенных условиях наступают и проявляются совершенно независимо от человеческого отношения к ним. Видимо, в силу этого обстоятельства слово "закон", в конечном счете, поглощает своим значением и сферу важнейших форм поведения, которые люди практикуют регулярно, систематически, подчас ежедневно. Эти формы в силу их *функциональной значимости* необходимы; их осуществление *результативно*, оно приносит очевидный *позитивный эффект* и потому объективно востребовано. *Объективная востребованность* вначале ощущается, а затем постепенно рационально осмысливается как *неизбежность, необходимость*. Это и есть объективная основа, предпосылка *обязательно, должно*, основа признания за данными формами значения того, чего невозможно не исполнить, т.е. собственно закона как способа действий в необходимых, требуемых пределах.

Возможно, здесь коренится причина того, что наиболее значимым человеческим законам приписывалось (а порой приписы-

---

¹ См.: В. Даль. Словарь живого великоросского языка. – См. <http://vidahlagava.ru/PO57.NTM>; см. также: Фан И.Б. Правосознание граждан: дискурсивный анализ. – <http://espi.ru/Content/Conferences/Papers2004/fan.pdf>. См. также: Етимологічний словник української мови. В 7-ми томах. Видання Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні. – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 2.

вається и теперь) сверхчеловеческое происхождение. При этом вся мистика объясняется объективной потребностью иметь надежный, функциональный инструмент социального управления. В самом деле, влиять на состояние дел в сложных обществах технологически невозможно без стандартизации поведения многих людей. Но эффективные стандарты поведения – не плод чистого конструирования. Так или иначе, они должны опираться на некоторый объективный прототип, ибо "каждое действие имеет свой закон" (Дао Де Цзин). Определение стандартов, формулировка норм должны предполагать *знание* этого прототипа, понимание или хотя бы ощущение объективного порядка вещей или внутренней закономерности того или иного процесса. При неумемном же творчестве вместо взвешенного стандарта действий в определенной ситуации может быть сконструирован прожект, чистая схема или же, в худшем случае, в качестве обязательного выставляется чье-то субъективное желание видеть поведение людей определенным образом. В результате внедрения такого рода "норм" в социуме вместо организованности может быть усилена анархия, вместо упорядочения – углублен хаос и беспорядок. Ими, как известно, часто и сопровождается бездарное, произвольное управление.

Именно во избежание последнего многие мыслители различных времен и народов, рассуждая о законах, удваивали их значение, различая законы естественные, идущие от природы (от Бога), и законы волеустановленные, идущие от человека. Данное раздвоение имеет значение и на сегодняшний день. Выше будет упомянуто о произволе законодателя, а это – вечно актуальный вопрос, как и вопрос о максимальном приближении позитивного правила к объективному порядку того процесса, который оно берется упорядочить. Божественная (естественная) природа законов и ее постижение скрывает сугубо позитивную, практическую проблему пределов рациональных, познавательных, в какой-то мере – этических способностей законодателя и, как следствие, – эффективности законодательного регулирования в обществе, эффективности функционирования конкретно представленной социальной власти.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

В-третьих, в теории и философии права понятие "закон" часто употребляется в значении любого устойчивого и общезначимого требования к поведению людей, т.е. понимается достаточно абстрактно. Исторически закон в праве часто воспринимался как жесткий императив, который не может быть невыполненным, при этом неважно, откуда он берется – из обычая, договора или властного распоряжения. В каждом заключен свой "закон". Даже обыкновенная сделка, как вполне логично полагали древние римляне, содержит в себе "закон" для тех, кто ее заключил. Этот момент и на сегодняшний день имеет существенное значение для соотношения различных источников позитивных норм, к которым часто сводится все право.

Но это еще не все. В науке этики со времен И.Канта одной из базовых категорий является категория "морального закона". Православная христианская идеология не мыслит себя без понятия "Закона Божьего", иные религиозные доктрины – без соответствующих эквивалентов. В современной социологии и социальной психологии активно используются понятия "законы группы", "корпоративные законы", "негласные", "неформальные" законы и т.п. Иными словами, понятие в значении фактора строгого обязывания употребляется в гораздо более широком социальном контексте. Иногда значение понятия "закон" достигает уровня метафоры ("законы джунглей", "законы стаи", "волчьи законы" и пр.). Весьма интересным можно считать активное употребление данного понятия в формально внеправовой среде ("вор в законе", "воровской закон", "тюремный закон") – момент, заслуживающий серьезного научного анализа в социологическом и правовом плане.

В-четвертых. Социологически доказано, без некоторого свода правил, системы алгоритмов коллективного поведения не обходится ни одна человеческая группа, ни один социум. Но в разных группах, разных обществах проблема понимания и осуществления этих правил ощущается по-разному. Чем проще социум, чем менее он противоречив, чем более он монолитен, однороден, тем менее значима проблема правил, проблема "закона", который не может быть преступлен. Восприятие членами группы имеющегося порядка может быть до такой меры естественным, органичным, что их про-

сто не посещает мысль о возможности существования вне правил и их нарушения. В жестко организованных социумах *само представление о правилах* (о "законе" и его обязательности) может вообще не возникнуть за ненужностью – именно потому, что имеющиеся стандарты поведения практически не нарушаются. Речь идет о простых, гомогенных, социально однородных группах и социумах, в которых отсутствуют или практически отсутствуют элементы какого-либо *правового порядка*. Действующие в них нормы, правила, "законы" не имеют или почти не имеют правового значения, поскольку люди не нарушают их, демонстрируя, тем самым, в частности, *отсутствие свободы выбора*, альтернативных мотиваций поведения. Но когда общество усложняется и делается более противоречивым, когда частные группы либо отдельные индивиды полагают для себя возможным отходить от требований необходимого из каких-то собственных *рациональных соображений или личных мотивов*, когда число таких нарушений возрастает, неизбежно появляются практические проблемы и логические вопросы. В чем сущность правила ("закона")? Почему его следует придерживаться? Каковы его пределы? В какой мере возможны отклонения от его требований? Каково происхождение закона, кто может претендовать на его авторство? Кто может обеспечивать его защиту? Как контролировать соблюдение правил? По мере прогрессирующего расслоения, дифференциации общества, автономизации его отдельных элементов данная проблема постепенно начинает обретать *чисто правовые* очертания. В чем источник обязательности? Если правило ("закон") – *требование* обязательного поведения, то кто конкретно имеет право требование сформулировать и, следовательно, контролировать его исполнение? Если в сформулированном требовании не все понятно, кто правомочен его объяснить, истолковать? В какой мере, кто и когда может уточнять параметры требований, переформулировать их, устанавливать новые? *Кто, откуда и в какой момент получает силу, власть, полномочия сделать это?* Если закон есть правило, за нарушение которого следует наказание, то в какой момент это правило появляется, начинает действовать, т.е. с какого момента наступает реальная угроза ответственности? Все ли одинаковым образом подпадают под действие правила? Воз-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

можно ли исключения и чем они определяются? В конечном счете, от ответа на эти и близкие к ним вопросы зависит, в условиях какой системы правления оказывается данный социум, данный народ. По мере становления больших территориальных социумов со сложной иерархической технологией управления (государств) неизбежно возникает проблема соотношения правил, устанавливаемых (фиксируемых) *основным и подчиненными* субъектами власти, которые, хотя и подчинены, но неизбежно обладают дискреционными возможностями, ибо осуществляют оперативное управление, до которого основной (стратегический) субъект власти, как правило, не опускается.

Наконец, *в-пятых*, весьма непростую проблему составляла и продолжает составлять традиционная двусмысленность термина "закон" в его чисто юридическом значении, с которой мы встречаемся в действующих нормативных текстах, в том числе тексте Конституции Украины и не только Украины ¹. Здесь, с одной стороны, закон есть конкретный документ, целевой нормативный акт (например, Закон Украины "О гражданстве"). С другой стороны, закон – общеобязательное, поддерживаемое государством правило, которое должно неукоснительно исполняться каждым и на которое может опираться каждый, кого оно касается ("равенство перед законом"). Двухзначность очевидна, хотя в любом элементарном отечественном учебнике по теории права можно найти определение за-

---

¹ См., например: Иванов Р.Л. Проблемы законодательной техники в Российской Конституции и юридическая практика. – <http://www.omsu.omskreg.ru/vestnik/articles/y1999-...> Встречающиеся иной раз рассуждения о том, что термин "закон" в Конституции Украины последовательно употребляется в значении "акта парламента" (см., например, Заець А.П. Права держава в контексті новітнього українського досвіду. – К.: Парламентське видавництво, 1999. – С. 143) – излишне категоричны. Но, может быть, дело не в данном частном моменте, а в том, что парламентский акт в условиях выведения на первый политический план национального собрания народных представителей и наделения его функцией профессионального законодателя становится монопольным носителем термина "закон", хотя историческая традиция была иной (см. об этом: Гайек Ф.А. Право, законодавство і свобода. Нове визначення ліберальних принципів справедливості і політичної економії. – Т. I-III. – К.: Акви-лон-Прес, 2000. – С. 98 и сл., С. 243, 318). В данном контексте небезынтересно отметить, что в целом ряде государств нормативные акты парламента не имели и не имеют официального наименования "закон".

кона как акта законодательного органа, принятого в порядке специальной процедуры и обладающего высшей юридической силой по отношению к иным нормативным актам. Отсюда – существенные проблемы теоретического и практического плана. По грамматическому толкованию текста Конституции Украины не всегда ясно, например, предусматривает ли она принятие парламентом специального закона (парламентского акта) по какому-то вопросу, или же он может быть урегулирован совокупностью нормативных актов, законодательством в целом ("законом" в широком смысле слова). Очевидно, к тому же, что "равенство перед законом" предполагает одинаковую обязательность для соответствующих субъектов права требований не только формального закона, но любого нормативного акта, обеспечиваемого государством как сувереном.

* * * * *

Итак, в социально-философском плане закон понимается как *рубежные отношения необходимости и зависимости, предел человеческих действий, который нельзя преступить*, в правовом плане – как акт волеизъявления *полномочного¹ субъекта, устанавливающий правила с высшим обязательным значением, нарушение которых влечет за собой применение организованного принуждения*. Сложная метафизика понятия "закон" фиксирует его абсолютное (в определенном смысле – фатальное) значение, а также показывает его как воплощение безусловного блага (знание о необходимом – благо по определению). Нет поэтому ничего удивительного в том, что в определенной культурной среде по-

---

¹ В истории законодательства, согласно легендам, первичные законы люди получают непосредственно от богов или (по библейской легенде) от единого Бога, что достаточно логично даже в чисто юридическом плане: субъект с более высокими полномочиями и "суверенитетом" невозможен. Однако поскольку Бог как субъект законоустановления есть нечто чрезвычайно абстрактное, со временем неизбежно должен возникнуть субъект более конкретного значения, на уровне которого можно было бы решать рабочие вопросы законодательного регулирования (толкование, своевременные изменения закона и др.). Подобный субъект появляется в виде высочайшего посредника – монарха, имеющего от бога "мандат" на установление закона (эта тема очень ярко выписана, например, в цветистой преамбуле к Законам Хаммурапи). Еще позже "гласом Бога" в процессе соиздания закона становится "глас народа" (*vox populi – vox Dei*). Тогда законодателем выступает, соответственно, тот, кто получил мандат народного доверия.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

нятие "закон" предполагает порядок человеческих отношений и действий, от которого невозможно уклониться и который при этом *априорно позитивен, безусловно полезен* (подобное восприятие подкрепляется чисто политическим подходом к делу и убеждением в том, что посредством закона можно что угодно изменить, что угодно поправить и решить любую проблему).

Но, чтобы выполнить столь высокую миссию, закон не должен действовать выборочно. Он требует подчинения себе *каждого*, попадающего в предусмотренную им ситуацию. Как инструмент всеобщей пользы и порядка, обеспечения общего блага закон должен возвыситься над всеми, кто стоит перед ним. Он должен действовать "не взирая на лица", независимо от особенностей тех, на кого он распространяется. Он должен стать *абсолютно безличным*, утратить всякую *персональную адресность, подняться выше любого конкретного субъекта* (разве что этот субъект – Бог), иными словами, он должен обрести *верховенство*. Кроме того, он должен *жестко утвердиться* в том виде, в каком он явился перед теми, кому адресован. По его природе он ни в коем случае не должен быть подвержен реакциям на его восприятие адресатами, изменениям в зависимости от сиюминутной конъюнктуры, от дрожащей текущей ситуации. Он подчиняет себе обстоятельства, и ни в коем случае обстоятельства не должны подчинять его себе. Именно отсюда – чисто юридические характеристики закона. В формально-правовом плане единожды установленный закон должен главенствовать до отмены (изменения) его сугубо в том же порядке, в каком он был установлен, либо волеизъявлением субъекта с более объемными полномочиями; пока же этого не произошло, он незыблем и не оставляет возможности выбора действий кроме тех, которые сам определяет. Подкрепленный угрозой кары за отступление от его требований, он массово и единообразно подчиняет себе людей, унифицирует их действия и обеспечивает, тем самым, необходимые организованность и порядок в обществе.

В силу такого подхода закон и принцип его верховенства полагаются основой рациональной государственности, а поскольку в его рамках должна действовать и вся иерархия власти – необходимым признаком "правового государства" (по позднейшим определениям).

Закон и право. При упоминании о "правовом государстве" и для дальнейших целей настоящей статьи логично хотя бы вкратце затронуть уже упомянутый непростой вопрос о соотношении явления права и закона. Непосвященному человеку, особенно привыкшему к лозунгам о "верховенстве закона", "равенстве перед законом", недопустимости отступления от его требований, принципе законности и т.д., он может показаться странным уже в самой постановке. В сознании такого человека *закон есть право*, есть то, что регулирует общественную жизнь на основании строго установленных правил. Государственный нормативный акт воспринимается им как реально действующее право. Допуская отступление от требований нормативного акта, он знает или ощущает, что совершает "правонарушение". Но различие права и закона может показаться нелогичным и профессиональному юристу. Как может действующий закон, особенно в его формальном значении, не быть правом? Если действующий закон и его нормы – не "право", что тогда можно считать правом вообще?

Вопросы логичны, и различие права и закона, действительно, в меньшей мере касается практической юриспруденции, сферы реализации действующих правовых норм¹. Формально понимаемый закон есть нормативный акт высшей юридической силы, определяющий *права и обязанности* субъектов соответствующих отношений, в установлении и осуществлении которых и заключается *правовое* регулирование.

И все же... "Право" и "закон" – различные понятия и различные термины. Логично, что они обозначают и разные содержания (разные явления).

Эту разницу люди ощущали всегда и пытались объяснить с древних времен, признавая за правом более масштабный социальный смысл, чем за законом. Право (*jus*) – принцип построения отношений людей в обществе, принцип их взаимодействия на особенной основе (твердая взаимность ожиданий и ответственности, в

---

¹ Хотя в какой-то мере касается и ее. Иногда сам закон предписывает осуществлять правовое регулирование (в частности, осуществлять правосудие) вне зависимости от того, есть ли для этого необходимая законодательная основа или нет (см., например, п.п. 7 и 8 ст. 8 ГПК Украины).

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

известном смысле сопоставимое положение, недопущение во взаимных отношениях необоснованных потерь, лишений, ущемлений, которые люди могут причинить друг другу умышленно или нечаянно). Закон же (lex) – сфера допустимого поведения, обозначенная властью. Право – естественно возникший механизм упорядочения сложных, противоречивых отношений между людьми. Закон – преимущественно инструмент внешнего управления их поведением. Право, *если оно существует*, балансирует межчеловеческие отношения, вносит в них какой-то минимум справедливости так, как она понимается в конкретной социальной среде (древние римляне удачно определяли его как *"искусство добра и справедливости"*). Вне эффекта справедливого распределения благ и разрешения конфликтов нет оснований говорить о праве и правовом регулировании. Закон же, устанавливаемый властью, может быть произволен, как и сама власть¹, и тогда приходится мириться с несправедливостью, тем более обидной, что она проистекает из самого закона. Наконец уже в древние времена право и закон как явления разводились по генезису и хронологии². В самом деле, право как механизм контроля рискованного поведения первоначально возникает непосредственно из практики уже возникших острых межчеловеческих конфликтов³. О его появлении свидетельствует институт *суда*, в каком

---

¹ "Произвол" в данном случае понимается весьма широко. Это не только некоторый злой умысел, но и простое невежество, некомпетентность, сумасбродство, самодурство, своеволие. Но прежде всего – необоснованность требований и ограничений. Оценка произвольным законам уже в старые времена давалась достаточно категоричная. По формулировке Августина Аврелия, имевшей большой резонанс на будущее, несправедливый закон не является законом вообще.

² "Всякое право, – отмечал древнеримский юрист Модестин, – или сотворено соглашением, или установлено необходимостью, или закреплено обычаем" (Памятники римского права. – М.: Зерцало, 1997. – С. 169). Обратим внимание: о законе – ни слова, несмотря на то, что легендарные XII Таблиц для римских классических юристов существуют с незапамятных времен. Что же касается установлений принципсов или эдиктов преторов, то их в качестве источников права на уровне закона римские юристы ставят во времена гораздо позже.

³ Очевидно, что без ожесточенной борьбы за ущемленный интерес понятия "справедливость", "правда", "право" не возникли бы вообще. Сама логика справедливости заключается в том, что чей-то обоснованный интерес нарушен (или может быть нарушен) и требует восстановления (предупреждения нарушения). Собственно, в этом и заключается сущность правового регулирования.

бы простом и непрофессиональном виде он ни существовал. О значительно более высоком уровне правового развития общества свидетельствует *выросший из потребностей судебной практики закон* как четко сформулированное предписание того, что должны либо не должны делать люди, попавшие в конфликт или желающие избежать его. Закон, таким образом, выступает как существенный, но *лишь один* из фрагментов механизма правового регулирования, а точнее – как важный и неоспоримый источник, из которого люди узнают о предписанных им властью, действительных на данный момент и обязывающих их правилах поведения. Примерно так же соотношение права и закона можно представить себе и сейчас.

В свете сказанного логичен вопрос: насколько оправдан тезис о *верховенстве закона*, если последнему в правовом регулировании отведена конкретная инструментальная роль?

История и логика дают мало поводов сомневаться в его оправданности. Дело даже не в традиции почитания идеи верховенства закона (хотя долгая традиция, чаще всего, имеет разумные основания). Дело в особой функциональной роли закона, роли технологического средства управления массовым поведением людей, которое ничем заменить. В функциональном плане закон – информация о формах поведения, необходимых либо допустимых с точки зрения власти. Без информационной составляющей процесс управления невозможен в принципе, тем более что речь не о простой информации, а об информации *указующего значения*, об информации-команде. Она *общеизвестна* (власть всегда так или иначе извещает адресатов об установленных законах). О ней *должен* иметь представление каждый (уже по старинному правилу незнание закона не спасает от ответственности). Она формулируется, как правило, *с учетом* устоявшихся в данном обществе ценностей (ни один законодатель не заинтересован в отторжении его закона на органическом уровне). Естественно, поэтому, что мало-мальски информационно и ценностно ориентированный человек, особенно современный, сообразует свое поведение с указаниями и угрозами, которые, как он предполагает или знает, предусмотрены в законе. Инстинктивно он ожидает того же и от

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

окружающих. Умудренный житейским опытом, он, конечно, понимает, что чьи-то вредоносные для него уклонения от закона могут случиться. Но точно предвидеть их невозможно, а законосообразное поведение людей наиболее вероятно¹. Отсюда – органичная, порой неосознанная, подсознательная склонность людей хотя бы "на ощупь" ориентироваться на даже не особенно четко представляемые требования закона. Возможно, эта склонность и создает естественную, социально-психологическую базу *максимизирующего* в данной ситуации принципа верховенства закона, ибо на одном лишь диктате власти такого верховенства не достигнешь.

И еще об одном моменте методологического порядка. Тезис о "верховенстве закона" нелогично однозначно противопоставлять тезису о "верховенстве права", презентуемого на сегодняшний день, в частности, понятиями "естественных, неотчуждаемых прав", "прав человека", "естественной справедливости" и им подобными. Ведь закон как концентрированная информация о требуемых стандартах поведения и мере их императивности – функционально необходимый элемент в механизме правового регулирования. Самые возвышенные представления о справедливости и о правах человека не будут ничего значить практически, пока они не воплотятся в нормы позитивного акта (в особенности формального закона), в конкретные нормативные формулировки, не получат рабочего толкования и не начнут обеспечиваться через стандартные формально-юридические процедуры (правосудные, правозащитные, иные). Без закона и рабочей деятельности по обеспечению его выполнения все "естественные права" рискуют остаться, по выражению прагматичного И.Бентама, не более чем "высокопарной бессмыслицей". Так что принцип "верховенства закона", вероятнее всего, еще долгое время будет оставаться руководящим принципом, идеализированным алгоритмом теоретической и особенно практической юриспруденции.

---

¹ По официальной статистике абсолютные величины случаев законосообразного и противозаконного поведения, как правило, несопоставимы, но определенную поправку всегда приходится делать на латентные нарушения закона.

Закон: свет и тени. Идея закона, его верховенства, идея законности¹, таким образом, логична, функциональна и благородна. Историческая практика ее осуществления при всей ее противоречивости также бывала и бывает конструктивной. Но нет ничего однозначного в человеческом мире. Все, что освещено, неизбежно имеет теневую сторону, и закон, если к нему применить такие определения, не составляет исключения. При взгляде на законодательное регулирование как на *реальную социальную технологию*, на механизм регулирования, действующий в крайне противоречивой человеческой среде и обусловленный ею, возвышенные представления о законе довольно быстро улечиваются. Так, обнаруживается, в частности, что нигде и никогда не существовало закона, удовлетворительного для всех, закона с абсолютной ценностью, ибо однозначно определить в нем то, чего в равной мере можно безоговорочно требовать от всех, невозможно. Обнаруживается, далее, что незыблемость закона, выражающаяся в сложном порядке его изменения и жестком контроле исполнения, часто оборачивается вредом, ибо глушит необходимые инно-

---

¹ Принцип законности и принцип верховенства закона в современной интерпретации нередко рассматриваются как разнопорядковые. Принцип законности понимается, прежде всего, как универсальное требование подчинения закону, невозможности отступления от формулируемых им норм. Принцип верховенства трактуется преимущественно технологично. Он предполагает четкую иерархию нормативных актов, возглавляемую формальным законом; кроме того, он предполагает соответствие его нормам правовых актов, принимаемых государственными органами и должностными лицами в пределах их компетенции, прежде всего, юрисдикционных актов. Очевидно, что содержательно принципы законности и верховенства закона весьма близки, в каком-то смысле они совпадают в своем значении. Это хорошо просматривается при анализе глав в учебниках по теории государства и права, посвященных понятиям правового государства, законности и правопорядка. Чаще всего принцип законности поглощает принцип верховенства закона (см., например: Загальна теорія держави та права: Підручник. – Львів: Новий світ-2000, 2004. – С.495-496), либо, будучи подобны по смыслу, они равным образом включаются в число принципов правового государства (См., например: Теория государства и права: Учебник. Под ред. В.К.Бабаева. – М.: Юрист, 2001. С. 149-152). Видимо, требование неуклонного подчинения закону (законность) не может не предполагать его верховенства; кроме того, в юридически значимой ситуации не только государственный орган либо должностное лицо, но любой гражданин должен следовать закону, преодолевая любые иные мотивы, т.е. ставить закон и его требования превыше всего.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

вації¹. Как "равный масштаб" отношений между "неравными" людьми, закон подчас настолько грубо регулирует эти отношения, что общество вынуждено иметь и активно использовать "выхлопные клапаны" для снятия избыточного давления в перегревающемся механизме формальной законности (право убежища, суд присяжных, судебское усмотрение и пр.)². Сам закон порой весьма лукав – когда в его названии и преамбуле провозглашается одно, а под двойным дном скрывается совершенно другое³. Наконец, как бы высокопарно за-

---

¹ Как замечает по этому поводу Н.И.Козюбра, даже наиболее совершенный закон вследствие заложенных в самой юридической форме гносеологических предпосылок способен "заморозить" сформулированные в нем положения, что, в свою очередь, рано или поздно (в зависимости от качества формулировок) приводит к их отставанию от общественного бытия (См.: Козюбра М.І. Право, політика, правосуддя: зарубіжний та вітчизняний досвід взаємодійості. – Наукові записки. Том 38. Юридичні науки. – Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2005. – С. 6).

² Очень хорошо об издержках закона и формальной законности писал в свое время великий француз В.Гюго, мастер резкого, гротескного, объемного литературного сюжета, позволявшего ему поставить в полный рост и принципиально рассмотреть не одну животрепещущую общественную проблему. Одной из таковых оказалась проблема закона и его адекватного применения. В "93-м годе" прекрасно обозначен принцип законности, доведенный до логического абсурда. А в колоссальной социальной эпопее "Отверженные" выведен великолепный в своей символичности образ стопроцентного законника Жавера, полностью отождествившего свое личное существование с должностным. В один прекрасный момент этот абсолютно совершенный слуга законности оказывается до такой степени потрясенным более возвышенными и благородными формами поведения человека, чем простое и неуклонное следование формальному закону, что не может пережить такого противоречия и прерывает свое должностное существование одновременно с человеческим.

³ Сошлемся лишь на один пример, хотя их можно привести множество. Украинский экономист Н.Шутов в работе с характерным названием "Приватизация: украинский Армагеддон" отмечает, в частности: "В начале 1990-х годов потребовалась легализация разгосударствления. Была изобретена хитроумная, криминогенная по своей сути схема приватизации, замешанная на гигантских темпах инфляции (доходивших, как мы помним, до 40-60% в месяц). В результате имущество, здания, сооружения скупались за бесценок. ...Последний этап приватизации осуществился в течение 2003-2004 года. На торги были выставлены стратегически важные, наиболее рентабельные предприятия страны, цвет украинской индустрии. Государственно-экономическая элита... часть законов поправ, а другую часть просто написав как ей это выгодно, экспроприировала эти объекты на весьма необременительных для себя условиях" (Шутов Н.І. Приватизация: украинский Армагеддон. – Одесса: "Юридическая литература", 2005. – С. 43-44). Один из подразделов в этой работе назван: "Криминогенный потенциал законодательства и организационной структуры приватизации".

кон не оценивать, очевидно, что он есть лишь орудие в человеческих руках. Как таковое он нередко становится инструментом манипулирования, способным борьбу за справедливость превратить в фарс, - в тех случаях, когда в результате его создания, истолкования и применения получается "нечто формально правильное, а по сути - издевательство" (В.И. Ленин)¹. Отдельные примеры неуклюжих и несправедливых законов могли бы создать впечатлительные исключения из общего правила. Но когда рассуждения по поводу ущербности законов повторяются от страны к стране, от века к веку, от эпохи к эпохе, это наводит на размышления о закономерности.

В связи со сказанным обратим внимание на некоторые моменты теоретического и практического плана, поясняющие отмеченные противоречия и характеризующие закон преимущественно с социологической точки зрения. Речь идет о реалистическом взгляде на закон, его рассмотрении не в специфическом юридическом измерении (акт волеизъявления, порождающий конкретный объем долженствования), а о видении его как элемента социальной реальности, властного решения, появляющегося в результате сложных предпосылок, противоречивого процесса выработки и предусматривающего специфический механизм принудительной реализации. Воздавая должное закону и лозунгу о его верховенстве, признавая за ними необходимую социальную функциональность, их в то же время не стоит абсолютизировать ни в науч-

---

¹ Здесь можно продолжить сюжет, затронутый выше, и сослаться на пример ваучерной приватизации в постсоветских странах, повсюду прошедшей, как известно, на формально законных основаниях. Весьма часто в работах как отечественных, так и зарубежных ученых-экономистов эта кампания именуется не иначе, как "ограбление населения" и "неэффективное разбазаривание государственных ценностей". Действительно, было очевидно в начале 90-х годов, а тем более очевидно сейчас, что механизм ваучера (в сущности, пустой бумаги-символа, в Украине он не был даже отнесен к категории ценных бумаг) просто дал легальную возможность растащить государственное имущество, прежде всего, статусным носителям административной власти и близких к ним лиц. Подавляющая масса населения Украины и других бывших советских республик абсолютно не была готова к такому шагу ни экономически, ни юридически, ни психологически. В социально-правовом аспекте данная кампания - зримая иллюстрация того, как в ранг закона могут возводиться ущербные с моральной и совершенно несправедливые с правовой точки зрения вещи.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

ном, ни в практическом плане. Ибо, рассмотренные под социологическим углом зрения, и закон, и лозунг показывают внятный предел реализуемости, эффективности и ценности по ряду причин, условно подразделяемых на причины социально-политического и технологического порядка.

Ограниченность закона: фактор политический. Группу первых логично начать с констатации того известного факта, что законодатель всегда социально и политически запрограммирован и создает систему законов, востребуемую, прежде всего, господствующей в обществе социальной группой (группами). Тот, кто контролирует основной материальный, административный, интеллектуальный, информационный и иной общественный ресурс, и формулирует законы как требования общего значения. Естественно, в законах, так или иначе, отражаются и фиксируются конкретные социальные приоритеты. Но так же естественно, что многие из социально значимых вопросов остаются без внимания либо пользуются вниманием законодателя по "остаточному принципу". Уже отсюда понятно, что ценность законов в целостном социальном восприятии всегда относительна, и реально "верховенствовать" (т.е. предопределять человеческие мысли, поступки и выполняться, преодолевая иную мотивацию) совокупный закон может лишь в конкретных социальных пределах. Неотъемлемой обратной стороной "верховенства" закона и принципа законности (принципа беспрекословного есть то, что законы неизбежно и разным способом игнорируются и нарушаются¹, т.е. практически уничтожаются. Сфера реальной законности определяется теми, чей интерес в законах охвачен или

---

¹ В одной из старых работ на близкую тематику мы как-то упоминали о том, что нарушение закона заложено уже в самом факте его принятия (см.: Бурлай С.В. Ше раз про законність. - Правова держава Республіканський міжвідомчий збірник наукових праць. Вип. 1. - К.: Наукова думка, 1992. - С.20). В самом деле, лишено смысла формулировать требование к чьему-либо поведению, объявлять его строго обязательным, сопровождать угрозами за нарушения, не рассчитывая на то, что оно, не смотря ни на что, будет нарушено. В силу этой очевидной логики требования законности логичны с формально-правовой, но абсолютно утопичны (если не сказать - нелепы) с социологической точек зрения.

не охоплен, и если охоплен, то в какой степени. Если субъектов, заинтересованных в законах конкретного профиля, в обществе статистически не особенно много, о практическом "верховенстве" абстрактного закона здесь можно не говорить, если только эти разговоры – не на уровне деклараций, проповедей и плохой публицистики. Многие граждане известным законам в лучшем случае механически подчиняются как неизбежному злу, в худшем – терпят и отыскивают любую возможность уклониться от их выполнения, в наихудшем – явно либо латентно (последнее, естественно, чаще) нарушают их, что составляет нормальную реакцию на наличный формально-законный режим¹. Стремление осуществить принцип законности как желаемую политическую цель в таких условиях предполагает интенсивное принуждение, постоянно включенный (возможно, не особенно заметный, но действенный) контрольно-надзорный и репрессивный механизм. Но говорить о каком-то органичном правовом регулировании при этом едва ли возможно.

К первой причине, гасящей всю возвышенность тезиса о благодати закона и его неуклонного исполнения, добавим еще одну – производную от первой, но достаточно существенную для отдельного упоминания. *Законодатель остается политически ориентированным независимо от того, как его политика массово воспринимается в обществе.* Осознавая либо ощущая это, лица, причастные к законотворчеству, подспудно стремятся к тому, чтобы по возможности облагородить выпускаемый ими продукт и расширить сферу легитимности принимаемого закона. Любой законодатель декларирует благие мотивы, лежащие в основе его законов и других решений. Более того, он постоянно уверяет, что эти законы и

---

¹ По словам экс-заместителя министра внутренних дел Украины Н.Джиги, озвучившем данные исследований, проведенных Союзом юристов Украины, на момент 2006-2007 г.г. в ней реально выполнялось порядка 20 % принятых законов (См.: Народный депутат Украины Николай Джига: "Сейчас идет борьба не за то, чтобы обеспечить порядок в стране, а за то, чтобы получить контроль над МВД". - Факты и комментарии. 2006, 15 декабря). Стоит подчеркнуть, что речь идет о моменте относительной экономической стабильности в Украине.

решения принимаются им во имя интересов народа и по воле народа. Пожалуй, в истории не найдется ни одного законодателя, который не пекся бы о "благе народа", но современный законодатель старается здесь особенно, тем более, что формальным источником власти выступает, как следует из современных конституций, все тот же народ. Но "благо народа" в *реально расслоенном обществе* – одна из тех неувыдающих химер, сладких фикций, реальную сущность которых давно описали социологически мыслящие исследователи, начиная с Алексиса де Токвиля. Рабочая мотивация законодательных решений гораздо более прозаична и конкретна. Консолидированный социально-политический интерес руководит законодателем столько, сколько его (интереса) носители реально представлены во власти, на разных ее уровнях и в разных ветвях. Хотя, конечно, сказанное не исключает появления законов и решений компромиссного либо экстренного значения, направленных на предотвращение либо смягчение возможных кризисных ситуаций, острых и актуальных противоречий в политической, экономической, социальной сферах. И это понятно: законодатель конкретной политической конфигурации должен быть постоянно и достаточно осмотрителен, чтобы резко не отворотить от себя переменчивое общественное мнение и не утратить электорат.

Ограниченность закона: фактор технологический. Дело, однако, не только в принципиальной социально-политической характеристике закона. Само созидание, *формирование текста* закона как носителя конкретной информации, которая должна быть адекватно транслирована, воспринята и реализована, представляет собой сложную деятельность, включающую познавательные, аналитические, оценочные, прогностические, коммуникативные компоненты, профессиональную работу с текстами и т.д. Кроме того, современная технология создания закона в формальном значении этого термина предполагает некоторые рациональные параметры законотворческого процесса, видение разумных стратегий, в тактическом плане – умение инициировать законопроектную работу, проведение законопроекта по всевозможным залам и закоул-

кам парламентских лабиринтов и многое другое. И вот здесь возникают основания говорить о многих иных предосторожностях по отношению к конечному продукту всей этой многотрудной деятельности – к закону (см. название статьи). Здесь – истоки второй группы причин (главным образом, технологических), подрывающих доверие и ценностное отношение к закону, более многочисленных и разнообразных, хотя от группы первых их отделяет очень условная грань.

Отнесем к ним, тем не менее, следующие.

1. Прежде всего, отмеченную выше *функциональную и генетическую разницу между правом и законом*. Закон – чувствительно значимый элемент в механизме правового регулирования. Но *право* в целом не должно быть ассоциировано с законом, поскольку ни логически, ни исторически оно не начинается с закона и не сводится полностью к регулированию посредством закона (нормативного акта). Активность людей и групп в обществе, их первичное взаимодействие как взаимобязанных субъектов, специфическая деятельность суда (о последней далее еще будет упомянуто) имеют конститутивное правообразующее значение *и до, и после* появления закона как необходимого звена в механизме правового регулирования. Как фактору регулирования, как акту волеизъявления, содержащему концентрированную информацию о допустимых и недопустимых формах поведения в рамках конфликтогенных общественных отношений и намерение жестко контролировать их осуществление, закону логически и исторически предшествуют реальные конфликты, споры, судебные решения, первичная правовая практика. Лишь после них наступает черед закона как своего рода "нормативного экстракта" из уже имеющихся правовых отношений, средства их формализации, а уж тем более – как целевого властного установления. Так что по большому счету "верховенствовать" в обществе должен не только закон, но и независимое правосудие, акт мудрого толкования закона, оригинальное решение суда в условиях дефицита нужной законодательной нормы, старательное исполнение решения по суду, *и все остальное*, без чего немислимо *результативное правовое регули-*

рование и без чего закон остается не более, чем лучше или хуже сформулированным благим пожеланием. В этом контексте имеет смысл также вспомнить, что закон, как правило, не должен являть собой чистое умозрительное творчество законодателя, кто бы им ни был (очень плохо, если это именно так). Жизнеспособный закон должен покоиться на конструктивном наличном правовом опыте, воспроизводить на уровне формул реальные, проверенные опытом схемы практического человеческого поведения в рамках конкретных правоотношений.

2. *Функцией профессионального законодателя является непрерывное законотворчество.* Пока профессиональный законодатель производит законы, он существует и наоборот. В связи с этим не имеют и едва ли могут иметь место какие-либо внятные критерии *достоинства закона* для данного общества. Напротив, презюмируется, что законов всегда не хватает, иначе постоянный законодатель излещен.

Закон, однако, – не безобидный продукт, безотносительный к тому, какое его количество введено в социальную систему. Он есть предписывающая информация, а количество информации должно быть адекватно технологическим возможностям ее освоить и реализовать адресатом, который в результате определяет свое поведение. В условиях же, когда механизм, создающий информацию, работает *непрерывно* и производит ее *бесконечно*, возникает угроза двоякого плана: появления информации *избыточной* (которая не успевает "перерабатываться" адресатом), либо информации *пустой* (не предполагающей для адресата реальной программы действий). Социологические и иные исследования в различных странах уже давно свидетельствуют о том, что профессиональный законодатель действительно создает, с одной стороны, *избыточный продукт*, который общество, в лице как рядовых граждан, так и в какой-то мере профессиональных юристов, не в состоянии надлежащим образом осваивать в кратные промежутки времени; с другой стороны, создает продукт, *по видимости информационный, но по содержанию пустой, нефункциональный*. Показатели по этим пунктам, естественно, варьируются в зависимости от того,

до какой степени страна и ее люди традиционно рациональны¹, от общей стабильности социально-политической ситуации в ней, от других факторов. Выше о моменте "засоренности законодательства" будет еще коротко упомянуто².

3. Законодатель способен на "законодательный волюнтаризм", т.е. на императивное вмешательство в сферу либо в процессы, которые объективно в этом не нуждаются (речь в данном случае – не о собственно законодателе, но о субъекте позитивного нормотворчества вообще). Затрагиваемая проблема также достаточно почтенна во времени и имеет политическую и технологическую со-

---

¹ Говоря об избыточном законодательстве, позволим себе в качестве небольшой иллюстрации сослаться на авторитетное мнение, касающееся законодательного регулирования в такой известной правовыми традициями стране, как США. Мнение достаточно объективное, поскольку высказано оно не юристами. Известные американские экономисты, в частности неоклассик М.Фридмен, обратили внимание на то, что примерно за двадцать лет (к началу 80-х годов прошлого столетия) совокупное количество преступлений против личности и собственности возросло в США более чем в семь раз при росте расходов на правоохранительную деятельность в десять раз. Безопасность граждан существенно уменьшилась на фоне роста богатства страны. Авторы предлагают свое видение причин этого, парадоксального на первый взгляд, явления. Одним из факторов, "который неоспоримо содействовал повышению преступности", есть, по их мнению, "умножение законов, правил и норм". "В самом деле, – отмечают авторы, – невозможно подчиняться всем законам, поскольку никто не может знать, каковы они. По этой же причине и официальные власти не в состоянии проводить в жизнь все законы в равной степени и без дискриминации" (Цит по: Латов Ю.В. М.Фридмен, Р.Фридмен. Тирания момента. – Экономическая теория преступлений и наказаний. Вып 1. – М.: РГГУ, 1999. – С. 101). Выводам этим – более двадцати лет. Но мало есть сомнений в том, что, во-первых, с тех пор ситуация в этой стране не улучшилась; напротив, можно смело предположить ее усугубление; во-вторых, подобная динамика характерна не только для Соединенных Штатов Америки. Речь идет о некоторой общей тенденции с большими или меньшими отклонениями в ее конкретных проявлениях. Следует заметить, однако, что наиболее остро о проблемах "законодательного балласта", его предпосылках и вредных (в частности, с экономической точки зрения) результатах наиболее активно пишут именно американцы.

² Пока же отметим, что позитивные, но в особенности негативные аспекты информационной избыточности нормативных актов уже давно представляют собой предмет специальных исследований в правоведении (см., например: Лутандина О.А. Информационная избыточность в текстах нормативно-правовых актов. – Автореф. канд. дисс. – Волгоград, 2001; см. также более ранние работы Ю.А.Тихомирова и Ю.В.Кудряцева).

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

ставляющие. Политическая в современных условиях часто сводится к традиционному спекулятивному вопросу о существовании человеческой самодетельности и к тому, в какой мере она может быть гарантирована, а в какой – ограничена государством, иными словами, – о допустимой степени вмешательства централизованной публичной власти в непубличную (частную) сферу. Ведь неизбежный результат здесь – сокращение сферы конструктивной самодетельности людей. Естественно, поэтому, что горячими противниками неумеренной активности государства в сфере законодательства являются приверженцы политического либерализма¹. Далеко не со всем в их позициях можно согласиться, их исторические и социальные оценки во многом неоднозначны и вызывают существенные возражения. Вместе с тем они *ex officio* внятно указывают на болезненные и деструктивные последствия функционирования той самодостаточной, замкнутой, громоздкой политической машины, каковой является государство с его прерогативой "правотворчества"², и теоретически довольно резко противопоставляют нормы права нормам закона (а тем более нормам административных актов).

Но есть и своего рода технологический аспект проблемы. Даже не привязываясь к либеральным теориям, а исходя из простых принципов диалектики, стоит помнить о том, что стремление (даже с честными намерениями) проникнуть во все поры общественного организма, усовершенствовать, облагородить, упорядочить общественные процессы посредством рационального нормотворчества, способно легко привести к противоположному результату. Ведь

---

¹ Прочувствованную критику практики позитивного нормотворчества см., например: Боуз Д. Либертарианство: История, принципы, политика. – Челябинск: Социум, 2004 (Главы "Право и Конституция", "Рыночный процесс", "Объясняющее государство" и др.). Содержательно эта критика вполне совпадает с позициями основателей теоретического либерализма (см., например: Дж.С.Милье. Основы политической экономики – М.: Издательство "Прогресс", 1981. – Том 3. Книга У. О влиянии правительства. Главы УШ-Х1).

² "Правотворчество" – устоявшийся термин отечественной теории права. Но если не отождествлять целостный процесс правообразования с законодательным процессом, что более чем логично, понятие "правотворчество" теряет свое конструктивное значение.

полного беспорядка в социальной жизни нет. Она никогда не хаотична на сто процентов. Законодатель же всегда и неизбежно исходит из презумпции избыточного хаоса, неуправляемости, дефицита упорядоченности в вопросе, по поводу которого он издает закон. Стремясь улучшить социальный процесс путем привнесения в него некоего воображаемого, просчитанного либо смоделированного порядка, законодатель уничтожает элементы естественной упорядоченности, которые присутствуют *de facto* и вне которых регулируемый процесс изначально невозможен. Иными словами, созидая, законодатель разрушает. Но, чтобы разрушить, необходимо иметь твердые, несомненные, неоспоримые *доказательства* того, что вводимое законом целевое новшество не ухудшит положение дел, что наличному порядку придет на смену более совершенный. Не стоит забывать и о том, что чрезмерный порядок, к которому вольно или невольно стремятся формальные носители власти-субъекты нормотворчества, столь же неуместен, как и порядок недостаточный. В человеческих социумах хаос в известной мере необходим, чтобы не прекратилась борьба, не остановились движение и развитие. В стремлении сковать критически необходимую хаотичность законодатель одновременно нарушает и баланс порядка. А избыточный порядок – это омертвление социума, полный порядок – его смерть¹.

Как видим, речь идет о вопросах методологического, но одновременно – практического и политического значения. Закон – инструмент снятия напряжения, разрешения актуальных общественных проблем, коррекции общественного организма, преодоления аномалий, своего рода "болезней". Для эффективного лечения болезни нужно быть уверенным в факте ее наличия и точно ее диагностировать. Потом появятся законы и иные документы с описанием программ и средств ее лечения. Поэтому первейший вопрос, стоящий перед доктором-законодателем, – имеется ли патология

---

¹ Отсюда – соответствующие выводы. "...Закон и другие нормативные акты должны приниматься лишь тогда, когда без них нельзя обойтись. Чем шире область социальной жизни, свободная от нормативно-правового регулирования, тем прочнее устой правового государства" (Теория права и государства. Под ред. Г.Н. Манова. Учебник для вузов. – М.: Издательство БЕК, 1996. – С. 253).

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

в принципе. Возможно, что ее и нет, но есть проблемы роста, нормальные издержки социальных инноваций, общественные проблемы, обусловленные объективными неблагоприятными тенденциями¹, иные вещи, не требующие существенного, коренного вмешательства. Ведь лечение мнимой болезни способно спровоцировать болезнь настоящую, и это обстоятельство подталкивает к выводу о том, что необходимость принятия закона должна, по возможности, определяться не столько *конвенционально* (хотя в ряде случаев по-другому невозможно), сколько в порядке *специализированной позитивной доказательной процедуры*². До тех пор, пока элементы таковой не созданы и внедрены, законодательного волюнтаризма не избежать, и доктор-законодатель частенько будет терзать собственное общество, пытаясь излечить его от воображаемой либо непомерно раздутой в его воображении болезни.

4. *Законодатель способен на ошибку.* В принципе понятие "ошибка" в правовом регулировании (*error juris*) с давних пор ассоциировалось, прежде всего, со сферой индивидуально-конкретных решений юридического значения, прежде всего, судебных. Однако в нынешних условиях именно *законодательные ошибки* полагаются одним из наиболее существенных типов юридических ошибок, что достаточно логично на фоне возможностей современной позитив-

---

¹ Каково, например, соотношение объективного и субъективного в решении вопроса о том, что является, а что не является уголовно наказуемым деянием? В какой мере решение этого вопроса зависит от чистого усмотрения законодателя? См. об этом, например: Яковлев А.М. Законодательное определение преступлений в сфере экономической деятельности. – Государство и право, 1999, № 11. – С. 38 и сл.

² Еще в ХУШ веке данную проблему весьма точно обозначил маркиз Жан Антуан Кондорсе, писавший, в частности: "Если нет единодушия по поводу того, что должно явиться объектом законов; если этот вопрос не подлежит разрешению, основанному на безупречно доказанных принципах, то в таком случае было бы логично и справедливо разрешать его большинством голосов. Но вследствие этого в самое устройство общества могли бы проникнуть произвольные вещи и институты... И наоборот. ... если определение того, что должно явиться объектом законов, подлежит неоспоримому доказательству, в таком случае в устройстве общества не будет ничего произвольного" (Кондорсе. Про вибори. – Львів: Літопис, 2004. – С. 4). Разумеется, о полностью лишенном элемента произвольности человеческом обществе мечтать не приходится, да и не стоит. Но без чрезмерного усердия контролировать уровень его произвольности – это практическая задача науки и политики.

ной науки и понимания законотворчества как познавательного процесса. Можно (правда, с существенными оговорками) принять и некоторые предлагаемые на сегодняшний день версии определения "законодательной ошибки" (например, как "обусловленного непреднамеренными и неправильными деяниями субъекта правотворчества негативного результата, выражающегося в издании такой юридической нормы права или нормативно-правового акта, которые не решают поставленных задач"¹). В принципе, условия современной законодательной деятельности таковы, что для принятия закона может быть мобилизован существенный научный и аналитический потенциал, позволяющий свести вероятность законодательной ошибки к приемлемому минимуму. Но и это не есть панацея; законодатель и сейчас способен объявить "законом" требования, не адекватные наличным пространственно-временным условиям; рекомендации ученых он может не учитывать сознательно или по небрежению. В условиях отечественной законотворческой практики, например, неоднократно оказывалось, что закон устарел либо требует поправок уже *в момент его принятия*, что он регулирует что-то неадекватно, что он не может быть реализован, поскольку не наступили необходимые для этого условия, что он вызывает неожиданные, непредвиденные последствия и т.д. Риск законодательной ошибки особенно возрастает в моменты поспешного либо чрезвычайного нормотворчества.

---

¹ Лисюткин А.Б. Вопросы методологии исследования категории "ошибка" в правоведении. – Саратов: СГАП, 2001. – С. 131. Здесь уместно отметить, что конструктивные элементы концепции "правовой ошибки", более того, предложения разработать специализированную "теорию правотворческой ошибки" высказаны достаточно давно (см., например: Баранов В.М. Истинность норм советского права. Проблемы теории и практики. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1989. – С. 351 и сл.). Но если по поводу столь специальной "теории" можно вести дискуссии, то некоторые из предложенных еще тогда мер по избеганию и преодолению законодательных ошибок выглядят полезными и на сегодняшний день (см. там же, С. 354 и сл.). О законотворческих ошибках см. также: Баранов В.М., Сырых В.М. Законотворческие ошибки: понятие и типология. – В сб.: Законотворческая техника современной России: состояние, проблемы, совершенствование. Сб. статей. В 2-х томах. – Нижний Новгород, 2001. Т. 1; Надеев Р.К. Правовое обеспечение законопроектной деятельности Государственной Думы. – <http://www.koroboff.spb.ru/EUROPE/851400366.html>.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

---

5. *Законодатель способен на ситуационный, тактический произвол* (в отличие от упомянутого выше произвола *программно-политического*). Этот момент предопределен тем, что процесс продвижения и принятия закона всегда и неизбежно отражает столкновение интересов конкретных противоборствующих групп, причем реальные интересы далеко не всегда совпадают с декларируемыми. Борьба интересов – до такой степени общеизвестный и введшийся в законодательную практику факт, что в ряде государств уже давно узаконен институт лоббизма¹, назначение коего – обеспечить продвижение через законодательный орган законопроекта, которому предположительно может быть оказано серьезное сопротивление субъектов, незаинтересованных в его принятии либо заинтересованных в его другой версии. В результате разнообразной легальной и нелегальной активности через законодательный орган может оказаться проведенным закон, основное назначение которого – обслужить интерес конкретной группы, отнюдь не совпадающий с интересом более общего значения либо с тем, что принято относить к интересам национальным. Субъективно ориентированными могут оказываться, в большей или меньшей мере, не только обыкновенные, но и конституционные законы. Так, например, принятие Конституции Украины в 1996 г. оказалось ареной жестких схваток нескольких политических групп,

---

¹ Может быть, в этом и есть рациональное зерно. Если разнообразная активность по "проталкиванию", "продавливанию", "протаскиванию" (какая терминология! Но не я ее автор. Она заимствована из доступной научной и публицистической литературы – Б.Е.) законопроекта неискоренима, то, видимо, лучше ее хотя бы частично "засветить", легализовать. См. об этом, например: Павлов В.Г. Инициативный законопроект о лоббизме. – Государство и право. 1998, № 12. – С. 47 и сл.; Засць А.П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. – К.: Парламентське видавництво, 1999. – С. 193-194. О лоббизме как факторе ограничения коррупции в законодательном процессе см., например: "Партии не должны финансироваться юридическими лицами" (Интервью с Директором Службы специальных расследований Литовской Республики П.Малаускасом). – Зеркало недели, 2006, № 43 (11-18 ноября). О технологиях и мотивациях лоббизма в современной России, а также их негативных результатах см., например: Е.А. Левина. Лоббирование интересов интегрированных структур в современной России. – http://dbs100.indem.ru/PUBLICATION/Lobbying_Integr...

в частности – пропрезидентской группы, очень сильно представленной как в рабочих структурах, так и в парламенте. Результатом их противостояния оказалось то, что относительно взвешенная на стадии проекта Конституция в момент принятия дала сильный крен в сторону усиленных президентских полномочий, причем не обошлось и без курьезов: Президента Украины не смогли ни позиционировать как "арбитра нации", ни формально "приписать" к какой-либо из трех "канонических" ветвей власти. В результате конституционный статус Президента стал предметом тяжелой головной боли не одного теоретика конституционного права в Украине. Некоторые статьи Конституции очевидно монтировались под конкретных персон, некоторые – под заведомо неравновесное, избыточно зависимое положение важных институтов. Одним словом, субъективизма и произвольности не удалось избежать даже при принятии Основного закона; если верить высказываниям некоторых российских исследователей, нечто подобное имело место и в Российской Федерации в сложные 90-е годы. По всей видимости, перечень этих примеров можно бы продолжить, если в полной мере принимать во внимание политическую природу Конституции.

Впрочем, приведенные здесь примеры с Конституцией, – возможно, и не самые показательные, поскольку последняя при ее принятии изначально мыслится как документ стратегического действия; более того, она может специально создаваться как "жесткая", сопровождаемая очень сложным процедурным порядком изменения. Гораздо показательнее здесь законы, "ситуационные" в полном смысле этого слова. В Украине, например, юристы и обыкновенные граждане с уже привычным страхом ожидают законов об утверждении государственного бюджета на очередной финансовый год, – по той причине, что здесь вероятны самые неожиданные поправки к действующим законам, и, прежде всего, к тем, стабильность которых так желательна, – налоговым и социальным.

6. В современных условиях закон часто подвержен конкретной сиоми- нутной конъюнктуре коммерческих интересов. Это тоже в определенной

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

мере естественно¹: он создается парламентом, т.е. органом, представляющим не только принципиальный политический спектр данного общества, но и сложную гамму конкретно-групповых и личностных интересов. Позитивным моментом можно считать то, что закон так или иначе принимается в результате неформального противодействия и формальных дебатов, т.е. всегда имеет оппонентов, возражающих на уровне личной заинтересованности (возражающих, иными словами, наиболее жестко, изоциренно, с приведением предельно убедительных аргументов). Но, с другой стороны, групповая, полицентричная структуризация парламента почти неизбежно приводит к тому, что законопроект часто делается предметом банального торга, своего рода "бартера", его принятие - результатом обмена одной политической, коммерческой, организационной и прочей уступки на другую. Может быть, это и нормально с точки зрения формально-демократической практики, может быть, это и есть то "плохое, лучше которого человечество ничего не выдумало". Но это - отнюдь не гарантия того, что общество в лице массового избирателя получает именно тот закон, который отвечал бы его "средневзвешенным" интересам. Особенно ярко об этом свидетельствует практика принятия законов в государствах "переходного" типа².

---

¹ Очень любопытны в этом плане исследования экономистов, изучающих так называемые "рентные" отношения в политике и, в частности, в парламентской деятельности (см., например: Дементьев В.В. Экономическая теория парламента. - Донецк: 1998; его же: Экономическая система власти. - Донецк: Изд-во "Каштан", 2003). Начало такого рода исследованиям положили американские экономисты - неoinституционалисты (Дж. Бьюкенен и др.), отчетливо обозначившие в своих исследованиях экономические пружины, движущие современными политическими механизмами.

² Возможно, что подверженность процесса принятия важных решений (особенно законодательных) воздействию наличных в данной политической среде "агентов влияния" есть некоторая закономерность демократической практики. Во всяком случае, об этом свидетельствует опыт демократий с античных времен. О законе как о предмете и результате торгов совершенно вяжно говорили еще античные софисты, да и основные мыслители прошлого крайне скептически относились к демократии (а уж тем более - к "олигархии" как к правлению крупных собственников, руководимых соответствующими интересами), выводя на первый план "функциональных аристократов"; под последними понимались, прежде всего, лица не продажные и преданные долгу. Великие теологи Августин, Аквинат и другие прекрасно осознавали ущербность человеческих законов, в том числе и в плане заложенного в них корыстного интереса, и призывали ставить на пути их действия двойной "фильтр" - из законов божественных и природных.

7. Позиция, связанная с предыдущей, но, безусловно, достойная отдельного упоминания. Закон, принимаемый в порядке специализированной процедуры, может составлять (и часто составляет в действительности) предмет реальной либо потенциальной коррупционной заинтересованности. Грубо говоря, закон либо отдельные элементы технологии его создания (обоснование законопроекта, его конкретные формулировки, поддержка в рабочих структурах, поддержка в моменты дебатов, особенно, в моменты голосования, поддержка в ходе "постпленарных" процедур и т.д.) могут выступать предметом банальных договоренностей по классическому возмездному принципу "do ut facias". В результате через публично-парламентский механизм обслуживается сугубо частный интерес; закон, иными словами, оказывается объектом купли-продажи (либо подряда) в рамках ординарной частно-правовой сделки. Если это явление и не повсеместное, то, по крайней мере, весьма распространенное и дающее пищу для соответствующих нелицеприятных обобщений. В связи с этим позволим себе привести весьма пространное, но достаточно показательное высказывание исследователя, мировоззренческая позиция которого столь же часто критикуется, сколь признается его научный авторитет, – Фридриха фон Хайека. В трактате "Право, законодательство и свобода" он отмечает, в частности: "...Благородным душам, полагающим, что политик призван руководствоваться исключительно соображениями общего благосостояния, факты постоянного успокоения отдельных групп путем подбрасывания им лакомых кусочков или солидных даров должны показаться откровенной коррупцией. И тот факт, что правительство большинства осуществляет не то, что хотело бы большинство, а то, что каждая из образующих большинство групп вынуждена предоставлять друг другу, чтобы заручиться поддержкой получения того, чего хочет сама, говорит именно об этом. И то, что это именно так, воспринимается сегодня как одна из самоочевидных вещей повседневной жизни (разрядка наша – Б.Е.). То, что опытный политик попросту жалеет идеалиста, по наивности своей осуждающего коррупцию и верящего, что ее можно было бы избежать, будь люди почестнее, абсолютно верно в отношении существующих институтов, но неверно в восприятии ее как всенепременно-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

го признака любых представительских либо демократических правительств – как внутренне присущей им коррупции, которой не в состоянии избежать даже наиболее порядочные и достойные люди... Не демократия либо представительное правление как таковые, а упомянутые нами конкретные институты *единого всеильного "законодателя"* неминуемо (разрядка наша – Б.Е.) делают его коррумпированным¹.

В порядке комментария уместно заметить, что неолиберал Ф. фон Хайек критикует столь жестко именно ту схему организации публичной власти (разделение ее на три ветви с признанием доминирующей роли власти законодательной), которая на данный момент распространилась на очень широкое политическое пространство, в том числе пространство новых постсоветских государств, в том числе Украины.

8. *Формальный законодатель в лице корпуса депутатов (неважно, в какой мере он этот осознает) часто создает не реальное коллективное благо в виде результативного закона, а его видимость, фикцию.*

В данном замечании используется терминология, которой оперируют экономисты – неоинституционалисты; при этом вовсе не преследуется цель уязвить тех, кто причастен к профессиональному законотворчеству. Просто есть объективные обстоятельства, которые надлежит принимать как данность. Депутаты могут создать фиктивный, нефункциональный продукт, искренне полагая при этом, что создают необходимый и полезный для общества закон (хотя, по большому счету, они мыслят трезво как никто другой). Предпосылки фиктивности в данном случае двойкие. Во-первых, реальную результативность созданного законодателем закона невозможно практически проверить в какой-то осязаемый промежуток времени. Ведь закон часто – стратегическое решение, и реальные последствия его принятия могут обнаружиться тогда, когда уже дважды или трижды изменился субъект (депутатский корпус), его принимавший. Пока же результаты неочевидны, гражданам (избирателям) остается, в основном, *надеяться на лучшее* и

---

¹ Гайек Ф.А. Право, законодательство и свобода. Нове визначення ліберальних принципів справедливості і політичної економії. – Т. I-III. – К.: Аквилон-Прес, 2000. – С. 248.

верить в то, что принятие закона в том виде, в каком он реально создан, было безусловной необходимостью. Этой вере могут весьма способствовать как сами принимавшие закон депутаты, так и специалисты-авторы проекта, всегда находящие прекрасные, убедительные слова для средств массовой информации. Но, увы, как известно, отнюдь не всегда упомянутые *надежда и вера* в конечном счете оправдываются. Во-вторых, разница между объявленной и реальной результативностью закона (*объем, уровень, мера фиктивности*) обуславливается неотъемлемой издержкой парламентской деятельности – отсутствием достаточного понимания депутатами вопроса, которому посвящен голосуемый законопроект. Этот имманентный "грех законодателя" весьма точно описал более ста лет назад выдающийся британский мыслитель Г.Спенсер¹, а последовательные теоретики закона порой вполне логично ставят под сомнение то, что принятый с недостаточным пониманием дела закон в принципе можно считать таковым (см. высказывание Герберта Харта, вынесенное в качестве второго эпиграфа к статье). Для нынешней украинской практики эти сомнения выглядят тем более обоснованными на фоне встречающихся в средствах массовой информации откровений сведущих лиц о том, что нередко депутаты голосуют законопроекты *без какого-либо знакомства с ними вообще*. Но основная проблема здесь даже не в небрежности отдельных парламентариев, а в том, что законотворческая деятельность парламента построена в известной мере на презумпции, согласно которой депутат неминуемо имеет точное и четкое представление о смысле законопроекта, по которому он голосует; иначе как он может решать по существу?? Но последнее *практически невозможно* в виду обширнейшего спектра специальных вопросов, по которым принимаются законы в современных условиях. На их достаточное осмысление едва ли хватит возможностей и самого продвинутого интеллекта. В каком-то ограниченном круге вопросов депутат еще может быть более или менее ориентирован, как и всякий узкопрофильный специалист. Но в преимущественной их массе он вынужден полагаться на позицию экспертов, помощни-

---

¹ Спенсер Г. Грехи законодателей. – Социологические исследования. 1992. № 2.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

ков и более сведущих коллег. Вместо твердого, несомненного знания вопроса он, в свою очередь, руководствуется *надеждой* на качественность его проработки лицами и структурами, от которых он здесь зависим, а также *верой* в то, что предлагаемая ему для голосования версия политкорректна, не вызовет ненужных осложнений и окажется предметно конструктивной. В итоге получается, что парламент в определенном смысле играет роль регистрационного аппарата, своего рода "компостера", механизма, удостоверяющего формальным актом голосования действительность того, что подготовлено реально компетентными людьми. Последние же *неизбежно* исходят из того, что наличное положение вещей ущербно и с позиций определенной конструктивистской логики не может считаться удовлетворительным. Как происходит "акт удостоверения", зависит от организации дебатов и голосования. Иногда это – до удивления простой и рутинный процесс, требующий у парламентского собрания буквально нескольких минут. В данном контексте можно утверждать, что чем более специализирован законопроект, чем более значительных усилий он требует для своего осмысления, тем выше его шансы быть принятым быстро и оперативно – именно по причине отсутствия надлежащего понимания предмета и последствий голосования. И наоборот: чем более доступен и понятен законопроект, тем выше риск затяжных дебатов. Еще одно нехитрое наблюдение: наибольшие трудности и протяжки в законотворческом процессе вызывают законопроекты, очевидно связанные со структурой бюджетных расходов и перераспределением компетенций, если только они не согласованы жестким образом на этапе рабочей подготовки к слушаниям; по этим "жизнеобеспечивающим" документам ясность, как правило, самая полная. В завершение данного фрагмента можно заметить, что независимо от того, какой продукт создает парламент, – реальное благо в виде конструктивного закона либо его видимость, – депутаты в любом случае остаются в выигрыше и получают ожидаемую ими часть "парламентской ренты". Ибо массовый избиратель, оплачивающий, в конечном счете, их деятельность, *не имеет ни организационных возможностей, ни достаточных ресурсов для ее контроля* и в своих оценках вынужден, в основном, довольствоваться инфор-

мацией о парламентских достижениях, исходящей, прежде всего, от самого парламента.

9. Законодатель может быть *информационно небрежным* и позволять существование в "корпусе законов" (в числе действующих) положений, имеющих *нулевое (или близкое к нему) нормативное значение* и создающих "информационный шум", который, если прямо и не вредит, то уж точно и не приносит никакой пользы.

Подтвердить данный тезис можно примерами анекдотического порядка. Подборки удивительных законов, принятых в разное время и по сей день не отмененных (и тем самым формально действующих), то и дело прокатываются по страницам средств массовой информации и по сайтам "глобальной сети". В США, например, существует, как утверждается, несколько десятков организаций, борющихся за отмену так называемых "dumb laws" ("тупых законов")¹. Приведем в порядке небольшой разрядки некоторые из таковых, хотя сразу покаемся в том, что по первоисточникам информацию не проверяли и ее достоверность оставляем на ответственности держателей источника. Как, например, утверждается, в свое время под давлением губернатора Дж.У.Буша (впоследствии Президента США) в Штате Техас был принят закон, в соответствии с которым преступник обязан устно или письменно предупредить жертву о предстоящем преступлении за 24 часа до его совершения. Нарушение этого правила учитывается судом как отягчающее обстоятельство. Закон, без сомнения, гуманен. В Штате Флорида гражданам запрещены езда на скейборде без номерных знаков и принятие душа... обнаженным. В Штате Майями запрещено ездить на велосипедах, не оборудованных звуковым сигналом, но использование звуковых сигналов велосипедистами... запрещено. В Штате Арканзас запрещено "кому бы то ни было и под каким бы то ни было предлогом приближаться к окнам и дверям избирательного участка ближе чем на 15 м"... в день выборов и во время подсчета голосов. В Штате Калифорния закон категорически запретил животным спариваться ближе чем в 500 м от школ, церквей и предприятий общественного питания...

---

¹ См.: <http://www.dumb laws.com>.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Этот забавный перечень продолжается довольно долго, на смену американским законам приходят законы и постановления самых различных государств во всех частях света. Стоит заметить, что если даже здесь что-то гипертрофировано (например, происходит смысловая игра на словесных фразах либо просто слова, смешиваются содержательно прецеденты и статуты), то, с другой стороны, основания для выводов о "шлакообразных фракциях" в законодательных массивах все же имеются. Столь мощный дым без минимального огня в таких случаях едва ли бы возник. Кроме того, здесь речь действительно лишь о возможных несуразицах в нормативных текстах. А кто пробовал подсчитать случаи и способы выражения текстов, выглядящих вполне серьезно, но не несущих никакой или почти никакой содержательной нагрузки и являющихся, по сути, тем же "шлаком"? Наличие маловразумительных либо бессодержательных положений отдельных актов либо самих нормативных актов как таковых составляет проблему не только для государств с неустоявшимися правовыми традициями и недостаточным опытом нормотворчества, но и для развитых правовых систем. Сошлемся на одно авторитетное мнение. Бельгийский профессор Поль Дельнуа, однозначно (в числе многих других) констатируя явление "законодательной инфляции", сильно сокрушается по этому поводу и говорит о необходимости удалить из законодательного массива "все лишнее", подвергнуть его необходимой "чистке". Как сделать это практически, он не знает и поэтому ограничивается многозначительной риторикой: "Не имея возможности приступить к такого рода "чистке", возможно, следовало бы попытаться сдержать активность законодателя. Но кто может быть судьей в этой сфере и в чем должен состоять критерий злоупотребления законодательством?"¹ (разрядка наша – Б.Е.).

Впрочем, законодательство современного государства – до такой степени сложное образование, что от него трудно ожидать идеального состояния. Может быть, американцы по-своему и правы, сохраняя в законодательном корпусе веселые несуразности, видимо, мало способные кому-либо реально и существенно навредить. Но, тем не менее, "информационный шум", так или иначе, снижает

---

¹ Нариси з нормотворення. Міжнародний досвід. Книга перша. - К.: 2000. - С. 13.

функциональность системы, и возможный "законодательный сор" безвреден лишь до поры.

10. Закон часто несовершенен с точки зрения техники его создания и его воплощения в знаковых системах и информационных носителях, проще говоря – с точки зрения человеческого умения внятно, умно, четко и понятно выразить смысл того, что предписывается. Справедливости ради, следует заметить, что ясность формы и однозначность содержания – проблема всех правовых текстов без исключения. Но что касается, в частности, формально понимаемых законов, то в их отношении данная проблема стоит особенно остро – по той простой причине, что 1) законы, как ранее говорилось, подлежат неукоснительному исполнению, и то, как они будут исполнены, зависит от того, как они поданы; 2) чаще всего они конкретизируются в подзаконных актах и заложенные в них концептуальные, логические, терминологические и прочие дефекты могут быть автоматически растиражированы в нормативных актах подчиненных уровней; 3) законы – это "лекала", по которым "раскраивают" конкретные дела судьи, это – отправные точки отсчета для правовой квалификации и принятия решений об ответственности. Здесь четкий, выверенный во всех отношениях текст не просто желателен. Без него просто невозможно. А с текстуально неяршливым законом работать невероятно трудно.

11. Наконец, последнее. Закон должен предполагать совершенно адекватную своему замыслу технологию его реализации (по срокам, по пространству, по лицам, по субъектам юрисдикции, по процедурам, по санкциям и т.д.). Произвольный (по умыслу либо небрежности) неучет какого-то фактора легко может превратить закон из орудия конструктивной организации в деструктивный, а порой – в остро опасный инструмент. Маленький пример. В современной Украине именно посредством эксплуатации предоставляемых законодательством возможностей и наличных судебных технологий расцвело на рубеже 2006-2007 г.г. стопроцентно антиправовое явление – рейдерство (особенно черное), сущность коего – в изменении прав корпоративной собственности при абсолютном нежелании некоторых из собственников что-либо менять в своих правах. Еще пример: на основе Декрета Кабинета Министров Украины "О доверительных обществах" 1993 г.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

произошел бурный всплеск активности "финансовых пирамид", в ходе коего тысячи доверчивых украинских граждан лишались значительной части своих и без того скудных (на тот момент) сбережений. Еще пример. В последнее время участились резкие жалобы на коррумпированность украинских судей, в частности, судей хозяйственных и административных судов. Специалисты поясняют это явление очевидной несбалансированностью прав, возможностей и гарантий, предоставленных судьям современным законодательством о статусе судей, и их ответственности за очевидно неправосудные решения в тех случаях, когда сложно или невозможно доказать коррупционные действия. Т.е. благая идея (укрепить независимость судей, "укрепляя" ее финансовую составляющую) в конкретном законодательном исполнении привела к противоположному результату. Вообще-то при желании, как в национальной, так и зарубежной правовой практике можно, видимо, найти немало примеров того, как слабо продуманный и скверно исполненный ход законодателя провоцирует скачек в развитии негативных, вредных для общества отношений либо попросту оказывается холостым или почти холостым¹.

---

¹ В качестве небольшой иллюстрации сошлемся на известную работу профессора Лона Фуллера "Анатомия права", один из параграфов коей имеет название "Обуздание безответственности в законодательной деятельности". И в параграфе, и во всей книге можно найти множество остро критических нападок весьма уважаемого далеко не только в США автора на "грехи" американских законодателей. Резюмируется критический анализ в следующих выводах: "В последующие времена философия права постепенно стала тяготеть к сосредоточению на иерархической структуре права, поставив перед собой задание точно определить положение каждого элемента в вертикальной системе подчинения. Из заложенной здесь логики легко возникает точка зрения, согласно которой верховная законодательная власть не может повредить чистоте права. Это на нижних уровнях иерархии люди действуют безответственно по отношению к закону, не выполняя с должным старанием распоряжения начальников. Но верховный законодатель не может идти не в ногу, ибо именно он задает тон. ... На самом же деле наиболее кричащие нарушения чистоты закона рождаются вовсе не на низших уровнях иерархии, а на уровне самого законодателя. Перечень его грехов длинен. Здесь неопределенные и противоречивые законы, законы, изменяющиеся по чьей-то прихоти или в результате имевшего место политического давления, тайные способы правового принуждения, упрятанные в темных уголках кодексов, и тысяча иных способов внести путаницу в то, что предположительно должно служить основным источником общественного порядка" (Фуллер Лон Л. Анатомия права. - К.: Сфера, 2004. - С. 32).

Наказание законом. Все вышеперечисленные моменты (а, вероятнее всего, упомянуты далеко не все, заслуживающие критического рассмотрения¹) говорят о том, что граждане, воспитанные в духе законопослушания и веры в принцип верховенства закона, могут оказаться в определенном смысле заложниками как содержательных и формальных грехов закона, так и скрытого за ним политического либо конъюнктурного интереса. Люди, по сути, оказываются наказанными за их собственное благородство, подчиняясь, как подобает законопослушным гражданам, нормативному акту, принятому компетентным органом с соблюдением необходимых формальностей². Но основная проблема все же, как представляется, даже не в этом, а в дисфункциональности дефектного закона с точки зрения обоснованного общественного интереса. Последняя может выразиться в утратах, в недополучении, в неэффективном использовании, произвольном и потому несправедливом распределении жизненного ресурса общества. Она может выразиться в росте социальной напряженности, в нарастании негативных и протестных настроений населения либо отдельных его групп, в росте разрушительных, деструктивных тенденций, в отрицательной динамике правонарушений. Она может выразиться в острейших драматических (если не трагических) ситуациях, в которые попадают из-за несовершенства закона конкретные люди, причем ситуации эти могут быть достаточно многочисленными. Она неизбежно отражается на конкурентоспособности данного общества, на его престиже, имидже, проявляется в других моментах, имеющих

---

¹ Как можно видеть, отмеченные факторы, неотъемлемые от процесса создания и реализации законов, естественным образом порождают весьма непростую проблему их "социальной приемлемости" (см. об этом, например: Гаврилов М.І., Зблотький В.П. Демократична державність і проблема "прийнятності" законів. - Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць. - Вип. 33. - К.: Український центр духовної культури, 2003). Проблема эта действительно не проста, поскольку имеет очевидно выраженные антропологические, социально-психологические, социологические и философские аспекты.

² "Людям, любящим колбасу и уважающим закон, не стоит видеть, как делается то и другое" - весьма здраво констатируют по этому поводу Законы Мерфи (Закон Мерфи. Мерфология общая и частная. Принцип Питера, или Почему дела всегда идут вкривь и вкось. - Мн.: ООО "Попурри", 2002. - С. 32).

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

существенное значение в современном мире. Здесь не говорится уже о моральных потерях и моральном напряге граждан, вынужденных давать адекватные оценки своим политикам-законодателям и иным субъектам нормотворчества, не говорится о моральных и иных издержках в работе честных юристов. Просто некоторые законы *объективно вредны*, и, будучи таковыми, но обеспечиваемые формальными механизмами и "гарантиями" законности, они из гарантированного блага оборачиваются для граждан гарантированным злом.

Поскольку такой риск вероятен практически всегда, социум инстинктивно отыскивает механизмы самозащиты от чрезмерно последовательного внедрения в жизнь неадекватного законодательства, причем механизмы эти – двух типов: позволяющие действовать в наличном "законодательном поле" и связанные с уходом с него. К механизмам первого типа можно отнести, в частности: 1) деятельность судов по применению и толкованию норм закона, т.е. творческое стремление судей максимально приспособить нормы некачественного закона к решению конкретных проблем и конфликтов¹; 2) использование возможных способов контроля качества нормативных актов, которые помимо административного контроля, включают и судебный (например, контроль конституционности законов); 3) самодеятельность субъектов права, использующих доступные пути ухода от требований законов либо сводящих это выполнение к формальным действиям, не дающим ожидаемого законодателем результата. К механизмам второго типа можно отнести правонарушения с самыми разными способами их совершения, а также технологии маргинального типа, связанные с эксплуатацией формальных возможностей, извлекаемых из самого закона (например, фикций или шиканы²).

---

¹ Понятное дело, для этого необходимо иметь адекватный корпус судей – умных, непродажных и пекущихся о людях и об общественном благе – задача, весьма проблематичная для любого государства.

² "Шикана" – старинный термин, в условиях современности более известный под понятием "злоупотребление правом". Само это понятие включает в себе интереснейшую проблему философско-правового значения, которая, к сожалению, не стала пока в Украине предметом глубокого, комплексного рассмотрения.

Видеть закон реально. Трезвый взгляд на вещи говорит о том, что все явления, о которых шла речь выше, в большей или меньшей мере присущи любой правовой системе, предполагающей "освобожденного" законодателя, и, видимо, должны восприниматься как *социологически необходимые*. Это нестандартный ракурс анализа правовой системы, в специальных исследованиях о нем, к сожалению, практически не говорится. Хотя в философско-правовом (и одновременно в чисто жизненном) плане здесь возникает множество очень интересных вопросов, иной раз парадоксального значения. Нет ли позитива в правовом негативе? Не указывает ли рост нарушений закона на подступившие социально полезные новации и не выступают ли его формальные нарушители иной раз реальными героями? Не есть ли уход от выполнения провозглашенного, но ущербного закона общественным благом? Может ли факт уклонения от выполнения закона или его прямого нарушения свидетельствовать о более совершенной гражданской позиции и, кстати, более высоком уровне правовой культуры, чем простое его соблюдение? Может ли правовое регулирование однозначно состоять только лишь из исполнения закона как всеобщего обязательного правила, не включает ли оно как необходимый противовес оригинальную, творческую деятельность судей, разрешающих сложные конфликты и использующих при этом закон не как цель, а как средство? Не паритетны ли *в принципе* закон и судебное решение¹? Не есть ли оправданным, вслед за Гербертом

¹ Иногда кажется удивительным, что в рамках актуальной современной практики правового регулирования и ее научного осмысления приходится воспроизводить и анализировать вопросы, по которым светлые умы в области юриспруденции высказывались уже давно и весьма замечательно. Так, выдающийся правовед своего времени И.А.Покровский в связи со сформулированным вопросом писал, в частности: "...Несмотря на всякие учения о безусловном главенстве закона, в действительности судья никогда не был и никогда не может стать простым механическим применителем закона, логической машиной, автоматически выбрасывающей свои решения. Его деятельность всегда имеет творческий элемент, и игнорировать этот последний значит также создавать себе вредную фикцию, закрывать глаза перед неустраняемой реальностью. Закон и суд не две враждебные силы, а два одинаково необходимых фактора юрисдикции. Оба они имеют одну и ту же цель - достижение материально справедливого; закон для достижения этой цели нуждается в живом дополнении и сотрудничестве в лице судьи" (Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. - М.: Статут, 2003. - С. 96-97). Сильным подтверждением сказанному можно считать работу американского судьи Э.Леви "Введение в правовое мышление" (Леви Э. Введение в правовое мышление. - М.: Наука, 1995).

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Хартом, говорить о "законе обычая", "законе договора", "законе статута", т.е. воспринимать закон как некоторый универсальный момент императивности и соответственно отказаться от того, чтобы именовать "законом" только лишь нормативный акт парламента? Это, кстати, во многом устранило бы причины мучительных и малопродуктивных (возможно, чисто отечественных) дискуссий о термине "законодательство"... Если на основе закона выносятся судебные решения, то нет ли смысла в том, чтобы и закон принимать через некоторый процесс в рамках формального состязания (как это было, например, в древних Афинах), карикатурным отражением коего можно считать парламентские торги-дебаты (теневые парламентские процедуры в расчет не берем)? В свете естественной функциональной односторонности закона не есть ли *судейское нормотворчество* органичным, неизбежным, необходимым *продолжением* нормотворчества законодателя? Не является ли *акт истолкования* закона, давший устойчивое его понимание и применение, столь же необходимым *источником права* и основой правового регулирования, как и сам толкуемый акт¹? Ведь, наверное, в любой правовой системе нет полной согласованности между законодателем и судом; противоречия между ними абсолютно неизбежны. Но противоречия эти никогда не вырастают до степени антагонизма – видимо, потому, что законодатель и суд презентуют две равно необходимые функции, которые лишь в смещении могут дать конструктивный регуляционный эффект, причем оба выступают как самостоятельные структуры, не подчиненные друг другу. Орган судопроизводства оказывается в такой же мере субъектом творения права, правосозидания, правообразования, как и субъект, формулирующий и устанавливающий законы. Судейское правотворчество должно мыслиться как оказываемое не *contra legem*, а *plus legem*. И это естественно, ибо диалектично.

И последнее. Коль скоро "свет и тени" закона и законотворческого процесса, являются, как отмечалось выше, "социологически не-

---

¹ Если обращать внимание на содержательную, а не формальную сторону проблемы источника права, то едва ли что-либо можно возразить против настойчивого утверждения американского судьи Дж.Ч.Грея: "Кто бы ни был наделен абсолютным полномочием толковать любой устный или письменный закон, именно он есть законодатель всех его намерений и замыслов, а не тот, кто их провозгласил" (Цит. по Х.Л.А.Харт. Концепция права. – К.: Сфера, 2004. – С. 141).

обходимими", они соответственно должны быть тщательно изучены именно в социологическом плане. Насколько можно судить, в Украине в данный момент времени организация такого рода изучения представляет собой очень непростую проблему в методологическом и в организационном отношении. Это не удивительно, если принять во внимание весьма слабое развитие в Украине социологической юриспруденции в принципе. В силу этого, как представляется, профильным научным государственным учреждениям с привлечением возможностей ведущих юридических вузов и не только их имело бы смысл изыскать финансовые и организационные возможности для 1) образования специализированного научного подразделения (скажем, небольшого научно-исследовательского центра) для организации обстоятельного изучения основополагающих методологических принципов и отслеживания актуальных тенденций в мировой и региональной юридической социологии (как минимум, в лице ее лидирующих школ). Учитывая, что научная работа в рамках подобного центра составила бы часть фундаментальных отечественных исследований в сфере права, подобное подразделение логично было бы видеть в системе Национальной Академии наук либо Академии правовых наук Украины; 2) образовать небольшое специализированное подразделение по организации и осуществлению социологического анализа украинского законодательства и нормотворческого процесса, объединив в его структуре (или, что вероятнее, в структурах создаваемых в его рамках мобильных рабочих групп) профессиональных юристов, социологов, психологов, специалистов в вопросах лингвистики, статистики, социального прогнозирования и других. Такое подразделение могло бы функционировать, например, на базе Института законодательства Верховного Совета Украины. Предоставление этому подразделению возможности и права функционировать на бюджетно-коммерческой основе позволило бы, как представляется, гибко решать кадровые вопросы, а главное – вопросы оперативного и предметного научно-социологического контроля (мониторинга и экспертных оценок) нормотворческого процесса в Украине на разных уровнях – от центрального до локального.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Выводы. Все, сказанное выше, позволяет, как представляется, прийти к некоторым несложным выводам теоретического и практического порядка.

1. Упомянутое в статье различие права и закона отражает социальную и логическую закономерность. Социально это различные явления. Логически это различные понятия.

2. Как волевое решение, хотя и принимаемое в специфическом порядке, закон может существенно различаться по последствиям этого принятия и выступать инструментом социальной деструкции (разрушения). По этой причине процесс реализации каждого значимого закона (нормативного акта) обязательно должен являться предметом скрупулезного социологического мониторинга.

3. Как результат некоторых социальных технологий и инструмент власти, закон может содержать элементы волюнтаризма, избыточного субъективизма, дискриминации и потому являться на конкретный момент времени и в конкретной системе социальных ценностей несправедливым. Механизмом социальной коррекции произвольного закона способен в определенной мере выступить суд.

4. Законодатель и суд – паритетные функционеры в процессе правового регулирования. Генетически, функционально и в реальной хронологии закон рождается к жизни потребностями судебной практики, т.е. появляется позже судебного решения, что можно считать подтвержденным как исторически, так и логически. Первичные законы (обобщенные сборники правил) компилируются судьями на основании судебных решений определенного типа; судьи учитывают при этом и реальную самостоятельную практику антиконфликтного поведения субъектов права, отыскиваемые ими способы гарантировать взаимобязанное поведение между собой. На этой основе постепенно развивается позитивное законотворчество, усложненное политическим элементом.

5. В условиях дифференцированного общества возрастает *политическое* значение закона, которое может соответственно усиливать либо уменьшать его *правовое* значение.

6. Как волевое решение, как результат процедуры, как текст, закон, равно как и реальный (социально-психологический, моти-

ваційний, иной) механизм его работы должны быть углубленно изучены в социологическом аспекте.

7. Социологический контроль законодательства и нормотворческого процесса остается теоретически и практически актуальным для Украины и требует соответствующего организационного обеспечения.

* * * * *

В завершение хотелось бы вернуться к самому началу статьи и обратить внимание на первый эпиграф. В нем не случайно автором весьма сочной и прочувствованной фразы о законопочитании выведен не высокий моралист Н.В.Гоголь, а один из его блестящих антигероев – жулик П.И.Чичиков. В этой фразе – вся гениальность Гоголя как социального мыслителя и подспудного критика юридической формалистики. Пример "любезнейшего" Павла Ивановича Чичикова явственно показывает, как закон с его завершённой формалистикой может равным и прекрасным образом выступать опорой как правомерной (если только торговлю человеческими душами можно счесть таковой), так и чисто жульнической деятельности.

О.І. Левченко

кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України,
проректор з наукової роботи
(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)

ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ "ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ" ТА "ПРАВОВИЙ ВПЛИВ"

Питання про поняття в будь-якій науці – логічна проблема. Звичайно, логічні питання не можуть стояти перед теорією права як проблеми загального розроблення закономірностей пізнання, форм мислення та понять, які відносяться до предмета діалектичної логіки. У правознавчому прикладному варіан-

ті вони означають насамперед осмищення внутрішньої логіки правової теорії. Вирішення питання про понятійний апарат теорії права не може бути забезпечено засобами самої правової наук. У цьому аспекті видається доцільним розглянути, спираючись на діалектику, яка є логікою за своєю сутністю, проблеми окремих понять, якими оперує загальна теорія права, зокрема таких, як "правовий вплив" та "правове регулювання". Ця тематика свого часу стала предметом дослідження в роботах С.С. Алексєєва, Н.Г. Александрова, А.І. Бобильова, А.М. Вітченка, В.М. Горшенєва, В.П. Казимірчука, Д.А. Казимірчука, Г.Л. Знаменського, В.В. Лазарева, В.К. Мамутова, Н.І. Матузова, М.М. Марченка, Ю.К. Толстого, Л.С. Явича та ін.

Усі правові поняття, у тому числі й вищезазначені, не довільні. Вони фіксують об'єктивні зв'язки правових явищ як з іншими суспільними явищами, так і між собою. Тому важливо зрозуміти зміст структури правової теорії, пояснити її як певну логічну форму фундаментальних знань про право. Такий аналіз сприяє вдосконаленню понятійного апарату загальної теорії права, збагаченню її методологічної функції стосовно спеціальних юридичних наук. Він дозволяє точніше відобразити реальні відносини та зв'язки основних правових явищ і процесів, уявним аналогом яких виступають правові поняття. Є й інші перспективні аспекти розроблення цієї проблеми. Наукова інтерпретація правових понять, установлення їх логічних зв'язків складають суттєву передумову використання при вивченні права теорії систем, теорії синергетики та інших досягнень сучасної науки.

Правові поняття – відбиття правових явищ у їхньому спеціальному значенні. У правових поняттях не можна бачити лише результат формальних визначень. Зрештою за своїм змістом вони об'єктивні й розвиваються в напрямку більш повного й точного відображення правової дійсності. Їхня номенклатура адекватна реально існуючим правовим явищам, зв'язкам і процесам (об'єктивній реальності). У них віддзеркалюється об'єктивна діалектика суспільного життя в його правовій формі.

Правові категорії – це змістові, предметні, наукові уявлення, які відтворюють ідеально (у мисленні) об'єктивну суть реальних

процесів і відносин у правовій дійсності, виражають специфічно правову якісну визначеність цих процесів і явищ. Таке трактування поняття правових категорій дозволяє, з одного боку, розглядати їх як відображення певної діяльності людей у правовій сфері суспільного життя, їхніх інтересів і цілей, а з іншого – розкрити предметний зміст того чи іншого правового поняття, який включає й спосіб пояснення, глибшого осягнення сутності свого реального аналога в суспільному житті. Саме тією мірою, якою в правових категоріях підсумовано предметні, змістові й достовірні знання про природу юридичних явищ, вони виступають як опорні пункти (віхи), через які правова наука прямує до нових результатів у пізнанні об'єктивної реальності.

Правові категорії, будучи граничними за рівнем узагальненнями, абстрактними поняттями юриспруденції, узяті окремо, є однобічними й недостатніми, щоб виразити всю конкретну єдність правової форми суспільного буття. Водночас вони є найважливішою ланкою пізнання, що дозволяє проникнути в зміст права, виразити його сутність і форми прояву. При цьому слід урахувати їх постійний розвиток і поглиблення, бо в логіці співвідношення й руху юридичних понять відбиваються процеси зміни в правовій надбудові, які ґрунтуються на об'єктивній діалектиці суспільного життя. Виявлення нового, закономірного в розвитку права веде за собою не тільки поглиблення наявних, але й формування нових правових понять, у змісті яких необхідно виражається зрозуміла закономірність.

Правові поняття (у тому числі й досліджувані в роботі) не можуть мислитись ізольованими, відірваними одне від одного. Лише з урахуванням їх взаємозв'язку, субординації та взаємопереходів можна виразити сутність і закономірності руху юридичної матерії. Об'єктивною підставою діалектичного зв'язку правових понять є специфічне в діалектиці існування й сутності правової форми суспільних відносин.

Діалектичний підхід до правових понять означає вихід за межі особливого в праві, пояснення правової специфіки через закономірне й необхідне суспільного буття в цілому. Розуміння закономірного й необхідного в суспільному розвитку – шлях до пі-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

знання природи правових явищ, внутрішніх причин їх походження та розвитку, суті в сьогоденні та в перспективі руху юридичної матерії. Тому зв'язки правових понять із категоріями діалектики є суттєвими й служать однією з основ для правильного вираження специфічної логіки правової дійсності

Отже, узяті в розвитку та взаємозв'язках, будучи включеними в правову теорію та систему науково-теоретичних уявлень про суспільство в цілому, правові поняття дозволяють урешті-решт створити об'єктивну картину правової дійсності або значно наблизитися до неї, розкрити в ній суттєве й необхідне, уявити особливості права в порівнянні з іншими елементами суспільної структури. У цьому розумінні питання про зв'язки, субординацію, нарешті, про систему понять загальної теорії права далеко не пусте й не може трактуватися тільки з позицій самопізнання права. Лише в системі правових понять досягнуті результати досліджень правової дійсності можуть бути виявлені й відображені в усій повноті й наочності, установлені тенденції їх подальшого розвитку. Тільки в системі самі категорії права можуть стати методом його пізнання, використовуватися як засіб руху до нових результатів.

Хід правового пізнання в одному циклі уявляється як рух мислення від реальної правової дійсності до вираження її в системі правових понять (теоретичне осмислення), а від неї на новій основі назад до дійсності. У загальному ході число циклів пізнання об'єктивної реальності необмежене. Мислення рухається висхідною, і кожний новий щабель – не просто повернення до вихідних понять, а формування нових уявлень, розвиток і поглиблення наявних на основі більш глибокого та всебічного вивчення правової форми суспільного життя. У процесі цих циклів іде віддача отриманих теоретичних знань про право, їх використання в практиці державно-правового будівництва в Україні.

Як відомо, теорія права дає цілісне понятійне уявлення про об'єктивну діалектику загального розвитку та будови права. Вона розкриває сутність і розвиток правової форми суспільного життя в багатоманітні проявів, зв'язків та опосередкувань. Тому не може бути однопорядковою, даватися на одному рівні

узагальнення її власна категоріальна система. Той чи інший спосіб логічного розгортання правових категорій у систему чи підсистему понять відбиває певний вид зв'язку між ними. Правова конструкція та найважливіші структурні зв'язки правових понять розкриваються на основі принципу зведення суспільних явищ одного рівня до іншого, більш високого, а кінець кінцем – до економічних і політичних відносин. Тут логіка понять іде за логікою реальних зв'язків економіки, політики й права, устанавлюючи їх взаємоположення, у якому економіка виступає як первинне: "... право, узятє в його загальних визначеннях, право як форма існує не тільки в головах і теоріях учених-юристів. Воно має паралельно реальну історію, яка розгортається не як система думок, але як особлива система відносин, у котру люди входять не тому, що вони її свідомо обрали, а тому, що до цього їх змушують умови виробництва¹. Говорячи про вищенаведене визначення права, ми звертаємо увагу на те, що воно вже несе в собі відповідь на питання про його сутність. Згідно з діалектичним підходом сутність права розглядається як єдність протилежностей (як суперечлива єдність об'єктивного та суб'єктивного в праві), як дві системи різноякісних масштабів поведінки, масштабів свободи людини. Взаємодія людей у процесі виробництва матеріальних благ зовсім не є взаємодією їхніх воль і свідомостей, а право ніяк не виступає способом узгодження їхніх цілей та інтересів (як це нам хочуть сказати сьогодні), виведення деякої рівнодійної руху до спільної мети. У самому виробництві матеріального життя, у сфері економічних відносин вольові стосунки та свідоме поставлення мети виникають у великих соціальних групах і в індивідів тільки в міру того, як економічні відносини набирають своєї правової форми у сфері суспільної свідомості.

Зв'язки між людьми в їхніх матеріальних відносинах уявляються як процеси здійснення поставлених цілей, як вольові процеси. Дійсно ж у сфері фактичних відносин реалізуються

---

¹ Див.: Пашуканис Е.Б. Избранные произведения по общей теории права и государства. – М., 1990. – С. 61.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

незалежні від волі людей об'єктивні закономірності способу виробництва матеріальних і духовних благ, досягаються його цілі, задовольняються його потреби. Індивіди ж виступають як персоніфіковані економічні відносини, причому позиція кожного *не обирається* ним, а є жорстко пов'язаною та визначеною системою матеріальних умов його життя. В економічних відносинах реалізуються цілі, поставлені не "юридичними та фізичними особами", а домінуючим способом виробництва (відчуженим від конкретного виробника матеріальних і духовних благ), для якого інтереси й цілі людей, їхні життєві устремління є лише засобами реалізації його безособового інтересу, цілей його панівної волі. Інакше кажучи, тим головним, що реалізується в будь-яких конкретних виробничих відносинах, котрі складаються між людьми, що зумовлює напрямок їх розвитку, є об'єктивні закономірності домінуючого способу виробництва, і насамперед його основний закон, який визначає цілі виробництва. Звідси випливає, що об'єктивним змістом, дійсною сутністю, яка відбиває економічні відносини панівної волі, коли вона зводиться в закон і постає перед нами в "шатах" права, є мета виробництва, котра в правовій формі виступає як мета суспільної взаємодії суб'єктів права – індивідів і великих соціальних груп. Самі ж ці суб'єкти, їхні якості, здібності, інтереси, цілі виступають тільки (на превеликий жаль, це підтверджують факти сьогоденного нашого з вами життя) як спосіб персоніфікувати в них економічні відносини, тобто як суб'єктивний засіб реалізації об'єктивної мети суспільних взаємодій. Об'єктивний спосіб виробництва матеріальних благ, що існує незалежно від людини, диктує їй свої об'єктивні цілі під виглядом цілей суб'єктивних, ми можемо зробити висновок, що в державах перехідного типу, незважаючи на модні "віяння", декларування та міркування про появу "нового" зорієнтованого на людину права, воно, як і в радянській період, виражає, закріплює та захищає інтереси економічно та політично домінуючої частини населення України в основному й у міру необхідності решти народу як обов'язкової складової процесу виробництва матеріальних і духовних благ.

На жаль, усе вищенаведене є формулою права, і ми наразі знову повертаємося до неї. Вона може комусь не подобатися, але не зважати на неї ми не можемо, інакше українському суспільству доведеться знову повертатися до казки про "голого короля", але ж кінець її загальновідомий.

Граничні правові категорії не можна підвести в юриспруденції під більш широкі поняття. Тому має місце вихід за межі правових уявлень у галузь інших наук – філософії, економіки, соціології, етики тощо, і це нормальне явище в пізнанні руху юридичної матерії, і зокрема такого поняття, як право¹.

Структурне й генетичне розгортання понять у теорії права являють собою немовби два різні зрізи правової форми суспільного життя: перший – за вертикаллю – характеризує будову правової форми на даний момент; другий – за горизонталлю – відбиває історичний розвиток і переходи в структурі правової форми. Синтез результатів цих двох шляхів розгортання правових категорій і дає врешті-решт цілісне понятійне уявлення про дію права на суспільні відносини. Однак таке уявлення не показує, як функціонує правова форма, яким є її внутрішній рух. Впливаючи на багатоманітні вольові відносини між людьми, які безперервно змінюються та розвиваються, право з необхідністю повинне відображати у своїй дії ці зміни. Правова форма має бути рухливою в розумінні власного внутрішнього руху, завдяки якому вона уловлює зміни регульованих суспільних відносин і здійснює на них свій вплив. Тому в теорії права існують взаємозв'язок і поєднання понять, що відбивають процеси функціонування правової форми, умовно кажучи, розкривають "фізіологію" права.

Розгляд цієї проблеми традиційно починається з аналізу таких понять, як "право", "закон", "суб'єктивне право", "об'єктивне право", "правовий вплив" і "правове регулювання". Складності теоретичного осмислення названих правових категорій викликані відсутністю однозначного тлумачення цих понять, і зокрема такого, як "правове регулювання". Так, категорія "правове регулювання" відбиває внутрішню

---

¹ Див.: Ященко А.С. Философия права Владимира Соловьева. Теория федерализма. Опыт синтетической теории права и государства. – СПб., 1999.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

логіку впливу права на суспільні відносини в процесі їх регулювання, тобто здійснюється за функціональним принципом. Розгортання понять на функціональній основі фіксує взаємозалежність правових категорій, які віддзеркалюють різні за якісними особливостями способи й засоби юридичного впливу на суспільні відносини, від загальних правових установлень до їх безпосереднього втілення в індивідуальній поведінці людей. Найважливішим чинником, який утруднює розуміння наведеної правової дефініції, є проблема співвідношення права й закону. На питання, чи виступають право й закон як однопорядкові правові явища, чи є відмінність між реалізацією права й регулюванням суспільних відносин законом, правова наука не дає однозначних відповідей. Проте можна впевнено стверджувати, що ідеологія, яка панувала в нашій країні протягом тривалого часу, привела до гіперболізації значення закону й інших владних актів. Це спричинило прояв однобічної спрямованості в осмисленні поняття "правове регулювання". У більшості визначень "правове регулювання" мислиться через владну державну діяльність та ототожнення права й закону. Так, наприклад, суть правового регулювання суспільних відносин, на погляд Н.Г. Александрова, полягає в тому, що воля суб'єктів підпорядковується волі панівного класу, зведеної до закону, тобто нормам права¹. В.М. Горшенев убачає в правовому регулюванні державну діяльність особливого роду з упорядкування суспільних відносин за допомогою норм права². Л.С. Явич, Б.В. Шейндлін розуміють під правовим регулюванням усі форми юридичного впливу з боку держави на свідому діяльність людей³.

Вищеперелічені позиції можуть бути піддані сумніву, але одночасно є й великі підстави, особливо сьогодні, для їх існування.

---

¹ Див.: Александров Н.Г. Законность и правоотношения в советском обществе // Вопросы философии. - 1957. - № 1. - С. 57.

² Див.: Горшенев В.М. О демократизации правового регулирования в современном период // Право и коммунизм: Сб. ст. / Под ред. Д.А. Керимова. - М.: Юрид. лит., 1965.

³ Див.: Явич Л.С. К вопросу о предмете и методе правового регулирования // Вопросы общей теории советского права: Сб. ст. / Под ред. С.Н. Братуся. - М.: Госюриздат, 1960. - С. 45; Шейндлин Б.В. О характере служебной роли советского социалистического права // Ученые записки. - Л.: ЛГУ, 1955. - Вып. 7. - № 191. - С. 59 - 60.

Право – це явище іншого порядку, ніж закон. Тим більше, коли йдеться про право, яке розбудовується в державах перехідного типу. У цьому зв'язку буде більш цікавою та перспективною точка зору на цю проблему професора А. Вайшвілі. Він вважає, що право в демократичних суспільствах означає насамперед не право влади (держави), а *право людини*. Литовський учений пропонує визначати право не інакше як єдність (рівновагу) суб'єктивних прав (дозволів) та обов'язків (велінь). Ця єдність:

- орієнтує на соціальний компроміс як основний засіб узгодження інтересів однієї людини з інтересами інших осіб (загальне благо);
- досягається лише за активної боротьби кожної людини, соціальної групи за свої права;
- виражає неформалізований суспільний договір;
- визначає відносність усіх суб'єктивних прав людини.

Рівновага прав та обов'язків – відносна, відкрита, ніколи не остаточна, бо досягається в процесі домовленості сторін. Суб'єктивне право не властивість особи, а багатомісний предикат – відношення, що розроблене для взаємної охорони інтересів індивідів засобами однакової ефективності. З одного боку, пріоритетність індивіда визначає "первинність" суб'єктивного права: об'єктивне право в демократичних державах повинне будуватися за зразком і сутністю права суб'єктивного. З іншого боку, специфіка об'єктивного права повністю не вичерпується специфікою суб'єктивного права. У державах перехідного типу існують значні категорії людей, не тільки в юридичному, але й у соціальному плані недієздатних (безробітні, жебраки, низькооплачувані верстви населення), які не в змозі діяти на основі рівноваги прав та обов'язків, через відсутність фінансових можливостей неспроможні реалізувати хоча б свої абсолютні права й свободи. Держава з причини солідарності повинна взяти на себе захист таких категорій громадян з метою підтримання в суспільстві соціальної стабільності – основного гаранта прав людини та цивілізаційної перспективи¹.

---

¹ Див.: Вайшвіла А. Правовой персонализм (к поиску современного правопонимания) // Личность и правовое регулирование: творческие поиски раскрепощенного сознания (философия права на постсоветском пространстве). – Луганск: РИО ЛГУВД, 2006. – С. 27 – 29.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Такої ж думки дотримується й В.І. Шепелев. Він вважає, що в праві та правових законах має постійно проявлятися їхня соціальна, позитивна, творча спрямованість, яка б урахувала та відображала сукупні (солідарні) інтереси всіх членів суспільства, а не тільки окремих елітарних груп і кланів, найбільш наближених до найважливіших форм власності та фінансових джерел¹. Сто років тому (1919) Пітірім Сорокін у роботі "Елементарний підручник загальної теорії права у зв'язку з теорією держави" розмірковував про прогрес у праві, визначаючи його основним критерієм "дійсну любов людей один до одного", тобто норму "любви ближнього, допомагай йому, будь солідарний з ним", а не норму "ненавидь ближнього, заподіюй йому зло" тощо. Далі розвиваючи цю думку, він пише, що "право для сти-слості можна визначити як право взаємної солідарності й любові один до одного, як право соціально-добррозичливої поведінки. Таке право є правом, відданим на служіння особистості, бо тільки в суспільстві, де люди один з одним солідарні й у взаємостосунках керуються завітами любові та взаємної допомоги, можливою є справжня свобода, розвиток і поважання особистості. Тільки в такому суспільстві особистість може бути "самоціллю", найвищою цінністю"².

П. Сорокін вважає, що тільки таке право буде правом, насправді корисним усьому суспільству, а не окремій його частині, бо суспільство, де особистості не солідарні, не проникнуті взаємною любов'ю один до одного, неминуче розпадаються на гноблених і гнобителів, відповідно до цього й право, корисне для одних, буде шкідливим для інших, тобто воно не буде корисним усьому суспільству. Учений прекрасно розуміє, що він пише про право майбутнього – "таким є правовий ідеал людства, і таким має бути право ідеального суспільства"³.

У цьому розумінні право – частина суспільного життя, соціальна сила, яка прагне до організації справедливого, такого, що примирить усіх, суспільного порядку, регулює цей самий порядок, –

---

¹ Див.: Шепелев В.І. Право – основополагающая ценность нормативно-регулятивной системы гражданского общества // Философия права. – 2007. – № 5. – С. 39.

² Див.: Сорокин П.А. Элементарный учебник общей теории права в связи с учением о государстве. – СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 2009. – С. 188 – 189.

³ Див. там само. – С. 190.

народжується з соціального розуму та впливає на нього. Право в державах перехідного типу повинне прагнути до соціального діалогу, у якому статуси позиції одних соціальних сил поєднані з такими ж самими позиціями інших соціальних сил. Такий діалог ведеться в соціальній дійсності невпинно, часто в зіткненні діаметрально протилежних точок зору й інтересів, оскільки сама можливість діалогу існує не в повітрі, а в реальному правовому середовищі, де люди ніколи не приймають беззастережно ніяких правових схем. Тому, думаємо, як не кожний закон чи інша форма державного веління можуть бути правовими, так і не будь-який юридичний вплив з боку держави можна розглядати як правовий. Тим більше, якщо говорити про правовий плюралізм, а мова про нього ведеться, обов'язково треба згадати "формальне" і "реальне" право Б. Кістяківського, "офіційне право" й "неправові" практики З. Заславської, "офіційне" і "неофіційне" (інтуїтивне) право Л. Петражицького. З точки зору останнього "позитивне право представлене нашим досвідом, який містить ідеї нормативних фактів (актуальних чи інших), тимчасом як інтуїтивне право відноситься до досвіду, у якому такі ідеї відсутні". На думку вченого, "Росія є царством інтуїтивного права переважно"¹.

З вищезазначеного можна зробити певні висновки, зокрема про те, що в державі є офіційне право (правова модель, яку створили законодавці або інші представники "можновладців"), приписи якого виконують "добровільно", не зовсім "добровільно" або примусово громадяни. Вимоги цих приписів не збігаються з інтересами особи, населення, воно не вважає їх справедливими. У державі паралельно з офіційним правом існує й неофіційне (реальне), яке живе в народі, яким він керується в повсякденній практиці і яке він вважає справедливим. Зрозуміло, що держава, яка хоче, щоб її право було дієвим та ефективним, повинна прагнути до консолідації, єдності офіційного й неофіційного права.

Однак варто зробити застереження з приводу регулятивної здатності права "офіційного" і "реального". Будемо виходити з то-

---

¹ Див.: История политических и правовых учений: Учебник / Под ред. О.Э. Лейста. - М., 2000. - С. 609.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

го, що право – це ідея про загальну справедливість і міру свободи, які у своїй сукупності виступають передумовою, генезисом закону, а не результатом законодавчого регулювання. У такому випадку правове регулювання може здійснюватися за допомогою всіх джерел права, як писаних, так і неписаних, як офіційно визнаних, так і неофіційних. При цьому правове регулювання є можливим лише там, де в разі добровільного невиконання норми права можна вдатися до примусової сили держави.

У питанні тлумачення поняття "правове регулювання" незвичною є позиція М.О. Аржанова, який вважає зміст окремих галузей права правовим регулюванням окремих груп суспільних відносин¹. Однак існування норми права ще не є самим правовим регулюванням, воно виступає лише як його передумова. Схожу ваду містить і визначення В.Д. Сорокіна, який розуміє правове регулювання як забезпечення реалізації диспозицій матеріальних норм права незалежно від галузевої належності². Крім того, що це визначення виключає можливість регулювання через процесуальні норми, воно необґрунтовано виходить з існування в дійсності лише норм з універсальним правовим змістом. Інакше уявляє правове регулювання Ю.К. Толстой. Він розуміє під правовим регулюванням вплив права на поведінку людей у процесі реалізації норм права в правовідносинах³. У цьому випадку автор звертає увагу на менший обсяг поняття "правове регулювання", ніж поняття "правовий вплив", але виключає особливий відмітний характер "правового регулювання". Цікаве розуміння взаємозв'язку розглянутих понять пропонує В.В. Лазарев. На його думку, зміст понять "правове регулювання" та "правовий вплив" не збігається. Останнє включає в себе регулювання як один зі способів прояву творчої ролі права⁴.

---

¹ Див.: Аржанов М.А. Предмет и метод правового регулирования в связи с вопросом о системе советского права // Советское государство и право. – 1940. – № 8. – С. 12 – 13.

² Див.: Сорокин В.Д. Правовое регулирование: предмет, метод, процесс // Правоведение. – 2000. – № 4. – С. 36.

³ Див.: Толстой Ю.К. К теории правоотношения. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1959. – С. 4 – 5.

⁴ Див.: Лазарев В.В. Сфера и пределы правового регулирования // Советское государство и право. – 1970. – № 11. – С. 39.

Оптимальне, на наш погляд, бачення правового регулювання запропонував С.М. Братусь, відвівши йому роль установлення "меж" поведінки та внесення "порядку" у відносини людей¹.

Вищевикладені визначення правового регулювання не вичерпують усіх можливих підходів до осмислення цієї правової дефініції. Однак наявність тільки розглянутих варіантів визначень дозволяє судити про складність і неоднозначність поняття "правове регулювання". Ця обставина зумовлює й відсутність єдиного розуміння теоретичної категорії "правовий вплив".

Оскільки в правовій літературі не проводиться чіткого розмежування названих правових категорій, то, звертаючись до значення розглянутих понять, необхідно насамперед співвіднести термін "вплив" з терміном "регулювання".

"Впливати" означає почати діяти знову, здійснювати дію, спрямовану на кого-небудь (що-небудь) з метою домогтися чого-небудь, навіяти що-небудь, *діяти*², чинити вплив на що-небудь за допомогою системи *дій*³. Регулювати – *упорядковувати*, налагоджувати, скеровувати розвиток з метою привести в порядок, у систему⁴.

Поняття "вплив", як і "регулювання", означає здебільшого чинення саме *дій* на предмет, яка, однак, знаходить у них різний прояв. І ще дуже важливим є те, що йдеться як раз про "дію", "діяння"⁵ (правовое "воздействие" російською мовою) на об'єкт. Тим більше, що слово "воздействие" з російської мови перекладається як "діяння", "дія", а слово "влияние" – як "вплив". "Воздействовать" – означає "діяти", "подіяти"⁶. "Слово "вплив" не підкреслює, на жаль, специфіч-

---

¹ Див.: Братусь С.Н. О роли советского права в развитии производственных отношений. – М.: Знание, 1954. – С. 12.

² Див.: Толковый словарь В.И. Даля. – М.: Русский язык, 1955. – Т. 1. – С. 227.

³ Об'єднувальним в обох дефініціях є слово "дія".

⁴ У другому випадку (поняття "правове регулювання") йдеться про "упорядкування" та "приведення в систему" суспільних відносин і для цього ставиться конкретна мета.

⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К., 2001. – С. 228.

⁶ Див.: Ганич Д.І., Олейник І.С. Русско-украинский, украинско-русский словарь. – 7-е изд., доп. и перераб. – К., 1999. – С. 33; Новий російсько-український словник-довідник: Близько 65 тис. слів / С.Я. Єрмоленко, В.І. Єрмоленко, К.В. Ленець, Л.О. Пустовіт. – К., 1996. – С. 67; Російсько-український словник / Укл. Д.І. Ганич, І.С. Олійник. – Вид. 4. – К., 1978. – С. 76.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

ної дії права на суспільні відносини. Вплив – це більш опосередковане, зовсім без цілі, несистематизоване, ніяк не прогнозоване "влияние", а не "воздействие" права на суспільні відносини. За впливу зовсім або майже зовсім губиться "дія" ("воздействие") права на весь спектр соціально-економічних, політичних та інших основоположних відносин у суспільстві. Як слушно зазначає М.М. Марченко, про вплив ("воздействие") можна говорити лише тоді, коли сила суб'єкта впливу ("воздействия") здатна викликати певні зміни в об'єкті впливу ("воздействия")¹. Вплив ("воздействие") є, на наш погляд, активним, динамічним началом, ближчим до слів "дія права на суспільні відносини", і українське слово "вплив", на жаль, не зовсім збігається за своєю суттю й функціональним спрямуванням із російським словом "воздействие". "Дія права, – справедливо зазначає Д.А. Керимов, – це більш широке поняття, ніж реалізація правових норм. У свою чергу реалізація правових норм – це більш високий ступінь дії права"².

Дія права ("воздействие") має за свою кінцеву мету впорядкування життя суспільства *в цілому*. Дія права охоплює ширшу проблематику, ніж правове регулювання, і в цьому вона теж збігається з російським "воздействием". У дії права акцент слід ставити не тільки і не стільки на юридичному аспекті, скільки на тих змінах, які право вносить або може вносити в соціальне життя суспільства. Дія права має на меті впорядкувати життя суспільства в цілому, а правове регулювання спрямоване на реалізацію норм права в конкретних суспільних відносинах. Дія права пов'язана із втіленням у життя функціональної спрямованості права, його інформаційною, регулятивною та охоронною функціями. Наприклад, Ю.І. Гревцов пов'язує дію права не стільки з юридико-технічним боком цього процесу, скільки зі здатністю права змінювати та спрямовувати правове життя суспільства за допомогою різноманітних елементів, інститутів та структур правової системи³.

Правове регулювання є частиною, аспектом дії права. Воно являє собою сукупність юридичних засобів, механізмів та ін-

---

¹ Див.: Марченко М.Н. Теория государства и права: Учебник / Под ред. М.Н. Марченко. – М.: Зерцало, 2004. – С. 180 – 181.

² Див.: Керимов Д.А. Философские проблемы права. – М.: Мысль, 1972. – С. 171.

³ Див.: Гревцов Ю.И. Правовые отношения и осуществление права. – Л., 1987. – С. 61.

ститутів спеціально-юридичного впливу на поведінку та взаємодію суб'єктів з метою викликати, зумовити в останніх суспільно корисні або бажані дії. Правове регулювання свідчить про якісну результативну дію права, указує на те, що фактичних і юридичних цілей дії права досягнуто, або досягнуто частково, або зовсім не досягнуто. Метою правового регулювання обов'язково є реалізація правових норм; дія права на суспільні відносини не ставить перед собою такого завдання, хоча й може мати кінцевим етапом стадію реалізації механізму правового регулювання. Дія права не завжди можлива тільки через його реалізацію. Правове регулювання здійснює регулятивну функцію права, а дія права на суспільні відносини – ще й інші притаманні праву функції.

На відміну від правового регулювання дія права може впливати не тільки на свідомість, але й на підсвідомість суб'єкта – і в цьому вона теж дуже схожа на "правовое воздействие". Але ми, на жаль, мусимо оперувати більш-менш придатним для цього слова "вплив".

Незбіг терміна "регулювання" й недосконалого терміна "вплив" полягає в такому.

По-перше, здійснити вплив означає передусім подіяти, вплинути. Як правильно підкреслює І.І. Лукашук: "Під правовим впливом розуміються всі види впливу права на дійсність, і шляхи загального впливу права на дійсність дуже різні"¹. А ми скажемо точніше, що під "впливом" треба розуміти всі види загальної дії права на дійсність (прямі, опосередковані – непрямі). Тлумачити термін "регулювання" треба через упорядкування, налагоджування. Регулювання характеризує певний, чітко позначений шлях дії з прогнозованим результатом.

По-друге, обов'язковою складовою терміна "регулювання" є мета приведення відносин у систему. На відміну від терміна "регулювання" для збереження значеннєвого змісту терміна "вплив" не є потрібною наявність чітко окресленої мети, спрямованої на впорядкування, побудову логічної, несуперечливої, стрункої системи відносин, з необхідністю відповідних якій-небудь нормі,

---

¹ Див: Механізм міжнародно-правового регулювання: Учебное пособие / Отв. ред. И.И. Лукашук. - К.: Вища школа, 1980. - С. 5.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

правилу, первісно взятому як керівництво до дії. З обсягу поняття "вплив" виключено вимогу про імперативне досягнення суворо регламентованого підсумку, хоча й не заперечується існування абстрактної мети як бажаного загального напрямку до дії.

По-третє, термін "вплив", на відміну від терміна "регулювання", не передбачає наявності припису про процедуру, характер процесу впливу.

По-четверте, наявність впливу може показати лише, що об'єкти лежать в одній площині й тому здатні до взаємодії та виступають засобом обопільної зміни. Для встановлення режиму регулювання недостатньо тільки здатності об'єктів до взаємовпливу, і необхідним є більш складний комплекс умов, як, наприклад, перебування об'єкта взаємодії не тільки в одній площині, але й на різних її рівнях, що створює основу для побудови між цими об'єктами відношення управління й підпорядкування, яке виступає невід'ємним елементом процесу "регулювання".

По-п'яте, вплив активізує широкий, наперед повністю не прогнозований спектр зв'язків предметів і явищ. Регулювання виокремлює лише ті стійкі зв'язки між предметами та явищами, які з неминучою необхідністю забезпечать потрібний результат.

Отже, досліджувані поняття слід розрізняти й уважати регулювання суворо регламентованим, спрямованим на впорядкування впливом.

Терміни "вплив" і "регулювання" є основоположними для категорій "правове регулювання" та "правовий вплив". З названої причини ці правові дефініції не можна ототожнювати. А.М. Вітченко правильно знаходить відмінності розгляданих понять у тому, що "вплив" на відміну від "регулювання" вносить порядок у рух і розвиток за допомогою не тільки норми, правила, але й системи дій¹ (не загальна дія, "воздействие"). Правовий вплив включає в себе як "регулювання" за допомогою певного правила поведінки, так і інші засоби й форми впливу на суспільні відносини.

---

¹ Див.: Вітченко А.М. Механизм правового регулирования социалистических общественных отношений // Вопросы теории государства и права. - Саратов: Саратовский юридический институт, 1968. - Вып. 1. - С. 70.

При цьому правове регулювання не є невід'ємною, обов'язковою складовою правового впливу, який може здійснюватися й поза регулюванням. На наш погляд, досить точно відмінності між правовим впливом і правовим регулюванням дає С.А. Комаров:

- предмет правового регулювання дещо вужчий за предмет правового впливу (до останнього входять економічні, політичні, соціальні відносини, які правом не регулюються¹, але на які воно так чи інакше поширює свій вплив);

---

¹ Що ж до суперечки про те, усі чи не всі суспільні відносини можна врегулювати нормами права, та поширеного твердження про те, що відносини кохання й дружби, наприклад, не можуть бути взагалі врегульовані нормами права, то на це питання можна відповісти двояко. Якщо говорити про формально-юридичний, теоретико-правовий рівень регулювання суспільних відносин (стадія законодавчого моделювання) і якщо основна мета правового регулювання - політична (див.: Раймон Арон "Демократія і тоталітаризм"/ Антологія мирової політичної думки. В 5-ти т. Т. 2. - М., 1997. - С. 512-513), то будь-яка сфера суспільних відносин, у тому числі кохання й дружби, може бути врегульована нормами права, як у тоталітарних, клерикально-ортодоксальних і до них подібних державах (ці відносини були сферою правового регулювання в колишньому "сталінському" СРСР, Китаї періоду "культурної" революції, фашистській Німеччині, а сьогодні існують в Афганістані). Прихід до влади руху "Талібан" привело до тотальної ісламізації правової системи й усіх сторін громадського й особистого життя (див.: Правовые системы стран мира. М. - 2000. - С. 52-56). Найдавніші республіки (Греція, Рим) вважали себе вправі регулювати всі сторони приватного життя на тій підставі, що для держави надзвичайно важливо все, що стосується фізичного чи розумового стану її громадян (див.: Мильє Дж. Ст. "О свободі"/ СПб. 1882. - С. 172 -173). І чим менше в державі можливостей реально, на правозастосовчому рівні регулювати суспільні відносини, тим більше в законодавця, котрий не бачить виходу з глухого кута, буде виникати спокуса зайнятися юридичним прожектерством, а не ефективною правотворчістю. Рівень правового регулювання суспільних відносин характеризується не масштабом - арифметичною сумою сфер правового регулювання (кількісний показник), а глибиною, тобто показником, який відображає насамперед якісний бік процесу правового регулювання. Рівень правового регулювання показує: по-перше, наскільки створювана законодавцем модель регулювання суспільних відносин адекватно відбиває об'єктивну реальність. По-друге, наскільки реальні правовідносини відповідають створеній законодавчій моделі регулювання суспільних відносин. Практична реалізація створеної законодавцем моделі правового регулювання залежить і від інших умов як внутрішньодержавного, так і зовнішнього характеру. Радше треба ставити питання не про можливість, а про здатність і доцільність регулювання певних сфер суспільних відносин з боку держави.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

- правове регулювання як спеціально-юридичний вплив у будь-якому випадку пов'язане з установами конкретних прав і обов'язків суб'єктів, із прямими приписами про належне та можливе, то правовий вплив - не завжди. Якщо перше означає здійснення правових норм через правовідносини, то друге - не обов'язково. Звідси правове регулювання завжди означає також і правовий вплив, але правовий вплив не завжди означає свідоме нормування суспільних відносин. У цьому розумінні регулювання - лише одна з форм впливу права на соціальні зв'язки, що охоплює далеко не всі відомі його форми¹. Із вищевикладеним важко не погодитися, однак слід зауважити, що така форма реалізації права, як дотримання, також реалізується поза правовідносинами.

На думку С.С. Алексеева, правовий вплив характеризує *право в дії*, усі напрямки й форми впливу права на суспільне життя, у тому числі й функціонування права як духовного чинника.

Проте нам здається, що й нечинне право (об'єктивне - "дрімаюче" - правова модель) - кримінальний кодекс, який ще не набрав сили, "мертвонароджені" або такі, що не адекватно відображають об'єктивну реальність, закони чи їх проекти, самим фактом свого існування в тій чи іншій юридичній формі, справляють одночасний вплив на суспільні відносини (позитивний або негативний). Правовий вплив, з урахуванням особливостей права як однієї з форм суспільної свідомості, чинить таку ж *дію* на суспільне буття, як і інші засоби та форми впливу - духовні, ідеологічні (засоби агітації, пропаганди, масової політичної інформації, морального виховання, просвіти та ін.).

У процесі правового впливу правова норма може бути відсутня, вона може існувати у своєму прообразі - правовій ідеї, яка може й не втілитися в правову норму. У результаті правового впливу не обов'язково виникає впорядкованість суспільних відносин, можуть відбутися зміни, які діаметрально протилежні цілям право-

---

¹ Див.: Комаров С.А. Механізм правового впливу // Теорія держави та права: Курс лекцій. - Саранск, 1994. - С. 143 - 145.

вого регулювання або не збігаються з ними, які навіть здатні призвести до зруйнування об'єкта.

Правове ж регулювання на відміну від правового впливу повинне бути завжди спрямоване на досягнення поставлених цілей, певного наперед прогнозованого результату, який існує у вигляді абстрактної моделі. Відмінність правового регулювання від правового впливу в раціональності, свідомості вольового чинника, у логічності, системності, цілеспрямованості його дії. Правове регулювання – це безумовно динамічний процес, але з точки зору його сприйняття об'єктом регулювання це процес пасивний, якщо ми будемо вважати за об'єкт певну сферу суспільних відносин. Але це не зовсім так, бо йдеться про суспільні відносини (економічні, політичні, гуманітарні), які вже врегульовані нормами права або підлягають такому врегулюванню, де обов'язково присутня людина (суспільні відносини без людини не є суспільними). Але це означає, що люди в різних сферах суспільних відносин можуть бути як пасивним, так і активним об'єктом правового регулювання й, по суті, визначати "долю" правового регулювання – його мету, ефективність, здійсненність узагалі. Це залежить від багатьох чинників, зокрема: чи збігається мета правового регулювання держави з інтересами особи (пересічного громадянина України), з інтересами більшості населення країни тощо. Але об'єкт може й "спати", тобто верстви населення можуть бути пасивними – це частіше буває в країнах зі стабільним, тривалим благополучним економічним і політичним становищем, міцними демократичними традиціями і дієвим захистом прав, свобод громадян (держава "звикла" на них не посягати). І навпаки, у тоталітарних державах, об'єкт правового регулювання (народ) також може бути пасивним, бо в нього є сумний досвід того, що він не має ніякого відношення до влади, не є власником, право не виражає його інтереси тощо. Якщо "людина перестала бути не тільки найвищою цінністю, але й узагалі перестала бути цінністю"¹ в державі, то мова врешті-решт може вестися про то-

¹ Див.: Бердяев Н.А. Русская идея. – М., СПб., 2005. – С. 37.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

талітарну за суттю державу, як би вона себе не називала (демократична, правова тощо). У сучасній державі, незважаючи на розрекламовану свободу (як правило, політичну, якщо йдеться конкретно про Україну), ми залишаємося несвобідними й обмеженими у своїх діях. "Свободу проголошено, але не може бути реалізовано величезною частиною людства. Особливо економічна свобода виявилася знуцанням над реальною свободою людини та громадянина"¹.

Правовий вплив гнучкіший за правове регулювання, оскільки може впливати на суспільні відносини, не тільки прямо втручаючись у них, але й через правові ідеї, наукові доктрини, прогнози й передбачені орієнтири, здійснюючи не збіжний за часом із нормою права вплив на суспільні відносини.

Правовий вплив відноситься до числа соціальних феноменів, яким притаманна більшою мірою соціальна суб'єктивність, що виражається у свідомому ставленні як до мети, так і до вибору способів і методів, тривалості, ступеня інтенсивності тощо – впливу. Саме свідоме начало наперед визначає начало волюве, тобто вибір спрямованості, динамізм, силу й активність впливу².

---

¹ Див.: Бердяев Н.А. Русская идея. – М., СПб., 2005. – С. 41.

² Свідомість присутня за правового впливу, оскільки впливати правом на суспільні відносини можна лише тією мірою, якою дії людей підвладні їхній свідомості. Саме дії людей, а не люди як такі, мають значення для закону, а отже, для регулювання суспільних відносин і впливу на них. До речі, здатність людини до самовизначення у своїх діях завжди хвилювала філософів і юристів. У цьому зв'язку для нас будуть цікавими думки основоположника вітчизняної філософії права П.Д. Юркевича щодо цієї проблеми. Усвідомлення людиною будь-якої ситуації, у тому числі й правової, проявляється в здатності вибору її реалізації свободи волі. Свобода вибору полягає в тому, що людина вирішує, які з бажань обрати як мету, чи реальна вона і які засоби необхідно використати для її досягнення. При цьому особливу увагу вчений приділяє тому факту, що в момент вибору мети й шляхів її досягнення розкривається сутність людини. Вона виявляє себе як особистість, у виборі виявляється і вся її воля. На волевиявлення людини (вибір того чи іншого варіанта поведінки), на думку П. Юркевича, істотний вплив здійснюють знання, освіта й виховання. У міру зростання освіти посилюється суб'єктивність вчинків... людина не може вибрати того, про що вона не має ніякого поняття. Отже, вибір залежить від знань. (Див.: Юркевич П. Історія філософії права. Філософія права. Філософський щоденник. – К., 2000. – С. 192 – 193).

Однак абсолютизувати суб'єктивне начало в правовому впливі не варто, оскільки суб'єкт впливу одночасно є і його об'єктом; через поведінку людей ми впливаємо на суспільні відносини, намагаючись добитися або уникнути того чи іншого соціального результату.

Правовий вплив – це будь-який вплив права на поведінку людей, на соціальні відносини, здійснюваний всіма доступними засобами. С.А. Комаров під правовим впливом розуміє результативний нормативно-організуючий вплив на суспільні відносини як спеціальної системи власне правових засобів (норм права, правовідносин, актів реалізації та застосування), так і інших правових явищ (правосвідомості, правової культури, правових принципів, правотворчого процесу)¹.

Таким чином, правовий вплив можна розглядати як:

- процес дії права на суспільні відносини;
- результат дії права на суспільні відносини;
- результат правового регулювання суспільних відносин;
- якісний і кількісний показник результату дії права на суспільні відносини й зокрема правового регулювання;
- прояв дії права на суспільні відносини;
- форму вираження дії права на суспільні відносини;
- показник (барометр) ефективності правового регулювання суспільних відносин.

Дія права – це правовий вплив ("воздействие") плюс правове регулювання. При цьому важливо встановити реальне співвідношення результатів дії правового впливу і правового регулювання на суспільні відносини. Результатом правового регулювання має бути очікуваний, прогнозований, такий, що розвиває ідею і мету правового регулювання, правовий вплив на суспільні відносини. Правовий вплив має бути не тільки результатом правового регулювання, але й фактично його логічним продовженням, не суперечити йому. Але буває й незбіг результатів правового впливу і правового регулювання як за змістом, напрямом

---

¹ Див.: Комаров С.А. Общая теория государства и права. – СПб.: Питер, 2005. – С. 413.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

дії, так і за дією в часі (правовий вплив, як правило, запізнюється). Ми можемо мати правовий вплив і його соціальні наслідки, до речі, як і правове регулювання, як демократичного, прогресивного характеру, так і навпаки – недемократичного, регресивного, які загальмовують, а іноді й відкидають суспільство на десять років назад у своєму розвитку. І правовий вплив, і правове регулювання (особливо останнє) – у своїй сукупності як дія права на суспільні відносини – може здійснюватися; а) на етапі становлення суспільства, формування найбільш важливих його відносин (власності та влади), їх фіксації та охорони; б) на етапі їх сталого функціонування (насамперед розвитку); в) у кризових ситуаціях, періодах соціально-економічної, політичної та міжнародної нестабільності.

Правовий вплив і правове регулювання можуть бути результатом діяння права (його дії, бездіяльності або не-дії) на суспільні відносини. Бездіяльність права – це коли воно (право) *може*, але *не хоче* з різних причин ефективно регулювати суспільні відносини. Не-дія права – це коли через свою недосконалість (наприклад віртуальне право: воно перебуває в стані або становлення, або руйнування) право *хоче*, але *не може* виконувати функцію одного з найбільш важливих суспільних регуляторів. Право може регулювати суспільні відносини як цілеспрямовано й системно – частіше за все це відбувається в стабільних ситуаціях, так і стихійно, хаотично й несистематично – у кризових ситуаціях, хоча повинне й у цьому випадку свою дію на суспільні відносини чинити більш-менш впорядковано, бо інакше воно вже не буде правом у повному розумінні цього слова й основним регулятором суспільних відносин. Зрозуміло, що дія права (демократична, або повна) на суспільні відносини, для того щоб досягти необхідної ефективності (зі знаком плюс або мінус), повинна бути систематичною, цілеспрямованою та енергійною. Також слід пам'ятати, що й результати правового впливу та правового регулювання (дії права) як взаємодії об'єктивних і суб'єктивних чинників можуть бути як передбачені, так і непередбачені. Якщо в основу правової системи покладаються "віртуальні" системоутворюю-

ючі елементи, то непередбачені результати дії права будуть домінувати. Незважаючи на те, що правове регулювання (як правило) має на меті цілеспрямоване соціальне регулювання суспільних відносин, правовий вплив також значною мірою повинен бути керованою дією права з прогнозованим соціальним результатом.

Правове регулювання – це один із видів соціального регулювання, тобто регулювання, яке існує в суспільстві та пов'язане з упорядкуванням суспільних відносин. Соціальне регулювання здійснюється різними регуляторами, серед яких першорядну роль відіграють соціальні норми – право, мораль, релігія тощо. Тому правове регулювання – один із найважливіших видів соціального регулювання.

Усе окреме несе в собі характеристики загального. Тому правове регулювання як спеціальна, вузла категорія включає в себе всі ознаки правового впливу. Отже, правове регулювання так само як і правовий вплив, може визначатися через дію права. Проте ознаки поняття "правовий вплив" як більш широкого й загального відносно поняття "правове регулювання" дають лише загальну характеристику правового регулювання й неспроможність розкрити значною мірою його сутність.

У цій статті не дано вичерпної відповіді на всі питання, пов'язані з важливими категоріями загальної теорії права, зокрема з такими, як "правовий вплив", "правове регулювання" та "дія права", але зроблено ще один крок до їх усебічного дослідження.

В.М. Співак

заступник начальника,

кандидат політичних наук, доцент

(Департамент освіти і науки МВС України)

ГЛОБАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОСТІ : ДЕРЖАВА, ПРАВО, КУЛЬТУРА

Справжня історія, як відмічав свого часу Г. Гегель, розпочинається з того часу, коли у світі починає здійснюватися розумність,

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

коли з'явилися держава і право[1]. Актуальність і значимість даної тези набуває нового звучання на межі тисячоліть, коли в умовах багатоаспектної глобалізації, зазначені інститути, пройшовши шлях тривалого розвитку, знову піддаються переоцінці науковою і політичною елітою світу.

Вагомим є внесок у дослідженні процесів глобалізації вітчизняних науковців О. Білоруса, М. Шепелєва, Ю. Шемшученка, І. Кресіної, В. Горбатенька, С.Удовика, О. Панаріна, В. Іноземцева та ін. Однак, зважаючи на багатовимірність та суперечливий характер даного явища, проблеми переосмислення розвитку національної держави, права, культури не знайшли однозначних оцінок і залишаються актуальними.

Характеристика сучасних світових процесів не уявляється без застосування відповідного понятійного інструментарію, введення нових понять і визначень, окремі з яких вже стали досить звичними і поширеними. Глобалізм, глобалізація, глобальні виклики, криза, ойкумена, багатополярний світ, постмодерн, інтеграція – далеко не повний їх перелік у лексичному наборі науковців і політиків сучасності.

Аналізуючи численні підходи до поняття "глобалізація", можна стверджувати, що дотепер не існує єдиного її визначення. Вона тлумачиться і як соціальний процес, і як стан суспільства, і як система взаємовідносин або чергова стадія соціально-політичного устрою. Причому в кожній науковій галузі акценти у визначенні зміщуються з урахуванням предмета вивчення [2, с.10]. Безперечно – це об'єктивна реальність сучасної цивілізації, а сам термін – найбільш уживаний протягом останнього десятиріччя як у спеціальній, так і публічній літературі. Твердять, що глобалізація ніби дев'ятий вал накочується на планету, руйнуючи при цьому Вестфальсько – Філадельфійську систему як таку, що складається з понад двохсот суверенних національних держав із усталеним міжнародним правом. Відзначаючи нову якість глобалізації, її навіть ідентифікують із п'ятою владою, відмічає Н. Тиндик [3,с.24-25].

Доволі поширене трактування глобалізації як такої, що фактично продовжує епоху модерну, кінцево реалізуючи завдання

створення індустріальної, ринкової економіки, представницької демократії, системи захисту прав і свобод людини. Отже, "кінцево" означає вирішення певного спектра проблем.

Сучасні дослідники окреслюють глобалізаційну систему також поняттям "гібридизація". Теорія гібридності може бути привабливою у сенсі протиставлення її і використання як протитрути від есенціалістичних понять ідентичності й етнічності. При цьому вважається, що формування націй-держав - прояв і функція глобалізації, а не протилежний їй процес. Культурною гібридизацією називають змішання азійських, африканських, американських, європейських культур, творення глобальної культури як глобальної мішаниці. Але культурна гібридизація - це не тільки перетинання культур (культура -1), а й також, за тим самим принципом, перехід від джерела культури -1 до культури -2 [4,с.с.73-100].

Минуле століття дійсно можна вважати століттям утворення держав. До того ж, близько двохсот із них обрали демократичний шлях розвитку, що засвідчує і факт глобалізації самої демократії. Не викликає заперечень і те, що близько 40 держав, які назвали себе демократичними, лише окреслили вектор такого поступу, а за 500 років існування сучасної світової системи в ній змінилося лише три держави-гегемони - Голландія, Британія та США. Разом з тим, держави не сказали свого останнього слова у подоланні бідності серед населення планети. Навпаки, після настання модерності, за даними авторитетних міжнародних інституцій, структурування людей стало значно більше нерівним. За даними співвідношення економічних ресурсів ВВП на душу населення між найрозвиненішими й найменш розвиненими частинами світу спостерігається не втішна закономірність: 1 : 8 у 1800р., 4 : 5 у 1860р., 10 : 4 у 1913р., 17 : 9 у 1950р., 25 : 7 у 1970р. Процес поляризації населення триває й надалі. Згідно зі "Звітом про світовий розвиток 1992 року", співвідношення ВВП на душу населення між країнами, в яких проживають найбагатші 20% населення світу, і країнами, які правлять за домівку найбіднішим 20%, становило 30:1 у 1960р., 32:1 у 1970р., 45:1 у 1980р., та 60:1 у 1990р. Якщо обрахунок здійс-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

нювати на основі класу, а не країни проживання, то співвідношення між найбагатшими 20% населення світу та найбіднішими 20% у 1990 році дорівнювало 150:1.

Майже за двадцять останніх років держави світу не досягли відчутних успіхів у реалізації концепції " сталого розвитку", яка схвалена 179 країнами світу (екологізація виробництва; збереження існуючих і поновлення деградованих екосистем; раціоналізація всіх форм споживання; нормалізація чисельності населення на рівні, сумісному з господарським вмістом біосфери та ін).

Глибинна сутність глобалізації полягає у тому, що сьогодні, більше ніж у попередні десятиліття, окремі особи, групи, організації, фірми та компанії в різних країнах безпосередньо контактують між собою, не обов'язково залучаючи до цього процесу держави. Політики та владна еліта мають це добре пам'ятати. Процес глобалізації постійно ставить державу поза законом. ТНК, яких налічується вже понад 500 тисяч, відіграють надзвичайно важливу роль у з'єднанні багатьох національних економік та утворенні інтегрованої інтернаціональної виробничої системи - виробничого ядра світової економіки, що глобалізується. За існуючими оцінками, об'єднаний капітал 15 провідних мультинаціональних компаній перевищує сукупний ВВП майже ста бідних країн. Нині 40 тис. ТНК і 250 тис. їх зарубіжних філій контролюють 75% світової торгівлі й третину світових виробничих фондів. Близько 1000 багатонаціональних конгломератів контролюють понад половину світового виробництва і дві третини міжнародної торгівлі [5]. Серед 100 найбільших ТНК, що увінчують піраміду глобального капіталістичного бізнесу, лише одиниці мають штаб - квартири розташовані в країнах, що розвиваються. Поряд із цим виникають і з успіхом діють специфічні міжнародні режими, інституції та організації (ВТО, МВФ, ГАТТ та ін.), які формують загальні норми і стандарти. Усі вони діють, обходячи національні кордони, а уряди держав фактично асистують їм.

В оцінках сучасних змін науковці досить відверті і навіть зайве категоричні. Хоч нація-держава й гнучка структура, відмі-

чає Т.В. Люк, вона історично не вірна й не тривка як перманентний каркас політичного життя. У кращому випадку вона нестабільний історичний конструкт, уперше вигаданий у Європі в кільватері Тридцятирічної війни, де він був використаний як економічне, лінгвістичне, політичне й географічне вмістилище модерності... Типовими прикладами "національного" розвитку були Англія і Франція, які стали еталоном для інших націй, за яким інші вимірювали свій "національно - державний" розвиток... Поява дедалі більшої кількості "націй-держав" в ході деколонізації Латинської Америки, Східної Європи, Африки, Близького Сходу, Радянського Союзу та Азії означає, що справжні екземпляри націй-держав уже зникли. Якби кожна з нинішніх майже двохсот націй-держав поводитися, як класичні приклади модерних Англії та Франції, тоді світ би швидко загинув у безжалійній тотальній війні. Так само, якби кожна нова нація-держава намагалася наслідувати Японію, Німеччину або Сполучені Штати, новий світовий порядок швидко б розсипався... Нині ж, замість того, щоб правити за вмістилище модерності або реактор прогресу, нація-держава ХХ ст. все більше перетворюється на пута для значущих суспільних перетворень, виступаючи стримувальною структурою для змін і деактиватором прогресивних ініціатив... Головні прикмети класичних реалістичних держав уже безслідно знесли, адже більшість націй-держав існують як щось тільки трішки більше від симуляції держав – зі своїми прапорами, національними гімнами, арміями та національними авіалініями, але їхнє виживання забезпечує чужа валюта, енергетична система, дипломатія, торговельні зв'язки, флот або експорт продовольства [6]. У глокальних царинах взаємозалежності все менше сенсу має поняття "національний інтерес".

Усе це створює передумови переходу від старої пірамідальної ієрархічної системи управління, властивої національним державам, до принципово нової горизонтальної, що діє за світовим принципом. На думку окремих дослідників (Р. Робертсон, Е. Гіденс, І. Валлерстайн, П. Штомпка, А. Мартинеллі та ін.),

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

в результаті глобалізації горизонтальна різноманітність і вертикальна нерівність швидше за все будуть наростати, а не зникати. Збільшується напруга протиріччя між зростаючою глобальною незалежністю у сферах технології, фінансів, інформації та існуючими відмінностями в національних суспільствах, політиці та культурі. Існуючі протиріччя між процесом глобалізації та національно-державними утвореннями не слід нині ігнорувати.

Навряд чи варто заперечувати думку про те, що за роки незалежності за участю політичного класу України (усіх хто причетний до управління державним суспільством; політичної еліти; опозиції; політичного лідера), Українська держава відбулася в усіх формальних вимірах. У суспільно – політичній сфері спостерігаємо становлення владних структур, формується багатопартійна система, діють інститути громадянського суспільства – громадські об'єднання, недержавні аналітичні центри, незалежні друковані та Інтернет – видання. В економічній сфері відбуваються трансформаційні процеси, спрямовані на впровадження ринкових засад. У зовнішньополітичній сфері – незалежність, суверенітет і недоторканість кордонів України визнані світовим співтовариством: країна стала рівноправним членом багатьох міжнародних об'єднань і організацій.

Однак, і це також реальність, сучасний етап розвитку українського суспільства все ще характеризується кризовою ситуацією, яка охоплює політичну, економічну, соціальну й духовну сфери. У галузі політики посилюються апатія й недовіра громадян до діяльності владних структур. В економічній галузі не розроблено довгострокової стратегії інноваційного розвитку виробництва, що особливо небезпечно в умовах світової фінансової та економічної кризи, яка нині має місце. У соціальній – зростає майнова нерівність громадян. Найбільш глибока і небезпечна для суспільства криза охопила духовну сферу: йдеться про втрату політичних і соціальних орієнтацій та ідеалів, кризу світогляду, сутності й сенсу повсякденного буття, виникає ідеологія несприйняття дійсності... До того ж правляча політична еліта розбещує суспільство, що при-

зводить до корозії моральних цінностей. І особливою небезпекою є те, що серед молоді спостерігається стала тенденція до зниження морального порога, молоді люди починають думати, що досягти "елітарних" позицій у суспільстві можливо, лише нехтуючи нормами моралі [7, с.с.26-27].

Глобалізація, на наш погляд, не скасовує національну державу, а трансформує її роль і функції. За таких умов держава поступається своїм внутрішнім суверенітетом заради вирішення загальносвітових проблем. Повної втрати суверенітету держави бути не може. Глобалізація збагачує поняття суверенітету, наповнює його новим змістом. Державний суверенітет залишається незмінним в рамках відносин суб'єктів світового процесу.

Негативні наслідки глобалізації можуть бути значно мінімізовані, якщо всі процеси будуть відбуватися в правовому полі, за активної позиції держави в досягненні стратегічних інтересів. Право має базуватися на принципах свободи, рівності, справедливості, забезпечення прав народів і прав людини. Вироблені світовою спільнотою універсальні принципи з метою врегулювання відносин між різноманітними суб'єктами (мирне вирішення спорів; територіальна цілісність держав; непорушність державних кордонів; невтручання у внутрішні справи суверенних держав; повага прав і основних свобод людини та ін.) є надзвичайно важливими, але недостатніми в умовах глобальних змін. На жаль, правове поле, єдиний світовий правовий простір на разі відсутній (певні його елементи просліджуються у врегулюванні відносин серед держав Європейського Союзу), що дозволяє економічно могутнім державам порушувати принципи рівного партнерства і справедливості. Більшість негативних наслідків глобалізації породжені нехтуванням правових принципів: небувала поляризація багатства і бідності, посилення етнічних конфліктів, екологічна криза, недотримання системи заходів соціального захисту тощо. Без міцної правової основи, глобальні процеси і надалі будуть призводити до деформації відносин, загострення нерівності, посилення психологічного тиску на людину. Право, права людини мають закріпити гуманітарний ви-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

мір глобалізації для населення будь-якої країни. Проблема в тому, що у різних країнах різним є відношення до права, прав людини.

Право слід розглядати як надбання культури людського буття. В ситуації, що існує, а також тенденціях, які можна фіксувати, в правовому полі не допустимим є ігнорування традиціями, ментальністю тих чи інших народів та нав'язувати якісь єдині, хай навіть здавалося б чудові юридичні норми. Будь-який юридичний закон може тоді ефективно функціонувати, коли він є легітимований, тобто визнаний народом. Сам же процес легітимації передбачає вписування закону в культуру відповідної держави, відповідного народу. Якщо закон не легітимований, то він не матиме юридичної сили і буде втілюватися в дійсність тільки за допомогою насилля.

Глобалізація світу істотно змінює способи регулювання суспільного буття в цілому, відмічає М. Ониськів. Має відбутися етичний поворот в міжнародних відносинах, інакше людство буде приречене на постійні конфлікти та соціальні катастрофи. Щоб запобігти їм, треба змінювати порядок міжнародних відносин, в основу яких слід покласти етичні принципи буття людини у світі. Етичний поворот, до якого, безперечно, схиляє глобалізація світу, – це спосіб запобігти тим вельми прикрим сучасним явищам, що називаються тероризмом у будь-яких формах їх прояву, насиллю тощо. Регулятивний характер права, при цьому, на думку автора, не буде відкинута, але він набуває іншого змісту, оскільки буде чітко окреслено поле його функціонування. Водночас воно матиме взірць для свого вдосконалення – моральні цінності людини, її духовний світ [8, с.13].

У сучасній глобалістиці визнається чотири окремі, але взаємопов'язані елементи, які утворюють кістяк глобальних процесів: особистості (індивіди), нації-держави, людство та світосистема націй-держав. Вони розвиваються взаємопов'язано, але не рівномірно.

Окрім того, що глобалізація розглядається як визнання факту взаємопов'язаності, взаємообміну та руху людей, товарів тощо, це

ще й трансформація культур в глобально-системному середовищі. Культура перетікає з однієї географічної зони до іншої у формі етнічної міграції, мовлення, медій, глобального руху продуктів і послуг. Складний процес переплетіння глобальних тенденцій суспільного розвитку і локальних, місцевих особливостей культурного розвитку різних народів світу, в працях сучасних дослідників визначаються поняттям "глокалізація". Глобальне і локальне не виключають одне одного. Скоріш локальне розглядається як аспект глобального. Вірне розуміння принципу "мислити глобально-діяти локально" сприяє виробленню ефективних кроків у пошуку власного місця в світовому глобальному процесі для кожної держави.

Відмінною ознакою сучасної глобалізації, а певною мірою і закономірним наслідком, є формування масового суспільства і відповідної йому масової культури. В контексті глобалізаційних процесів масова культура, як прообраз транснаціональної, світової, загальнолюдської культури нерідко трактується як культура, яка протиставляється етнічним цінностям і етнокультурній самобутності, що однобічно відбиває нову реальність і лише частково відповідає дійсності. Глобалізація, відмічає відомий російський філософ О. Чумаков, яка з необхідністю призводить до універсалізації всіх сфер суспільного життя, в тому числі духовних цінностей, світоглядних орієнтирів, зовсім не виключає збереження традиціоналізму, самобутності та культурного різноманіття в житті окремих країн і народів, які звичайно ж, не без конфліктів і протиріч вимушені трансформуватися і змінюватися під тиском зовнішніх обставин і впливу об'єктивних факторів світового розвитку [9, с.261]. Культура об'єктивно не може залишатися локальною під дією зовнішніх факторів, що в одних випадках можна розцінювати позитивно, а в інших негативно. Глобалізація не може знищити багатоманітність культур, тобто уніфікувати їх на базі якоїсь однієї парадигми.

Отже, проблема культурної ідентичності в умовах глобалізованого світу є досить гострою. Сучасні процеси глобалізації призводять не лише до обміну капіталів і товарів, а й важливою для

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

людини інформацією, нематеріальними цінностями, ідеями, символікою. Нині не лише економічні відносини стали глобальними, а й сфера духовної культури. Плоди духовної діяльності окремих націй набувають якостей всезагальних світових здобутків. Не слід забувати, що в умовах зростаючої глобалізації, яка оголює небезпечні сторони науково-технічного прогресу, культурологічні ідеї суспільного розвитку, в яких фундаментальними поняттями виступають "культура" та "цивілізація", зберігають свою актуальність і активно обговорюються. Процеси глобалізації призвели до значних змін змісту і ролі свідомості людей, до того ж як на індивідуальному, так і суспільному рівні. Тому, важливим завданням молоді нашого часу стає переосмислення національних традицій, відновлення притаманних нашій культурі цінностей і, завдяки цьому, відродження авторитету держави на світовому рівні. В діалозі культур наша культурно-цивілізаційна ідентифікація, як кожного з нас, так і суспільства та країни в цілому, не повинна нівелюватися, а зайняти власне місце в гурті світової спільноти.

Використана література:

1. Див.Философия истории: Антология/ сост., ред. и автор вст. ст. Ю. А. Кимелев. -М.: АО "Аспект пресс", 1994. - С.83.
2. Кресіна І.О. Нові тенденції у дослідженні інституту національної держави в умовах глобалізації// Національна держава і право в умовах глобалізації: Збірник наукових статей. - К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2007. - 132с.
3. Тиндик Н.П. Трудова міграція в епоху глобалізації: інтервенція у світ чи втеча від бідності. Монографія. - Львів: ЛьвДУВС, 2009.- 600с.
4. Див. Глобальні модерності / За ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона: Пер. з англ. Т. Цимбала. - К.: Ніка-Центр, 2008. - 400с.
5. Murray G. Introduction // Current Sociology. -1995. - Summer.
6. Люк Т.В. Новий світовий порядок чи порядок неоосвітів: влада, політика й ідеологія в інформаціоналізаційних глобальностях// Глобальні модерності. - К.: Ніка-Центр,2008. -С.135-157.

7. Рудич Ф. Політичний клас у сучасній Україні: передумови становлення (Частина 1)// Віче, 2009. - №9. - С.25-30.

8. Ониськів М. Глобалізація і правотворення // Право України, 2002.-№9. - С. 10-15.

9. Чумаков А.Н. Глобализация. Контуры целостного мира. Монография. - М.: Проспект, 2009. - 432с.

ЗМІСТ

Розділ 1

ПОДІЯ ЯК "КВАНТ" СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН: ЧИ ДОБРЕ ЖИТИ У ДОБУ ЗМІН ?

Еременко А.М. Мирча Элиаде и Френсис Фукуяма: "ужас истории" или "конец истории"?	3
Атоян А.И. Планируемое событие: случай несовпадения политико-правовой и этико-эстетической оценки	12
Литвинов О.М. Політика versus право: спроба філософсько-правового осмислення соціального паразитизму як якості національної культури	26
Шельто В.М. Теургическое творчество как проявление сакрального символизма в религиозной эстетике	40
Кабальський Р.О. Нормативність права в умовах суспільства, що трансформується	56
Злотин В.Я. Модернизация, как социально-политический выбор правящей элиты Израиля конца XX-начала XXI в.	66
Грицьких І.В., Шатрова Є.С. Проблема деколонізації Пуерто-Ріко наприкінці XX століття в світлі опублікованих документів ООН	74
Саранов С.В. Мир, расколотый на два: реанимация имперской идеи запада в 90-е гг. XX- нач. XXI вв.	91
Серостанова О.Б. Обмінно-розподільчі відносини у глобальній геополітичній системі: тенденції і перспективи	94

Бойчук С.С. Возможное и невозможное в культуре: в поисках главной темы нашего времени.....	102
Злотина Т.В. Событие М. Хайдеггера и М. Бахтина к вопросу об объяснительном потенциале категории "событие"	113
Сабадуха В.О. Антропологічний та онтологічний зміст історичних подій із позиції концепції чотирьох рівнів розвитку сутнісних сил індивіда.....	131
Найда В.С. Значення лідерства в соціально-політичних подіях: особистість та сучасний соціум (психологічні, політичні та правові проблеми).....	144
Сабадуха О.В. Психологія сприймання історичних подій.....	151
Свирид А.С. Философский аспект современного политического дискурса: аналитическая версия.....	157
Дерев'янюк К.В. Аналіз сучасності в філософсько-естетичній системі Ганса Зедльмайра.....	169
Бондарева С.О. Джерела з історії соціальної політики влади на території Донбасу (20-ті рр. XX ст.).....	177

Розділ 2

*ЛЕГІТИМАЦІЯ СУСПІЛЬНИХ
ТА ДЕРЖАВНИХ ФЕНОМЕНІВ,
ЯКІ СТВОРЕНІ ПОДІЯМИ*

Бурлай Е.В. Осторожно - закон!	187
Левченко О.І. Про співвідношення понять "правове регулювання" та "правовий вплив"	237
Співак В.М. Глобальні трансформації сучасності: держава, право, культура.....	

Науково-теоретичне видання

ВІСНИК

Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

**СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ
ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ:
ПРАВОВІ НАСЛІДКИ
ТА ФІЛОСОФСЬКЕ
ОСМИСЛЕННЯ**

Спеціальний випуск № 2

У двох частинах

Частина 1

Друкується мовами оригіналу

Відповідальний за випуск *канд. філос. наук, доц. О.М. Єременко*
Технічні редактори *М.О. Михайлюк, О.В. Буцко*
Комп'ютерна верстка *О.Є. Масилова*

Підписано до друку 05.02.2010.
Папір офсетний. Формат 60x84^{1/16}. Друк RISO.
Гарнітура. Book Antiqua. Ум. друк. арк. 17,0.
Ум. фарбо-відб. 17,0. Обл.-вид. арк. 15,8.
Тираж 300 прим. Зам. № 2

Редакційно-видавничий відділ Луганського державного
університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
Друкарня РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка
91493, Луганськ, сел. Ювілейне, вул. Генерала Дідоренка, 4